

APOR PÉTER

METAMORPHOSIS
TRANSYLVANIAE

TÉKA

A SOROZATOT SZERKESZTI

BENKŐ SAMU

DEÁK TAMÁS

SZABÓ ATTILA

APOR PÉTER: METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

ELŐSZÓVAL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA:

KÓCZIÁNY LÁSZLÓ

A SZÖVEGET GONDOZTA:

LŐRINCZY RÉKA

KRIETRION KÖNYVKIADÓ

BUKAREST 1978

APOR PÉTER ÉS MŰVE

A XVII-XVIII. századról szólva, a *theatrum mundi* – színpad ez a világ – Erdélyre vonatkoztatva szinte közhelyként hat, mint valami nagy játéknak, megvannak a maga különféle módon reagáló játékosai, figurái, játékkerete, melyek pillanatonként változnak

Az események következményeképpen; hol épen kocsrát, hol szónoklásra alkalmas piacteret, olykor erdőt, igen sokszor börtönt, máskor palotát, templomot vagy harcteret látunk.

A barokk külföldi (olasz, spanyol, ausztriai stb.) eredetű stílusirányzat: a reformációt követően a szétzilált római vallás megújítása szolgálatába szegődött, az egyént kívánta emlékezni, lényeges szerepet szánt a tömegmozgósításnak, részben a szertartások minél változatosabbá tételével, az ünnepélyességgel, az agyonzsúfolt díszítőmotívumokkal, a képzőművészeti alkotások mozgalmasságával. A hitterjesztés céljaira egyaránt felhasználta az iskolákat, főúri udvarokat, falusi csűröket, udvarokat, egyszóval minden helyet, ahol tömegeket lehet összecsiszítani s hatalmas színpaddá varázsolni a világot, királyaival és bolondjaivaé, szentjeivel és megszállottjaival, csak hogy el tudják mondani a bibliai Sedeciás király, a bolond Markalf, Jézus Krisztus és apostolai, a királlyá tett részeg kovács, a részeges asszony, a dölyfös főúr, a gazdagok asztalánál éhenhaló koldus, a keresztyét hordozó Jézus, a fia halálát sirató Mária és mások életének tragikomédiáját, amelyet a közönség a saját életéhez a legközelebb érzett (ilyenek voltak a csiksomlyói passiójátékok).

Bevezetőül ezeket azért részleteztük, mert Apor Péter barokkos világa hasonlít a *theatrum mundi*hoz, amit emlékirónk maga is sugallatnak érzett, s műveiben kora élő vagy holt, de mindenképpen emlékezetre méltó alakjait, valamint az egykori és korabeli „kulisszákat” és az előttük mozgó nagy és kis figurákat mint statisztériát mozgatja, illetve eleveníti meg előttünk.

Szó sincs itt drámáról; inkább csak olyan magról, amelyből egy nagy korabeli nyugati drámaíró művét könnyen kibonthatta volna. De végtére nem fogalmazta meg senki. Nem azért, mert a

magyar irodalomnak nem voltak nagyjai, hanem mert nem volt támasza, például a királyi udvarnak olyan fóruma, amely ilyesmire költött volna, mint másutt, ahol hozzáért ok és műkedvelők és főleg pénzes emberek támogatták; megragadt az epikában, a historizáló, kopogó tizenkettesek nyúgében, s elsősorban: a siralmas politikai, társadalmi, katonai és gazdasági események mindennap gyötrő igájában.

Erdély végnapjait éli, a „tündérország” múltékonysága, bizonytalansága egyre nyilvánvalóbb; a lelkekben a jövő balsejtelmei, a függetlenség árnyai csak kísértenek, az egykori dicsőség, múlt felvillan időnként, de a jelen szükségletei visszavonulást, magányt parancsolnak. Engedelmeskedni az égi és a földi uralkodónak, általában pedig a vezető embereknek, ragaszkodni a mindent megmagyarázó keresztény morálhoz, a vallás különféle árnyalataihoz.

Széthulló félben van egy patriarkálisnak tekintett társadalom, helyébe társadalmi osztályonként és rétegenként éppen az egyéni érdek, a vallás köntösével álcázott prédációs lép; kegyes frázisokba öltöztetett önzés; és mindennek tetejében egy ragyogó császári korona, illetve tiara fénye sugározza a jogokat és kiváltságokat, ügyeskedés esetén vagyoni előnyöket.

Az erdélyi nemesi társadalom a közjóval az előnyt hozó vállalási érdekeken túl nem törődik. Bár ez erdélyi nemesi vezető réteg már az előző századokban sem viselte szívén közjót, most azoknak a keveseknek a száma is megfogyatkozott, akik körül még pezsdült valamelyes művelődési élet. A legvilágosabb, legműveltebb politikus elme, Bethlen Miklós börtönben sínylődik; a következő nemzedék még a külföld útjait rója: Halle, Göttinga, Leyden, Utrecht, Genf, Bécs, Odera-Frankfurt, Párizs, Bazel egyetemein szívja magába a karteizianizmus, coccejanizmus, wolffianizmus eszméit, Leibniz, Newton, Gassendi filozófiáját, hogy a szellemi életben „hasznos” „nájmódi” teremtsen.

Mint a „nájmódi” – Apor szemében – a régivel szemben nem a haladást, hanem a német uralmat, a gondolkodás, szokások, merev eltorzulását jelenti, amely ellen észlelhetően, de óvatosan szót emel. Facsaros ésszel a nájmódit és a német elnyomást szinte feltűnően egynek veszi, s jó néhányszor kell hízélgéssel enyhítenie a nyílt bírálatot.

Mi indíthatta Apor Pétert erre a nosztalgikus emlékezésre? Valóban a gyermekkor mindent megszépítő távlat? Valóban a jelen erkölcsi züllése, a szokások gyors cserélgetése, a nyelv romlása? Vagy talán az a szóval el nem mondható belső emigráció, amely az elnyomásban, csalódásban sokakat tollforgatásra kényszerített, avagy kínzó családi élete, politikai üldöztetése (esetleg rabsága), elidegenedése környezetétől, elszegényedése adta kezébe a tollat? Két tényező feltétlenül változást hozott a nemesek életében: elsősorban a független Erdély Habsburg-hatalom alá kerülése, s ezzel még a látszat-önállóság elvesztése is; másodsorban a kuruc szabadságharc kudarca, amely vagyonilag és erkölcsileg inkább a nemeseket, városlakókat tépázta meg s tette szolgalelkűvé, kegylesővé. A jobbágyság, amely a kuruc győzelemtől sorsának javulását mindhiába várta, amit egyébként a bujdosó kurucok ellen a század első felében hozott törvények nagy száma bizonyít, emlékiratot írni nem tudott – ezt a nemes tette –, de lázongott.

A korszakból fennmaradt *emlékiratok*, naplók, jegyzetek, elmélkedések tartalmilag és műfajilag sokfélék: az egyszerű háztartási naplótól a politikai gondolatokat fejtegetőig, az életrajztól a korképig és történelmi értekezésig minden fajtát megtaláljuk az emlékezetnek okáért keletkezett írásoknak. Kétségtelenül a II. Rákóczi Ferenc és a Bethlen Miklós írásai a legmagasabb szintűek, mint ahogy szerzőik is vezető pozíciót töltöttek be.

Apor Péter ősi, még az első vezérekkel bejött családokból eredeztette családfáját, Erdélyben tehát ősnemesnek számított, aki így „jogosan” lenézhetette nemcsak a kurtanemeseket, hanem az újonnan felkapaszkodottakat is. Vagyon, politikai karrier, előnyös házasság nem számított neki értéknek, csak a származás.

Metamorphosisában csak nagybátyja, Apor István részesül az őt illető tiszteletben, aki Habsburg-párti, filojezsuita, gyűlöli a protestánsok társaságát, jelentős udvari hivatalokat tölt be, hatalmas vagyont harácsol össze, de néha szívélyes az emberekhez, sőt adakozó is; mindaz, amit unokaöccse és gyámfia a barokk főúrról elképzelt magának. Csak azt felejtí el – többek között – a hálás unokaöcs, hogy ezért a politikai változásokra való gyors reagálásért (katolizálás, fejedelemellenesség, antiprotestantizmus, jezsuiták támogatása és más tettek) császári jutalmat kapott. Előre kell

bocsátanunk, hogy emlékirónk mint ember nem nyeri meg tetszésünket, sőt magatartását, pályafutását helyenként elítéljük, orrunkat fintorgatjuk, megjegyzéseire „*históriáira*”, általában világnézeti megnyilatkozásaira, és megállapítjuk: hová torzult a nemességben a keresztény emberszeretet, szolidaritás.

Apor olvasva, a változások méreteit érzékeljük. Egy századdal előbb a nagy reformátor és a keresztény erkölcsök védelmezője, Magyarai István, még prédikációjában is megbélyegezte a nemességet: *„Az fejedelmek és urak gondviseletlenek. Az magistrátusoknak is kell csak a jóllakás, henyélés, perpatvar, kevélység, irigység és sok gonoszság. [...] A vitézlő nép – amely a töröktől védi a népet – [...] kóborol, dül, foszt és minden latorságot cselekszik. [...] A városbeliek, falubeliek, kereskedők és mesteremberek sem jobbak, ők is fösvények és álnokok, [...] nézd el immár a törvénytevőket, írástudókat, prédikátorokat és notáriusokat; ajándékban telhetetlenek...”* És amit Magyarai itt kimond, azt a XVIII. században is meg lehet ismételni. De miért is nem, mikor kegyes szavakkal, nyomatékosan hangoztatja az ellenreformátor Pázmány Péter: *„... a gazdagoknak nagyobb szükségük van a szegényekre, mert ezek a földdel bánnak, a baromtartásban fáradnak, ruhákat, házakat, ételeket, italokat készítenek, a föld gyomrából aranyat, ezüstöt vájnak, és pénzzé verik. Egyszóval a gazdagoknak semmijük se volna, ha a szegényektől nem volna...”* Eddig igaza van Pázmánynak: a főúr vagyona és a belőle származó előnyök a szegények (jobbágyok, szolgák, mesteretek stb.) munkájából származnak – tehát nélkülözhetetlen tagjai a társadalomnak. Viszont a vallás vigaszával csitítja a szegényeket: *„Ha azon munkával aranyat áshatsz, amellyel ganéjrt, ne nézz a külső fizetésre. És amikor dolgozni kezdesz és amikor kifáradott vagy, emeld fel Istenhez lelkedet, s mondd azt szívedben: „[...] megelégszem és megnyugszom...”*

*

Apor életének főműve a *Metamorphosis Transylvaniae* emlékirás.

A napló, az önéletrajz, a vallomás, a történelmi események kronologikus összefoglalása – bizonyos mértékig – mindig a világirodalom s – ne hagyjuk ki – az erdélyi magyar irodalom

problematiszus műfaja volt. Tartalmilag még ment-ment a besorolás, de műfajilag mind újabb nehézségek bukkantak fel. Mert lehetett egy írást egy érdekes élet eseményeinek adatait felsoroló krónikának tartani, de úgy is lehetett tekinteni – különösen a szubjektív részek miatt –, mint egy tétovázó egyéniség önmaga előtt való őszinte megszólalását. Néha az egyén lelki gazdagsága tárulkozik ki ezekben az írásokban, mégpedig a lélek rezdüléseinek finom rajzával, őszinte boncolgatásával (mint Árva Bethlen Kata esetében); olykor ítélőszék elé terjesztett önvédelemnek tűnik az írásmű (mint Bethlen Miklósnál); más esetben hivatali tisztviselők irodalmi érték nélküli, száraz információit tartalmazák, de tartalmuknál fogva ezek is értékes összegezesek (Halmágyi István); néha nagy történelmi eseményeket látott politikusok elmélkednek a történelemtől (Rákóczi Ferenc, Bethlen Miklós); utoljára pedig szólunk azoknak a magukra maradt öregeknek mesélgetéséről, historizálgató emlékeiről, akik magányukban anekdotákkal, ellesett történelmi intimítások, szokások kitergetésével erkölcsi vagy történelmi tanítást akarnak hagyományozni a „maradvák”-nak (mint Hermányi Dienes József, Kovásznai Sándor, Rettegi György és – szerzőnk). Ez utóbbiak, bár irodalmi értékük nem mindenütt egyenletes, világnézeti állásfoglalásuk nem minden esetben jelent újat, sőt lehet néha határozottan retrográd, mégis apróságaival, a *„történelem által nem, csak baráti körben ismeretes mozzanataival nagy segítséget nyújthatnak a következő korok történetíróinak (Hermányi Dienes, Apor, Kovásznai Sándor), aminthogy elbeszélő stílusukkal a XIX. század eleji magyar nemesi szépprózájának – mondhatjuk – alapot vetettek.”*

Ez utóbbiak közé sorolhatjuk szerzőnket.

Atyja, *Apor János*, még fia születésének évében, 1676-ban meghalt. Az árvát nagy bátyja, *István* nevelte, akitől öccse számos vonást örökölt: a hivatali történet, Habsburg-pártiságot, vakbuzgó katolicizmust, harácsolási ösztönt, egyáltalán mindazokat a szokásokat, amelyek a hanyatló korok emberét a „szerencse” emberévé készítik elő. Az emlékiró szerint – különösen Kolozsvárott – a korra jellemző módon valóságos protestáns mágnásfi gyűlekezet hallgatta a jezsuita páterek előadásait, akiknek számos úrfitanulójuk – ha éppen nem tanult, biliárdozott, sőt még kártyázha-

tott is. A tantárgyak nagyobbbrészt a teológia függvényeiként élettelenek és gyakorlatiatlanok voltak; a tanulók sokat nem is tanultak. Még a Pázmány alapította nagyszombati egyetem diákjai sem erőltethették meg magukat, amint Apor általános műveltségi szintjéből (bár filozófiai és jogi magisteri fokozatot nyert), világnézeti megnyilatkozásaiból kitűnik.

Az egyetlen tudományág – vallási türelméből következtetve –, amely láthatóan befolyásolta Apor világnézetét: a *wolffianizmus* lehetett, amelynek nagyszombati híveiről nem tudunk, de igen a bécsiokról, pestiekről és főleg az erdélyi Wolfftanítványról, Leibniz hívéről, egy ideig Apor munkatársáról, *Lázár Jánosról*, aki a protestáns iskolák számára már lefordította és taníttatta Wolff matematikai, fizikai (akkor ezek a tantárgyak még a filozófiához tartoztak) műveit, és ha Lázár nem is volt ugyan híve a Leibniz által hirdetett „*oekomenizmusnak*”, vallási egységtörekvésnek, de feltétlenül elősegítette türelem diadalát – még a császárnő, Mária Terézia bigott katolicizmusa és a saját, és az ország kudarcai ellenére is.

Azért kell erről beszélnünk, mert az általában maradi nézete-
ket valló s valláserkölcsei prédikációkat tartó Apornál teljesen szokatlannak tűnik a vegyes házasságokkal szemben mutatott türelmessége, az öreg Apafiné Bornemisza Annának és Teleki Mihálynak elítélése, akik gyűlölték a katolikusokat: „*Azon fejedele-
masszony előtt nagyobb becsülete van egy kutyának, mint egy
katolikus embernek ...*” – jellemzi őt Apor. Egyoldalúságára vi-
szont ennek fordítottja érvényes: egy szót sem szól a katolikus
hatalomnak Erdélybe telepedése utáni erőszakosságairól.

Ezen a magatartásbeli sajátosságon annál inkább csodálkoz-
nunk kell, mivel – ismerve őt – nem lehet Apor önálló álláspont-
ja; valamilyen forrásra kell visszavezetnünk. Emellett van Apor
életének néhány olyan nem egyházas, sőt, mondhatnók, a XVI.
századi rablólovagokra emlékeztető mozzanata, amely miatt ismét
csodálkozhatunk rajta. Az ország legkatolikusabb iskolájában vé-
gezni és utána zavaros válási ügyekbe bonyolódni, templomot ra-
bolni, egy egész egyházmegye klérusával összepörölni – vala-
hogy nem mindennapi tünet. A középkori oligarchák „*majd meg-
mutatom én*” hatalmi mámoráé volna?

Erőltetett házassága *Kálnoki Borbálával* amelyből tizenkét gyermek született, s amely korántsem a „szentség” jegyét viselte magán – 27 év után felbomlott. Válási ügye, százfelé küldött aktái mindegyre a kánonjogi hatóságok előtt szerepeltek, s még inkább a szájakon. „*Örökké háborúságban éltem a feleségemmel – vallja –, soha csendes életem nem volt.*” (Kivéve amikor Bécsben vagy Kolozsvárott tartózkodott.) Pedig mint jogl dokornak minden lehetősége megvolt a paragrafusok és artikulusok csűrés-csavarrására.

Jogi ismereteit általában családi életében kamatoztathatta. Mind József fiának, mind Anna leányának szüksége is volt rá. Fia a boszorkányságáról híres altorjai Benkő Annát akarta nőül; de a háromszéki papi testület a leányt elmarasztalta, sőt egy időre a károly(gyula)fehérvári börtönbe zárták, s így a szerelemnek vége szakadt. Leánya, Apor Anna, a híres Simonyi óbesterhez ment feleségül, de a hosszú katonáskodás idején a házastársak elhidegültek egymástól, óbester Uram is más asszonyt választott magának, amiért az egyházi és katonai hatóságok előtt kellett vallomást tennie, míg végül ügyét válóperre alkalmasnak nyilvánították.

A magányos Apor Péter *Metamorphosisának* versbe szedett változatából még sok minden kiderül: küzdelme a családdal, amely megvádolta István bátyja hatalmas vagyonának elherdálásával, s csak nehezen tudta 1740-ben ennek ellenkezőjét bebizonyítani; vád érte, hogy kirabolta a kézdiszentléleki templomot, amit azzal utasított vissza, hogy csak tulajdon kincseit hozta vissza; birtokán többször pusztított tűz; 1717-ben a tatárok elhajtották marháit; jobbágysai megölték tisztartóját; összeférhetetlensége (feltehetően) elszigetelte társaságától, és öregkorában már csak arra törekedett, hogy mint bíró tisztába tegye örökségét az utódok számára.

Majdnem teljes vakságban, a család által kifosztva, teljes nincstelenségben halt meg.

Műve verses változatának utolsó soraiban:

*Könyves szemmel írom s avval olvashatod,
Vétek nélkül lehet hogy szenvedned, látod,
Keserves példámat magad is szánhatod*

– írja ezt, aki élete végén bizonygatta, hogy vagyona még szinte fele az ország adójának. Talán ezt is éppoly túlzásnak kell tekintenünk, mint számos más állítását.

Amit akarunk, el is hisszük, különösen ha egyoldalúan nézzük a világot. Apor Péternek például – ahogy Pázmány Péter tanította – természetes volt a szolgák és az urak mennyből felosztott kettős világa. Az uraknál: lakomák, menyegzők, látogatások, öltözködés, pompás edénykészlet, választékos tálalás, sőt a rangnak megfelelő ünnepélyes temetés. A főúrnak kastélyához méltó sírbolt is járult, papi sereglet, deákok dicshimnusa vagy magának a püspöknek a beszéde kísérte utolsó útjára; gyorsan széthulló porrainak művészi, kívül bronz, márvány, tölgy, belül selyemmel bélelt „örök” fekvőhely, díszruha, ékszer jutottak.

A szegény boldogságát éppen a ritka ünnepekre alapozza Apor: együgyű mulatságaik (locsolás, aprószentekelés, ökörsütés) lehettek, sokaknak még a jóízű káromkodásból is rész jutott. Egyesek közülük, az ügyesek – Apor méltatlankodó megjegyzéseitől kísérve ugyan – váratlanul a magasba emelkedtek, az ősi familiákba házasodhattak, címert kaptak s jószágot. A gazdagok életének felsorolásában határozottan pozitívnak kell tekintenünk azt, amit a régi egyszerűségről, közvetlenségről ír – s amely olyanmilyra különbözött Bécs, Prága urainak és szolgálinak kapcsolatától, hogy nem csoda, ha az író háborog rajta, illetve a külföldet jártak majmolását, az esztelen költekezést, a régi erkölcs és az anyagi szint romlása okának tekinti. Valóban, a drága selymek, bőrök, étkezőkészletek, hintók, ékszerek, piprecikkek óriási összegeket vittek ki az országból, amely felejteni látszott a régi mesterek ötvösművészetét, szőrmekészítését, lószerszámremekeit, még a jelesebb mezőgazdasági termékek előállítására és kivitele is – mint a hízott ököré, lóé, búzáé és boré, fái és viaszé – visszaesett, sőt a nyugati államokban feledésbe merülni látszott egykori jó hírük. A szultán adójába járó nehéz százezreket és ajándékokat elviselte a XVII. század, de a XVIII. század közepén az egyre értéktelenedő másfél százezer forintot már nyögte az ország, főleg a jobbgazság, amely alacsony színvonalú termelési eszközeivel, elmaradott gazdasági ismereteivel, urai kapzsisága miatt szinte képtelen volt pénzhez jutni. Itt kapjuk újra tódításon, az uralkodóház iránti hízélgésen Apor Péter uramat: „*Bizony nem a császár*

adója szűkíti Erdélyben a pénzt, hanem feleségekre, leányotokra való haszontalan cifrázás.” Ez komoly kijelentés, politikai véleménynyilvánítás, még ha ironiával ismétli is ugyanezt: „A régi, egyszerű divat helyett [elsősorban persze az asszonyokra érti] – gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttük – most sok asszony, leány, akiknek atyjok vagy férjek házában nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az pártá, az asszonyoknak aranyos szegélyű gyenge patyolat.” És most ismét következik az arisztokratikus udvaronc tanítása: „Jobb volna, amit erre költenek, adnák a portióban...”, vagyis a császári katonaság ellátására.

A magányában írogató Apor Péter genealógiai téren is szívesen összegezte ismereteit. A *Lusus mundiban* (A világ játéka) családjá történetét komponálja meg latinul. A nemesi familiákról szóló verses nemzedéktörténete két részben: a *Syllabus mortuorum*, az életből már eltávozott, és a *Syntagma et syllabus vivorum* a még élő nemesek magyar versben írt névsorát adja. A *Synopsis mutatuonum* (A változások összképe) az életrajz és száraz krónika vegyülete, a *Metamorphosis* elődjének tekinthető, de amely a szerzőszületésétől 1748-ig foglalja össze az eseményeket, helyel-közzel sok értékes történelmi-társadalmi adatot nyújtva. Ugyanez mondható el levelezéséről, végrendeleteiről is. A *Metamorphosison* kívül azonban sem irodalmilag, sem más téren értékesebbet nem alkotott, úgyhogy ezt tekinthetjük élete főművének (a verses változatra még szót sem érdemes vesztegetni). Ő maga is legtöbbször a *Metamorphosist* tartotta, díszkötéses példányát a guberniumnak átok terhe alatt őrizetére bízta, hogy „gondolkodjanak” – mondja a zárószavakban: „... az elkövetkezendő negyvenkilenc esztendő az míg elfogy, ha úgy foly az erdélyi dolog az náj módi, újmódi, rosszmódi szerint... azokban, az melyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat, ...azért íránk, hogy midőn azok is lassan elmúlnak, mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról és az náj módi mellett való koldusságáról ...”.

Ami elsőnek meglepi a mai olvasót, s valóban meggondolkoztatja, az, ami igazában nem volt Apor művének a célja, s mégis elérte, s amit egy mai méltatója, Tóth Gyula így fogalmaz meg: „Apor művei szociográfiai jellegűek, aprólékos realizmus-

sal, a valóság hű leírásával számolnak be korának számtalan társadalom- és művelődés-történeti, néprajzi és nyelvi jelenségéről.”

Ezek a tulajdonságai a XVIII. századi emlékiratok legjobbjai közé emelik a *Metamorphosist*; nem beszélve egy másik jelességről: nyelvéről és stílusáról. Illés Endre találóan jellemzi Aport: „... vén reakciós volt – írja róla –, a nemesi patriarkalizmus képviselője, együgyű moralista, boldogságon és boldoguláson csak saját jólétét értette, igazából művelt sem volt, Bethlen Gábor Erdélyét csak mások meséiből ismerte...”. De: „... mégis... ahányszor kezembe kerül a *Metamorphosis*... gyönyörködve olvasom. Milyen határozott az érvelése! Milyen tiszta, erős szívhangjai vannak a magyar nyelvnek!” Ebben nagy szerepe lehet a székely nyelvjárásnak, amelyet Mikes is megőrzött távozása után évtizedekkel írt leveleiben. Jellemzője ennek a nyelvnek a sajátos mondatalkotás, jelzőhasználat, meseszövések, találó szó beillesztése; a humor, amelyet a társas összejövetelek csak elmélyítettek. A lakoma utáni beszélgetések, a fonók, kukorica- vagy tollufosztások, általában az úri vagy akár a népi összejövetelek mindig jó alkalmak voltak a kacagtató szópárbajokra, a mindenkit lekötő kis történetek, mondhatnók anekdoták, furcsaságok előadására. Apor nagy *anekdota-kedvelő*: szívesen időzik olyan részleteknél, mint II. Apafi Mihály házassága és annak sok mozzanata; I. Apafi és fogarasi darabontjainak lerészegedése; a pakulár és a szerelmes kisasszony házassága; a barát és a kofa szóváltása; Cserei János lengyel boros pohara; Teleki és a kristályok; Rabutin a Bánffy lány gyalui esküvőjén; Petki István és a csíki asszonyok és a többi, szinte már novellává, életképpé kerekedő történet. Teljesen a következő század stílusára emlékeztet az utazás, a búcsúzkodás reális leírása, a vajas ételek hatásának méltatása a társasági csevegés jókedélyével. Még az asszonyok iránti megvetését is feloldja humora: amikor a hirtelen özvegygé lett és bánatába belehalt feleség anekdotáját meséli el, epésen megjegyzi: „*Vajon hány asszonynak hasadna meg a szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán?*” Ugyanakkor ki kell emelnünk nyelvtisztító érdemeit is: Kazinczy Ferencék előtt szinte egy századdal puristának nevezhetjük. A német főhivatalnokok és tisztek beszivárgását nagyfokú nyelvromlás követte; Apor gunyoros szó-kifacsarásaival nevetségessé teszi és üldözi a németes vagy latinból (különösen

a jogi nyelvbe) betört szavakat, sőt a köznyelv védelmében megőrökíti számunkra a „*tisztességes*” káromkodásokat, tájnyelvi szavakat. Műve értékei közé sorolhatjuk humorát, amelyet maga is annyira tart, hogy egy anekdota sorozata végére odateszi: „... *ha meglészen [ti. a szerencsés végződés], akkor Erdély is régi boldogságára és gazdagságára visszatérhet...*”.

Ez a nyilvánvaló ellentmondás (ti. a Habsburg-pártisága és egyben ragaszkodása a fejedelmi Erdélyhez) volt Apor élete nagy tévedése, s ez okozza írásaival szemben is olykor-olykor felébredő ellenszenvünket. De azért élvezettel olvassuk.

KOCZIÁNY LÁSZLÓ

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

azaz
Erdélynek régi együgyű alázatos idejében
való gazdagságából e mostani kevély.
Cifra. felfordult állapotjában koldusságra
való változása.
Melyen amint életében sohasem kapott.
Hanem Erdélynek régi alázatos
együgyűségében
holtig megmaradott.
Úgy a következő maradváinak örökös
emlékezetire írt le
Hazája felfordult állapotján szánakodó
igaz hazafia és gyökeres székely
BARO ALTORJAI APOR PÉTER
végezte penig el munkáját
az 1736. és életének 60-dik esztendejében.
alsó torjai udvarházánál.
ET HAEC MEMINISSE JUV ABIT

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

avagy

Az erdélyi régi szokások és rendtartások, Az kik voltak s
múltanak, s újak származtanak

ELSŐ CIKKELY

OKA EZEN ÍRÁSNAK

Kedves maradváink! Ezen régi erdélyi módot és szokást sokat gondolkodtam, ha deákul írjam-e le vagy magyarul. Végére, hogy tisztábban és értelmesebben az dolgokat kitehessem, és maradváink is jobban megérthessék, eltökélém magamban, hogy magyarul írjam.

Oka pedig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejőve, azoltától fogva látom minden esztendőben új-új mód, avagy amint az német mondja, *nájmódi* vagyon, úgyhogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszamántos köntösökre vágyunk, és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen, és különbnél különbféle drága étkeket nem főz; hogy azért azon időbeli bécsi szokás, az melyben az mint másutt is íram, más munkában, midőn *erat pingvis simus vitulus* et *rarissimus titulus*, maradváinknál éppen feledékenység ben ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom.

MÁSODIK CIKKELY

AZ TITULUSOKRÓL

És hogy az titulusról kezdjem el, értettem az régi emberektől, ugyan az kik közelebb érték az Székely Mojzes veszedelmit Brassónál, hogy midőn Báthori Zsigmond fejedelem resignálta volna Rudolphus császárnak Erdélyt, akkor is a titulus úgy megszaporodott volt, hogy midőn Székely Mojzes hadaival együtt elveszett

volna az Barcán, csak egy szántóföldön tizennégy g.róf és nagyságos úr teste feküdt; succedálván pedig Bocslcai István és Rákóczi Zsigmond s az több fejedelmek, az tartotta magát boldognak, az ki az nagyságos nevet letehetette, az mint hogy most is sok méltóságos familiáknak régi diplomája az lábában vagyon. Gyermekkoromban pedig úgy megfogott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala keresztszegi Csáky Lászlónál, nagyságos urak pedig voltak ezek: Haller Pál és János testvér atyafiak, Haller György, Bánfi György (ennek az apjának, Bánfi Dienesnek, Leopoldus császár adta volt a báróságot), Gyulaffi László, Kornis Gáspár, Kemény János, László és Simon testvératyafiak, Wesselényi Pál, Serédi Benedek és Orlai Miklós, de ez magyarországi úr volt.

Legelsőbben azért Leopoldus császár érdemre adá az római sz. birodalombeli grófi titulust széki Teleki Mihálynak, az ország generálisának, több sok kegyelmességgel egyetemben, azért, hogy az kereszténység győzedelmes lévén az pogányságon, Erdélyt vér nélkül az magyar korona alá visszaszerzé. Azután gróffá lőn Pekri Lőrinc, az után rátóthi Gyulaffi László; bárókká lőnek altorjai Apor István és zabolai Mikes Mihály; Apor István pedig soha nem sollicitálta, hanem sok érdemeiért mind az egyházi, mind az vitézi személyek recommendálták Leopoldus császárnak. Magam felől is igaz lélekkel írom, sohasem kértem, hanem az Jézus társaságából amaz nagy ember, az ki az Apor-háznak nagy oltalma vala, Hevenyesi Gábor szerzette. Azután két esztendővel grófokká lőnek losonczi Bánfi György, az gubernátor, és az Bethlen-ház; ugyanakkor Bethlen Miklós, az erdélyi főkancellárius szerzette meg híre nélkül altorjai Apor Istvánnak az grófságot; ismét grófokká lőnek köröspataki Kálnoki Sámuel és zabolai Mikes Mihály, Petki Dávid; Száva Mihály ugyanaz tájban lőn báróvá; nem sokkal az Rákóczi Ferenc motusa előtt resuscitálták az Jósika família régi baronátusságát. És ezek voltak az grófok és bárók az Rákóczi Ferenc fejedelem motusáig; azon motus után mennyi báró, mennyi gróf lett, hosszú volna leírni, mert teli vélek az ország; azt az egyet írom csak, hogy az mennyin vagyunk grófok és bárók, hogy ha úgy viselnők az grófságot és báróságot, mint az régi magyarok viselték, egész Erdély elég nem volna, hogy titulusunknak megfelelhettünk. Gróf vala hajdan Zápolyai

János, de negyven kövéra vala az magyar korona alatt; gróf vala Homonnai Bálint, de fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel; grófok valának az Báthoriak, de egész táborokat állítanak vala fel; gróf vala Rhédei Ferenc, az ki az máramarosi domíniumot bírta, mert egy szolgájának száz ház jobbágyot aján-dékozott – de most olyan grófok is vagynak némelyek Erdélyben, hogy ha száz ház jobbágyot elajándékozna, alig maradna ötven magának –, azonkívül hintókra s aranyos kardokra fizet vala az udvari népének; ma sok báró vagyon Erdélyben, az kik magoknak is egy-két hintót alig tudnak tartani; nemhogy hintóra s aranyos kardra fizetnének, hanem két-három rongyos szolgálával alig ko-szognak. Régenten az grófok és bárók az igen régi famíliákból voltak; szégyenlem az nevit leírni, az kinek az apja vagy nagy-
apja az eke szarvát fogta, és robotára az földesurának bejárt, mert olyan bárónk is vagyon. Noha az atyámmal egytestvér volt gróf Apor István, de hízelkedés nélkül írom, ő is igazán viseli vala az grófságot; mert mindennap rendszerint kijáró ezüstitála nyolcvan-nyolc volt s ugyanannyi ezüstitágyéra, azok pedig oly vastagok voltak, mint az óntalak, tángyérok; magának s feleségének aranykalánokat adtak be asztalhoz, tángyérokot pedig négy-szegre csinált és kétujjnyira megaranyozott ezüstitágyérokot. Ezüsből való borhűtője volt nagy öreg, egy hatesztendő gyermek megfereszthettek volna benne; kül-belől egy tenyérnyiig aranyos volt, melyet is Bécsből háromezer német forinttal hoza-tott volt. Sok helyeken lévén Erdélyben jószága, vetetnek el maga oeconomiájában ötezerháromszáz köből ősbúzá; bora sok helyeken annyi lett, egynéhány ezer vederrel volt, abból pedig minden esztendőben nemcsak az mostohafiának, Korda Zsig-mondnak, és altorjai ágon Apor famíliából való atyafiainak, ha-nem a mellette való elévaló szolgálinak negyven-ötven egész negyvenes hordó borokat elajándékozott. Sz. Jakab nevű, Mező-ségen lévő faluja mellett legeltetvén szarvasmarháit és ménesit, Boduc nevű szénafüvön, ősszel kiment oda, elhajtattván marháit és ménesit, megnézte, tizennyolc s húsz szép gyermeklovakat el-ajándékozott az szolgálinak, olyanokat, hogy hatvan, néha nyolc-
van forintokon eladták. Medgyesi Sz. Margit asszony napi soka-dalomban, ha csak egészsége volt, esztendőnként elment, mert ott tett számat az kereskedő embereknek, kik feles pénzzel adósok

voltanak; akkor felhozatott öt-hat vég angliai posztót, ajándékon úgy osztogatta el atyafiainak, szolgálainak, kinek hét singet, azaz egész köntösre valót, kinek egy mentére, kinek egy dolmánra, nadrágra valót. Három vagy négy hólnapig viselt egy rendbeli köntöst, azalatt béhívatta valamelyik elé való szolgáját, azt az egész köntöst, mentét, mely rókatorokkal volt bérelve, dolmánt, nadrágot, nusztos süvegít, az mint maga viselte, néha az selyem-övet is, melyet azon köntössel viselt, egészen mind odaajándékozta. Continuus szolgálai peniglen praeter propter legalább mindenkor volt nyolcvan, s néha száz is; azoknak csak készpénz fizetések, ha jól reá emlékezem, esztendőnként négyezerhatszáz-egynéhány forint volt, azonkívül az köntösnek való angliai, fajlandis, landis kétszer ványolt posztó; az fizetéseket mindenkor Sz. Jánosnapban felít, az más felít karácsonban egy pénz ig megfizették; azonkívül az lovas szolgálira széna, abrak az lovoknak; tizenöt szolgálja meg volt continuus, kinek-kinek százszáz forint az fizetése, azonkívül hét-hét sing posztó; úgy hasonlóképpen három trombitást tartott, azoknak is annyi volt az fizetések, s napjában három ejtel bor; a többinek kinek nyolcvan, kinek hatvan forint, lovas inasoknak negyven, étékfogóknak harminc, kocsisoknak tizenkettő, fellajtároknak hat; efelett mindeneknek juxta statum et conditionem posztó köntösnek és csizma. Néha annyi sok számú cseléd volt, mégis oly bőven főztenek mind ebédre, vacsorára, mind helyben, mind úton, mikor vendégi nem voltak is, hosszú asztalra, soha nem tudták consumálni az sok jó magyar módon főtt étket, hanem tálastul adták az agaraknak, kopóknak. Mikor ebéd, vacsora ideje volt, egy kis harang volt felcsinálva az konyha előtt, az konyhamester azzal csengetett, úgy gyűltek mindenfelől elé az sok szolgák, alig fértek el az ebédlőpalotában, noha oda kocsisok, fellajtárok, lovászok, szakácsok, szakácsinasok, hajdúk, darabantok s több efféle alávaló szolgák bé nem jöttek. Most utoljára az németek kedviért tartott híres német szakácsot is, kinek az fizetése volt száz német forint, hét sing fajlandis posztó, csizma, két negyvenes bora, tizenkét köből búzája, három kövér sertése, azonkívül kása s borsó s efféle. Csak az egy kecei jószágában tizennyolc rendbeli béresszekeket tartott, hat-hat ökörrel, azok mellett harminchat béres; hosszan a Maros mellett volt csinálva az ököristállója; mikor kihajtották az Maros-

ra itatni, azt tudta volna, hogy egy falu ökreit hajtották oda. Azonkívül az káplálynak úri fizetése, köntöse; az asszony kálvinista lévén, az asszony prédikátorának hasonlóképpen. A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad; mert csak ad *pias causas* testált százhuszezer forintot, azonkívül feleséginek, atyafiaiának és másoknak azon summánál sokkal többet. Hátha minden bonumi megmaradtak volna; de a Tököly Imre és Rákóczi Ferenc fejedelmek motusival közel vallott annyi kárt, mint az említett kincse volt, mely kincse ha megmaradhatott volna, bezzeg ma urak volna az maradvái. Keveset írtam, mivel atyafia vagyok; bizonynyal írom, hogy sokkal tovább gondolkozzál, kedves olvasóm.

HARMADIK CIKKELY

AZ VENDÉGSÉGRŐL ÉS EBÉDRŐL ÉS VACSORÁRÓL

Az titulusról lépünk által az vendégségekre és ebédekre s vacsorákra. Legelsőbben is reggeli kávé, herbathé, csokolátának híresem vala; ha valakinek azt mondottad volna: *kell-e kávé*, talám azt értette volna, hogy állj el mellőle; ha *kell-e thé*, talám azt tudta volna, hogy tezed; ha csokolátával kínáltál volna valakit, talám azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kacsulátafalva Fogarasföldin, hogy az kucsulási patakból kínálad; ha valakit kínáltál volna rosólisal, talám azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél, s avval kínálad, avagy rozsából is sült kenyérrel kínálad. Híre sem vala ezeknek az régi időkben, hanem Brassóban főzték a fahéj vizet, azon kívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettort ittanak, honnan is az úraszonyok aprópincetokokban, úgy az nemes- és főasszonyok is úgy kínálták, s kivált az idegen embert. Vagy penig égettort töltvén tálban, azt megmézelték, egy vagy két füget vagy egynehány szem malosaszőlőt tettek köziben, meggyújtották az égettort, s úgy keverték az tálban kalánnal, azután megoltván az tüzet, azt itták, az füget utána ették. Az férfiak reggeli ital gyanánt jó finom

édes-csípős ürmösbort is ittanak, s egészségesnek tartották, mert nem vala olyan paszomántos gyomrok, mint az mostaniaknak.

Régi magyar étek ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával, vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával, kukrejtellel, árpakásával, de abban soha azelőtt citromlevet nem töltöttek; tehénhús rizskásával, murokkal vagy petrezselyemmel, röstölt lével, nyárban új hüvelykes borsóval; lúd töröttlével, tyúk sülve fokhagymával, ecettel, szalonnával; borsó vagy héjalva, s arra felül szalonnát perzseltének, s úgy töltötték az tálban, vagy hajatlan hígan, abban darab szalonnát vagy disznóhúst tettek; berbécshús spékkel vagy tárkonnyal vagy ecettel, vereshagymával (ennél kedvesebb étke nem volt az öreg Teleki Mihálynak, sem Apor Istvánnak); tehén- vagy disznóhús kaszáslével, ennél s az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időben, nyúlhúst fekete lével, csukát tormával vagy szürke lével etc. Vajat nem tettek semmi étkekben, hanem az kása közepiben, mikor feladták asztalhoz, mikor kalácsot, lepént, bélest sütöttek, abba tettek vajat, vagy pedig pánkót, noha inkább ették akkor az új oltasztott hájban forralt pánkót, mint az vajban süttet. A kapornya volt minden éteknek jó ízt adó szerszáma.

A kerék asztalnak híre sem vala, hanem négyszegletű asztal vala az embereknek az eleinél; olyan volt, hogy mind alól, mind felyül kihúzhatták. az mint az vendég jött; ha annyi vendég volt, hogyannál el nem tért, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal az fal mellett állott, belől az fal mellett béllett padok voltak, kül penig karosszékek. Nem francia módon, mint most, hanem tíz órakerék ebédet, hat órakerék vacsorát. Mikor közelített az tíz óra, az pohárnok az asztalt megterítette, az főhelyre egy vagy két tángyért tett, az asztalkeszkönyővel betakarván az egész cipőt, oda egy vagy két ezüst kalánt tevén, azután asztalkeszkönyővel annyi cipőt tett oda tángyérre, az mennyit gondolt, hogy elég lészen az asztalhoz ülőknek, és azt az pohárszéken tartotta mindaddig, az míg asztalhoz leültek, azután kinek-kinek beadta az tángyért és cipőt eszkényővel. De kést senkinek nem adtak, hanem az igen nagyjánál az embereknek az inassánál volt az maga kése, úgy adta be az urának; de ezenkívül is akármely nagy ember volt, az öviben hátul az hüvelyiben volt a kése, mikor asz-

talhoz ült, elévette az hüvelyit, kivette az kést, és ett vele, azután hogy ett vele, megint az hüvelyi be betette, az háta meg é az övi-ben szúrta. Mindazáltal ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas el-kérte az kést, megtisztította, az úrnak úgy adta oda, s úgy tette az hüvelyiben.

Az óntángyér igen ritka volt, mind inkább fatángyérrel ettenek. Emlékezem reá, hogy mikor az óntángyér ugyancsak jó formában bejőve, amaz nagy szent ember és nagy úr, Haller János kicsin fatángyérokot csináltatott, s az óntángyérnek az közepiben tette, s úgy fatángyérből ett. Mikor az tíz óra eljött, az étket befedve az asztalra elhozták, és befedve lerakták; óntálból ettenek még az nagy uraknál is, mert az egy fejedelmen kívül senkinek ezüstartálból szabad nem volt enni.

Rendszerint mikor elhozták az étket, azután az palotára elébb az férfiak kimentenek, azután az asszonyok; az leányok az asszonyok előtt jönnek, azok közül pedig aki legkisebb volt, az jött legelől; azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hopmester lassan jött előttök. Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eléállott az mosdóvízzel és kendővel; az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüstmedence, az alávalóknál vagy réz vagy ón, de medence nem volt; és legelsőbben is az leányokat és asszonyokat megmosdatták, azután a pohárnok az korsóval és kendővel az palota közepin megállott, avval együtt az is, aki az medencét tartotta, az gazda rendre kínálni kezdte az vendégeket ilyen szóval: mosdj ék, uram, kegyelmetek. Akkor nem vala ez a mostani fertelmes praecedentia-kívánás, azért is az kit megkénált az gazda, hogy mosdjék, az meg másokat kezdett kénálni, hogy: mosdj ék, uram, kegyelmetek; sokszor addig kénálkodtak, hogy: bizony nem mosdom, uram, kegyelmed előtt, s addig volt az kénálkodás sokszor és az feljül-ülés felett az kénálkodás, hogy az étek is elhült. Mikor már megmosdottak volna, az pap eléállott, és az asztalt megáldotta; azt elvégezvén, az asztalnok a csatlóssal elé állott, annak kendő levén az nyakában, és az étkeket felfedte, az fedőtálapot az csatlós elvévén, azután leültenek. Az asszonyok itt elébb mentenek, s az leányok hátrább maradtanak, az legkisebb legalól; belől az fal mellett ültenek az asszonyok és leányok, ha-nem egy az asszonyok közül az asztal végén fenn ült, azt fő hely-nek hitták; kül az férfiak ültenek, egy férfi fenn az asszony mel-

lett, az ki, az mint írá, az fő helyen ült; az gazda rendszerint az asztalnak az végén ült. Leülvén, az gazda rendszerént kénálni kezdte az vendégeket: egyék, uram, kegyelmetek etc. Akkor az nagyjának az inas beadta az kést, az többi az háta megül az öviből elévette az hüvelyit, kivonta az késit. Ott semmi gazdálkodás nem volt, hanem az kinek micsodás éték volt előtte vagy legközelebb hozzá, az melyiket szerette, abból enni kezdett ki-ki; nem vala akkor szokás, hogy az vendég innya kérjen, ha valaki akkor mondotta volna, hogy: glasz wein, soha bizony nem tudta volna, az kitől kéri, gaz vaját kér-e vagy mit, eleget adatott az gazda. Előbbben is, mikor annak volt az ideje, veres mázatlan fazékban beadták az ürmösbort, azután megint hasonló fazékban másféle bort, rendre egymás után ittanak; nem vala ekkor híre az karafínának, mert ha elérhottad volna, hogy karafin, más megharagudott volna, mert azt gondolta volna, hogy *kurafiázod*; nem vala híre a kredenciának is, mert ha elérhottad volna, hogy kredencia, más talám azt gondolta volna, hogy hiteleslevélt kérsz credenma nélkül. Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort, két kézzel veszik vala asztalhoz bé, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jóízűn esik vala, Az aszszonyoknak rendszerint ezüstpohárban adtanak bort bé, az kik, mondani, alig mártották meg az ajkokot benne, s rendre úgy adták elébb. Rendszerént mikor az második fogást elhozták, mikor vígon akartanak lenni, akkor kezdettenek innya; békért az gazda hol két, hol három ejteles fazakat, hol segesvári ejteles, viasz as szép új kupát, azokat másod-, harmad- vagy negyedmagával elköszönte, s úgy ittak mindaddig, míg mind az gyümölcsöt beadták, akkor egyest kezdettenek innya. De nem vala akkor híre az tekel glaz, mert ha akkor azt mondottad volna, talám azt értette volna más, hogy kötél gaz kell; hanem vagy almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári félejteles, vagy kisebb szép új viaszas kupából; nem vala akkor olyan cifra gyomor, mint most, hogy némelyeknek az apja talám azt sem tudta, mi az bor, mégis most nem ihatik újbort. Mihelyen az újbort annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt újbort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes-csípős; az óbort kocsis, lovász itta, még az asztali szolga is neheztelte, ha óbort adtanak innya. Mikor az gyümölcsöt beadták, kivált dinnyeéréskor, olyan hosszú szájú

üvegekben, melyeket kortyogós üvegeknek híttak, és Porumbákon, Fogarasföldin csináltak, a meggyes bor rendre teltítve úgy állott az jeges cseberben, mindenkinek asztalhoz egyet-egyet beadtanak, azután még többet, azt olyan jóízűn kortyogdogólag itták. Ugyanakkor, mikor az gyümölcsöt beadták, az vendég szolgálai az ebédlőházban vagy – palotában bémentenek, ott rendet állottanak, azoknak nagy veres fazékban vagy nagy ezüstpohárban bort adtanak, azok egymásra rendre köszönték, s úgy ittanak urok háta megett. Az asszonyok is a kést magok hordozták; rendszerént egy hüvelyben két kis kések volt s egy villájok, az sinorra övekhez kötötték, hosszan sinórral az előruhájok mellett lebecsátották, hogy az hüvelyek vége csaknem az bokájokat érte. Ittak ugyan, de igen ritkán bokályokból is, kivált sert. Igaz dolog, volt kristály is, de csak ama velencei kristály; az középin, az hol fogták, majd olyanforma volt, mint az kétfejú sas vagy sasnak két szárnya; de nem ittak belőle, ha ittak is, igen ritkán.

Az kristály penig így jöve be Erdélyben elsőbben, mivel avval is az régi időben az pénz nem fogyott haszontalanul, mert volt ugyan az fejedelem házában talám tizenkét kristály, azt mondták, hogy Lengyelországból hozták. de csak raritásnak tartották, hanem in anno 1686 hoztanak legelsőbben Németországból kristályokat Erdélybe. Gróf Apor István lévén tricesimarium arendator, megparancsolta volt mindenüvé az rationistáknak, ha valami vámon valami új portékát hoznak az görögök, egyenesen küldjék hozzája, circiter harmincig való kristályt hozván egy kereskedő ember, az kolosvári rationista, avagy harmincados Apor Istvánnak küldi; az árát megfizeti, az kristályokat titkon el-téteti. Azonban Teleki Mihályt, Naláczy Istvánt s más úri embe- reket Fogarasban az maga szállására ebédre hívat, megparancsol- ta, hogy csak egy kristálypohárt, azt is az legalább valót, tegyenek az pohárszékre. Leülvén asztalhoz, azt az kristályt, borral meg- töltetvén, bekéri, s azt mondja: Én ezt arra köszönném, az ki elfo- gadná, inná meg az borát, az kristályt tenné el magának. Arra mond Teleki Mihály: Héjába mesterkedel, koma, mert én bort, jól tudod, nem szoktam innya (bort nem ivutt Teleki Mihály, hanem csak vizet, azt tisztán megfőzték, azután meghűtötték jeges cse- berben, úgy töltötték kicsiny fakártyában, azt adták be innya; no-

ha az bort szerette volna, nagy barátság volt, mikor vagy egyszer bort ivott s megrészegült; részeg korában jobb, csendesebb ember nem volt nálánál). Apor István azt feleli: Én, uram, kegyelmedet nem kénálok, hanem azt, az ki tőlem elveszi. Mondja Naláczy István: hocca, édes komám! Megissza az bort, az poharat kiadja az maga inasának. Azután más kristályt hoznak ki az belső házból a pohárszékre, szebbet az elsőnél, az is borral megtöltetvén, békéri Apor István, mondván: az ki ezt a pohárt elveszi tőlem, igya meg az borát, tegye el az poharát. Akkor is újólag mond Teleki Mihály: héába mesterkedel, koma, mert nem iszom bort. Naláczy István az pohárt elveszi, az bort megissza, kiadja az pohárt az inasának. Harmadik kristályt is még kihoznak, amazoknál szebbet, azt is bekéri Apor István, szintén úgy elköszöni, mondja Naláczy István: hocca, koma, azt is elveszem én. Teleki Mihály mondja: ezt, Isten engemet úgy segéljen, nem veszed, elég már az két kristály; add ide, koma, Apor István, megiszom. S meg is ivá a bort, az kristályt az inasnak kiadá. Azután rendre kihozták az kristályokat, mindenkor Teleki Mihály fogadta el az köszöneteket, megiván az bort, rendre kiadta az poharakat, s bevitték az várban az Teleki Mihály szállására. Rettenetes ital volt aznap az Apor István szállásán, úgyhogy senki lábán haza nem mehetett, hanem hintóban vitték el az vendégeket.

Bethlen Gergely igaz régi magyar módon járt vala, azért Magyar Geczinek hívatta magát; én le nem írom, hanem kedves olvasóm nézd meg in Mausoleo regum Hungariae Gyula herceget, és írjad alája bátron: Bethlen Gergely. Bezzeg ő sem iszik vala kristályból, ő is az többi között egyszer vendégséget csinál vala, jelen! van gróf Mikes Mihály is, de nem mondja vala: adj uramnak egy kristály bort, hanem: Sándor, Gergely, essekura (ez kedves szolgálja vala), uramnak adj egy darab bort. Azt vagy fazékban, vagy kupában adták be, mikor ivutt, erősen ivutt, s Mikes Mihály akkor vonogatja magát az italtól, mond Bethlen Gergely: Uram, kelmed talán kerestályra vágy. Akkor kereskedni kezd a zsebiben, kiveszen egy kopott erszényt, nem ért volna két polturát, kiveszen egy sustákot, avagy négy polturát, s adja az inasnak, mondván: eredj, öcsém, hozz, kerestályt ökelminek, mert ökelme kerestályra vágy. Így csúfolá meg az kristállyal innya kívánókat.

Rajner Márton igen öreg ember vala, s kolozsvári hadnagy vala, azt mondja vala: az fenesi bor ónkannából is jó. Nézd meg, *most egy* varga sem ihatik, ha csak kristályból nem adsz innya.

Hoztak Lengyelországból az régi időkben is olyan ejteles, félejteles üvegpalackokat, de hogy akkor ittak volna belőle, nem láttam, hanem Hídvégi Nemes János, tanácsúr és háromszéki főkapitány levén, ő kezdett olyan üvegből innya, és mint főtiszteket az háromszékiek udvarlották; történik azonban, hogy nagyajtai Cserei János is ott levén ebéden, neki is az üvegpalackot beadják, nem tudván belőle innya, addig szíja és szíja az üveg belső srófját, azalatt kiesik az feneke, az bor kiomlik; mond Nemes János: itt mondhatták, ökör tudna palackból innya.

Erdélyi magyar, székely, szász, három náció, az ki még tartod az eleidről rád maradt ezüstpohárt, kupát s kannát, mikor ezeket megnézed, mit gondolsz, miért csináltatták volt ezeket az tü eleitek? Bizony nem más okból, hanem ha leejtették, annak az cserepe is jó volt, ha hirtelen megszűkültek pénzből, zálogba vetették, s mindjárt adtak pénzt zálogjára, még időre, mikor az pénzt megszerezhették, kiváltották, és így az kinek ezüstportékája volt, volt annak pénze. Lássuk, ejtsd el az üveget, vajon jó-e az cserepe? Igyekezzél zálogba vetni, ha vajon ad-e valaki pénzt zálogjára? Szegény Erdély, csak ezen bolondságra ma hány ezer forintod megyen ki!

Ha valaki levesételt kalánnal akart enni, az mint feljebb íram, hogy az főhelyre egy vagy két kalánt tettek, onnan lekérte s evett vele, s meg visszaadta. Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájok: sem volt az magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst az tángyérre; az penig az embereknek az eleinél ezüsből volt, mint az kalán, az nyelire valami szép magyar sententiákat írtanak le; nekem is vagyon két vagy három ezüstvillám olyan. Sőt azt írta Galeottus, ki mindennap az Mátyás király asztalánál evett, hogy Mátyás király ideiben az egy késnél egyéb asztalnál nem volt, s csudálkozik rajta, hogy mivel az magyarok mindinkább leves étkeket ettenek, s kivált sáfrányost, s mégis a Mátyás király köntösin mocsok soha legkisebb sem volt. Nem vala akkor híre a supponnak, sőt ha suppont kértél volna, talám azt gondolta volna, hogy zsúpon akarsz feküdni; minden

leves az polyek vala és káposztalé, leves disznóoldalosas. Amint most levest esznek elsőben, akkor főtt sós káposzta vala az első étek, az kiből ettenek.

Mikor megittasodtanak az emberek, soknak énekes inasai voltak, akkor énekelni kezdettek, valami szép régi magyar dolgokról énekeltették, néha szerelem énekét is mondottanak, kivált az nagy embereknek: régi időben, mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt az töröksíp, egyszersmind az dob, akkor szép magyar nóták voltak, s azokat fűtták, s annál ittak az nagyja az embereknek. Amely nótákat pedig az síppal fűttanak, ugyan indította az embereket mind az italra, mind a vigasságra; most talám azokat az szép magyar nótákat senki Erdélyben el sem tudná fűni. Trombitáltak is némelykor, de azt úgy fűtták, mintha egy farkas ordított volna. Baxamétának híre sem vala, mert kivált az ki tudja, hol Baxafalva, ha mondták volna az Baxameta nótát, talám azt tudta volna, hogy Baxafalvára kell menni.

Asztaltól felkelvén vagy még asztalnál ülven is, készen volt az hegedű és duda, ottan-ottan az furulya és cimbalom is; azután táncolni kezdettek, nem ugrándoztak kecske módon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiáltván: három az tánc. Azután volt az *lengyel változó*, holott hol az férfi hagyta el az lányt, holott hol az leány az legényt, hármat fordulván egymással, magokra is hármat fordulván, úgy választott az legény magának leányt vagy az leány legényt, akit akartanak. Azután volt az *lapockás tánc*; ezeken kívül az régi magyaroknál, nem az köz, hanem az úri és főrendeknél, nemcsak az lakodalmokban, hanem vendégségekben is, kedves táncok, tudniillik az *egeres tánc* és *gyertyás tánc*, mindenik tánchoz szokott nóta, melyet az akkori muzsikások jól tudtanak.

Az *egeres tánc* ilyen volt: egy sorjában állott kilenc vagy tíz férfi, kivált ifjú legény, ellenben más sorban még annyi leány, közöttök olyan spatium volt, egy pár táncoló tágas an eljárhatott; egyik legény elvitte az más sorban álló egyik leányt, vagy kétszer táncsal megkerülte mind közben, mind kívül az két sorban állókat, azután elbocsátotta kezit a leánynak, külön kezdettek táncolni, de csak abban a lineában; akkor kezdették mondani: macska, fogd el az egeret; ha jól tanolt leány volt, úgy elfárasztotta az legényt, míg minden egyetmása a testitől megizzadott, mert elől az

leány, utána az legény úgy kerülték kívül-belől az két sorban állókat, mikor az legény szemben érkezett az leánnyal, s meg akarta fogni az kezit, az leány akkor visszafordult, erővel pedig nem szabad volt megfogni az kezit, hanem ha szép mesterséggel kezire vehette. Mikor osztán megfogta, akkor újólág kétszer-háromszor az leánnyal együtt táncolva, az sorban állókat megkerülte, úgy osztán az legény az maga helyére, az leány is az magáéra állott, mingyárt az mellette álló legény az más sorban álló leányt elvitte, azok is úgy járták, és az tánc mindaddig tartott, míg valahány legény s leány volt az két sorban, azok is táncolva egymást megpróbálták.

A *gyertyás táncot* így járták: két ifjú legény két égő gyertyát vettek kezekben, egymással úgy táncoltak sokáig, rá vigyázván mikor egymást megforgatták, az gyertya tüzivel egymásnak haját vagy köntös it fel ne gyújtsák, azután oda mentenek, hol az asszonyok és leányok vesztég ültenek vagy állottak, mind az két legény szépen térdet hajtottanak, az két égő gyertyát két asszonynak vagy leálynak adták, azok egymás kezit fogván, az gyertya más kezekben lévén, úgy táncoltanak, azután oda menvén, ahol az férfiak voltak, térdet hajtván, az két égő gyertyát azoknak adták kezekben, azok is még úgy táncolván, újabban két leálynak adták.

Volt *süveges tánc* is, az kit annak hittak; ott a férfi egy szép süveget az keziben vett s feltartotta, egyedül kettőt-hármat táncolva fordult, azután az melyik asszonyt vagy leányt akarta, táncban elvitte, kettőt-hármat fordultak; azonban az süveggel az leányt vagy asszonyt mindaddig csalogatta, az míg az süveget elkaphatta, elkapván az asszony vagy leány, még kettőt-hármat fordult véle, mintegy dicsekedvén az győzedelmen, azután megint olyan legényt, az kit akart, elvitt, kettőt-hármat fordulván véle, meg az legényt a süveggel kezdette csalogatni, mindaddig, míg az férfi is elkapta; elkapván, szintén úgy táncolt az férfival. Oda fel kell vala írnom, hogy ott is ketten táncoltak (mint oda fel leíráim), itt is, mikor jó mesteri voltak, mind az legény az leányt, mind az leány az legényt alkalmasint megfárasztotta.

Most az ilyeneknek semmi keleti nincsen, sem a szép lassú magyar táncnak, hanem azt kiáltják: vonjad az német, francia, tót

táncat; – úgy ugranak mind az legény, mind az leány, mint a kecskék.

Az minevétnek híre-helye sem volt, ha elérte volna az minevétet, talám más azt tudta volna, hogy azt kérde, ma mit ett.

NEGVEDIK CIKKEL

A FEJEDELEM EBÉDIRŐL ÉS VACSORÁJÁRÓL

A fejedelem mikor ebédelt vagy vacsoráit, tíz órakor felment az konyhamester, megizente, kész az éték, az főpohárnok előjött az több pohárnokokkal, bőrrrel borított szepetekben meghámozván elhozták az fehér cipót, az asztalt megterítették; elsőben az hosszú asztalra környös-körül ezüst-, aranyfonallal varrott egysingnyi szélességű keskeny abroszt tettenek, azon felyül úgy terítették bé tiszta fehér abrosszal az egész asztalt. Feladván az konyhán az étket ezüsttálokban, mindenik étékfogónak selyemmel varrott keszkenyőket adtanak, azzal az étkes tálatot áttalköztették, s úgy vitték kezekben. Az étékfogók előtt konyhamester gyalog, az konyhamester előtt az asztalnok szerszámos pari pán ülén, hol rárótollforgóson, hol darutoll, három szál levén medályban foglalva az süvegiben, úgy vitette az étket. Mikor az fejedelem ebédlopálatájához értek, ott az grádicsnál leszállott az lóról, gyalog úgy ment fel az étékfogókkal, lerakatta az étket, ott udvarlott, míg vagy meleg étket, amint akkor nevezték, vagy az derék fogást el kellett hozni; akkor térdet hajtván az fejedelemnek, az étékfogókkal lement az konyhára, ismét paripára ülén, úgy hozatta el az többi étkeket. Mikor már az étket elhozták, az fejedelem az fejedelemasszonnyal kijöttek az ebédlopálatában; ha tanácsurak voltak az fejedelemnél, azok jöttek ki legelő az fejedelem előtt. Az fejedelem előtt jött az főhopmester, hosszú ezüstös nádpálca lévén keziben, hosszabb magánál, annak a közepit fogta (másnak senkinek is, se tanácsuraknak, se több úri embereknek ezüstös nádpalcájok nem volt, se magának az fejedelemnek is, hanem vastag, rövid nádpalcája volt, az urak pedig olyan két-három helyen bogos nádpalcát viseltenek). Kijöven az fejedelem, az urak rendet állottanak, az fejedelem, zöld bársony, nusztoz kozáksüveg lévén feltéve a fejében (gyakrabban mind olyant viselt, ritkán

hosszú süveget; urak, nemesek is abban az időben, kivált hideg időben, egész télen, tavaszon is, míg ugyan jó meleg idő nem volt, mind kozáksüveget viseltek, ki nuszttal, nyesttel, ki rókabőrrel), a főpohárnok másodmagával nagy térdhajtással, az hol a fejedelemasszony állottak, odament, egyiknek kezében ezüst mosdódómedence, másiknak ezüst mosdókorsó, skófiummal varrott kendő lévén keziben, elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután az fejedelemasszony (mikor Zrínyi Ádám bejött volt az fejedelemhez Fogarasban, másszor egy lengyel úr, követ az királytól, egyszersmind töltötték mind az fejedelemnek, mind azoknak kezekre az vizet, egyszersmind törölték meg kezeket az kendőhöz). Megmosdván a fejedelem, vagy predikátor, vagy arra tanított pohárnokinas az asztaláldást szép halkal elmondotta; addig a fejedelem az süveget levette a fejből, keziben tartotta; elmondván az asztaláldást, az fejedelem az süveget megint az fejiben tette, ketten az fejedelemasszonnyal egymás mellé leültenek a főhelyre, s enni kezdettenek, azután az kik az fejedelem asztalára marasztott vendégek voltak, az hopmester rendre leültette, de az hol a fejedelem ült, kétfelől az asztalnál ürességet hagytanak, mintegy két arasznyira, senki sem ült oda, hanem azon alól az hopmester leült, ha ott akart enni, ha nem akart, az maga szállására ment, s az kik az fejedelem asztalánál le nem ültenek, az hopmesterhez mentek ebédre, az több jelenlévőurak, főemberek, térdet hajtván az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, szállásokra mentenek. Mihelyt az fejedelem leült asztalhoz, az fegyverhordozó inas, aranyasköves hüvelyű kard s fejedelmi buzogány lévén keresztültéve a karján, mind ott állott az fejedelem háta megett, míg asztaltól felkölték. Mikor az sültet elhozták, az asztalnok kivitte tálastól, s arra készített külön asztal lévén, felbontotta, s tálban rakván, úgy vitte be asztalra. Mikor innya kellett az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, az főinnyaadó előhozta az bort, keziben lévő ezüsttángyérra kitöltvén benne egy keveset, azt elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya mind az fejedelemnek s fejedelemasszonynak. Valahányszor ivutt az fejedelem, mindannyiszor az ezüsttángyérra töltött bort meg kellett elsőbben a főinnyaadónak kóstolni. Az több asztalnál ülő vendégeknek az pohárnokok adtanak bé inn yok. Kis konyhának hítták, ahol benn az fejede-

lemasszony házán belől arra taníttatott udvari fraj főzött két-három tál étket az fejedelem számára; azt az étket onnét hozták ki asztalhoz.

Mikor felköltek asztaltól, újólág asztaláldást mondván, az tanácsurak elől menvén, utánok az fejedelem, fejedelemasszony, az fejedelem házában, onnan reverentiát tévén, mingyárt kijöttek, ki-ki szállására.

Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott pedig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, míg kidőlt asztaltól, maga pedig egy veder bort megivutt, mégsem részegeedett soha el, csak levette fejéből az bársony kozáksüvegét, s mint-ha megfáradott volna, úgy gőzölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután még többet ivutt. Egyszer Fogarasban az udvar német gyalogjait az fogarasi vár piacán rendre állították, s valamikor új pohárt köszöntek, mindenkor lőttek; azoknak két hordó bort parancsolt, hogy kihúzzanak az pincéből, addig ittak, míg egymásra dőltenek az vár piacán.

Az míg az fejedelem táncolt az fejedelemasszonnyal, az urak addig mind fennállottanak, valamikor arra fordult az fejedelem, az urak mind fejet hajtottak. Igen kedves muzsikája volt az duda; magyar módon, szép csendesén táncolt, alig láthatta valaki az lábait mint emeli fel az táncban, igen cifrán igen ritkán láttatott. Egyszer az fejedelemasszony adván ki udvartól két előrenden való frajját, abban a lakodalomban tengerszín bársonyköntösben volt, az akkori szokás szerént az mentéjén leeresztett posztó lévén, kívül lévén az nyusztbélés az posztón, az fejében akkor hosszú nyusztos süveg volt, köves medályban álló kolcsogtoll benne, mint egy tisztító seprű, olyan szélyesen, olyat pedig másnak nem volt szabad viselni.

Vadászni gyakorta járt, egyébkor könyveket olvasott, kivált az. Bibliát, azt estve is, kivált özvegy korában, amíg elaludt, az inassal olvastatta, vagy pedig órákot igazgatott. Sok óra volt az házában: az többi között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska, mikor ütni kellett, megmozdult az asztalon, valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotta, s annyit ugatott, mintha valóságos kutya lett volna. Az övit fenn, éppen az csecsinél viselte; igen jámbor ember volt, legnagyobb szitka ilyen volt:

számár kurva fia, de ha megharagudott, mindjárt megölette volna az embert.

Ezt az öreg regnás első Apaffi Mihályról röviden; térjünk által az ő boldogtalan (úgy mondhatjuk) fiára, második Apaffi Mihályra.

Meghalván in 1690 anno die 15. Apr. Fogaras várában első Apaffi Mih[ály] , erdélyi regnás fejedelem, árván hagyá egyetlen fiát és gyermekét, második Apaffi Mihályt; ezt in anno 1695 Leopoldus császár, az erdélyi akkori commendans generális gróf Veterányival Bécsbe felhivatá, ott szép sok kegyelmes intéssel intette. Akkor visszabocsátván Erdélyben, sem az Leopoldus császár, sem felséges udvar intésével nem gondolván, sem penig az erdélyi igaz haza fia tanácsuraknak hasznos tanácsait nem fogadván, hanem magával egyidejű tanács után indulván, és némely Bethlen urak (mert az Bethlen urak sem javallották mind szándékját) javallásán megindulván, elveszi magának feleségül az Bethlen Gergely leányát, Bethlen Katát. Az nem tetszett sem az felséges udvarnak, sem az igaz hazafiainak. Meglévén az lakodalom, az felséges udvar másodszor felhivat ja Bécsben, s többször le sem bocsátja; azért az felesége is utánament Bécsben. Annyi kegyelmességit mutatta az Leopoldus császár, hogy Sacri Romani Imperii fejedelemnek tevé, de avval az erdélyi fejedelemségből kikoppana. Ez lön az házasságának méltó gyümölcse; lássuk azért, mint lett azon boldogtalan házasságának lakodalma.

Az lakodalom Balázsfalván volt, az uraknak nagyja s nagyobb része ott volt; az lakodalom napján az fejedelem cifra török szerszámos lóra ülén. felesedmagával megindult az kastélyból, az balázsfalvi hidaknak közepin sátort vontanak, a kisasszonyt Berve felől hozták hinton, s úgy alkalmaztatták az jövetelt, mikor innen az fejedelem az híd végihez érkezett, s lóról leszállott, az hídnak az túlsó végihez akkor érkeztek a menyasszonnyal, azok is ott leszállván, mind innen az fejedelem, mind túl az kisasszony gyalog mentenek bé kétfelől az sátorban. Az fejedelem képi ben köszöntötte az kisasszonyt Alvinczi Péter, az leány részről Bethlen Miklós felelt meg. Az fejedelem az kezit megfogván az leánynak, amely bársonyos hintót hozatott volt az fejedelem, abban az hátulsó ülésben ketten egymás mellett ültenek, más senki nem ült az hintóban, az két rész vendégekkel együtt bementenek az

kastélyban, ott arra készített palotában asztalhoz ültenek, vígon laktanak; nem volt sem násznagy, sem vőfély, sem nyoszolyó, sem leánykikérés. Felkelvén asztaltól, sokáig táncoltanak, az menyasszonyt pedig nem kapták el gyertyánál, hanem szép csendesen az anyja, Bethlen Gergelyné Thoroczkai Mária, elvitte magával az hálólházban, kevés idő múlva az fejedelem is csak magára elment az menyasszony után, az vendégek mind ott maradtanak, s még azután sokáig táncoltanak.

Tánc közben, midőn az fejedelem az mátkájával táncolt, Sárossi János tanácsúr, igaz hazafia azt dúdolta magában: dínomdánom, holnap bizony bánom-bánom; s bizony igazán is dúdolta volt. Mikor az kézfogás volt Bodonban, ott volt az szegény Apor István, mivel az Kendeffi Gáspár lakodalma ott volt, ugyanaz Bethlen Gergely leányával, a szegény Apor István volt az násznagy, de az az lakodalom csak egy vacsorából állott. Második Apaffi Mihály is ott volt, Apor István semmit sem tudott abban, hogy aznap lészen az kézfogása az fejedelemnek; reggel bément, hogy elbúcsúzzék az fejedelemtől s az uraktól; mondja Bethlen Elek: ne menjen el kegyelmed, mert ma itt egyéb dolog is lészen, mivel az fejedelem akarja eljegyezni a Bethlen Gergely uram leányát; maradjon meg kegyelmed. A szegény Apor István csak lassan magában mondotta: eb akaratjából lészen, de ugyancsak meghallotta Bethlen Elek, megmondotta Bethlen Gergelynek, sokáig haragudtak is a szegény Apor Istvánra. Ugyancsak ott maradt, az kézfogás meglelt. Egy szép órát küldött az szegény Eszterházi Ferencné Apor Istvánnak, kin is az említett asszony képe volt, azért, hogy jeles marhákot szedetvén Erdélyben, mint fő harmincadok arendátora lenne az marhák harmincadjában engedelemmel, el is engede kétszáz forintot. Ebéd alatt azt az órát kiveszi, hogy megnézzze, az szomszéd úr elkéri, hogy ő is nézze, mondja: be szép óra, más úr meg attól elkéri, s addig kérik előbb-előbb, hogy az óra elvész, soha elé nem tudta szerkeztetni. Másnap az kézfogás után Apor István Bodonból indul Kece felé, az felesége ott nem lévén, beszélgetésnek okáért Cserei Mihályt az hintóban ülteti (mert én akkor Nagyszombatban tanoltam); mondja Apor István Cserei Mihálynak: tegnap az ágyban nyomták az erdélyi magyar fejedelemséget; tudod, Isten, semminek oka nem vagyok, sem híremmel, sem akaratommal nem volt ez az kézfogás, adja-

nak számot mind Isten, mind az következendő maradékok: előtt, az kik ezt az dolgot koholták, s azt az jámbor ifjú fejedelmet arra vették. Az míg Bodonból Kecére ment, mind arról beszéllett, nagyokat sóhajtván s az szeme könyvvel megtel vén, gyakorta az keszkenyővel szemit megtörölvén.

Hej! Apaffi Mihály, Apaffi Mihály, miért nem fogadád szavát jó felséges uradnak s igaz hazafiai tanácsosidnak, bizony nem koppansz vala ki az erdélyi fejedelemségből, és talám hazádnak, Erdélynek is jobban esik vala! De miért vakarjuk fel a béforrott sebnek az ő tuját?

ÖTÖDIK CIKKELY

A RÉGI ERDÉLYNEK KÖNTÖSIRŐL

Ne kacagjad, erdélyi magyar, midőn hallod, hogy az francia asszonyoknak az az szimbóluma: gallae dominae, melyet ha igazán akarunk magyarul kimondani, úgy kell mondanunk: a francia asszonyok uralkodnak az férfiakon; mert én is gondolom, hogy igazat írok, midőn írom, hogy ma Erdélyben az férfiaknak nagyobb része haec vir, az asszonyoknak nagyobb része hic foemina. Azért én is az mostani felfordult világhoz alkalmaztatom írásomat, és az asszonyok köntösin kezdem el ezen cikkelyt.

Nem értem, de hallottam bizonyoson, hogy régen az fő asszonyok geleznában jártak kiki maga állapotjához képest, kinek nyusztból való volt, kinek nyestből, kinek petymetből, egyszóval az kitől mint tölt ki, az mint hogy gyermekkoromban magam is láttam az nagyanyám, Imecs Judit petymetből való geleznaját, s hallottam bizonyoson, hogy más régi fő asszonyoknak is még akkor az geleznajok megvolt. A főleányoknak az fején a nyakszirton feljül, az tetejeken kevésé alo1, hat csontból szőrrel erősen megkötött koronaforma, jóféle gyönggyel megrakott vagy klárisal, az kitől mint tölt ki, magas csúpos, hátrafüggő koronájok volt; az asszonyoknak és leányoknak a könyökökig feljebb ugyan bővebb ingek volt, az könyököktől fogva az keziig sípos-ráncos, szoros ujjá volt, inneplő pedig olyan táblaforma volt, ki arannyal varrott, ki jóféle gyönggyel rakott ruha volt, az melyet azon ráncos sípforma ing ujjára tettek. Kesztyűjök az nagyobb rendű asszonyok-

nak selyemből szőtt [némelyeknek az közepin ezüstfonalból varrott vagy szőtt cifraság volt], az alább valóknak tiszta cérnából szőtt kesztyűjök volt, az kesztyűből az végső ujja íziig az kezek ujjai künn voltak. Nem árulták akkor az leányokat csecsek mutogatásával, hanem ugyan az felé varrott vagy rakott gyolcs volt, mint az kis ing sípján, az kivel gallér helyett az mellyit befedte egész az torkáig, majd addig, az meddig az nyakravalójok volt; ezt igen gyermekkoromban így értem. Igen viselték azelőtt mind az asszonyok, mind az leányok mind belső kis ingen, mind az külső ingen is sűrűn egészen mindenütt megrakva rézből csinált igen apró, mint egy lencseszemnyi islógokat, mert az volt az nevi, úgyhogy egy ingre afféle apró islóg két-háromezer is reá volt rakva s varrva; az olyan ing is a könyökiig bőv volt, azon alól a keze nyeliig szűk, azt hítták sípujjú ingnek. Nem volt akkor ráncban szedett, egész mellyű ingek az asszonyoknak, hanem az ingek elöl meg volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor éppen az nyakokig volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsbvásárra az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészen, többire félig nyakok, csecsek mezítelenül úgy áll, mintha éppen az férfiakot kénálnák csecsekkel.

Azonban még a főasszonyokban is sokan nem csizmát viseltenek, hanem amaz ráncos veres sarut szász módon; télben szőrből botosok volt, akit az csizmára vagy sarura húztak, hogy az lábok meg ne fázzon. Nem vala annyi módi az fejeken, noha az menyecskék akkor is majd így jártak, mint most, de nem vala annyi táré, hanem tisztességes fátyol volt az fejeken, azt lebecsátották, hogy el igen messze vonszolódott. Mikor házoknál voltak, ugyan mentét viseltenek, de útra menvén, mellyre valóra palástot vetlenek fel: az téli palást penig, kinek mint volt tehetsége, úgy béreltette ki nyusztal, ki nyesttel, ki petymettel, s az úri főasszonyok mind otthon, mikor templomba mentek, vagy máshová, mind lakadalmakban, mind temetési alkalmatossággal, palástban mentek. A palást úgy volt bérelve, mind az kinek rendi volt, mert akkor igen reá vigyáztanak, kit miféle egyetmás illet meg.

Nyári palástot is viseltenek, amely szintén úgy, mint az téli palást, vagy sima, vagy virágos bársonyból, vagy bíborból volt az úri, főnemes asszonyoknak, másképpen egyéb színű selyemmaté-

riákból is volt, de ritkábban nyári palást; annak kívül az eleje selyem, a galléra egészen bojtos bársonnyal vagy karmazsinszínű vagy veres vagy zöld, ki mint szerette, meg volt prémezve. Az öreg rend asszonyok fekete selyembíborból csinált nyári palástot viseltenek, azoknak az két eleje s hátul az galléra szélyesen szélyes fekete selyemmel csinált csipkéből volt megrakva, s egy ujjnyira a csipke alól feljül alávolt eresztve az palást szélyin.

Kis subájok is volt akkor az kisasszonyoknak s főemberek leányinak, veres, zöld, meggyszín s más színű bársonyokból; az bő és szélyes volt, de rövid, mert az derekán alól nem ért, szintén úgy, mint az bársonypalástnak, az két eleje szélyén s hátul is szélyesen, s az galléra nyesttel vagy nyusztal meg volt bérel ve, azonkívül az mint az palást, ez is kül meg volt erősen hányva arany vagy ezüstcsipkével vagy kötéssel, az kitől mint tölt ki; az kitől kitölt, úgy fel volt

hányva, hogy felyül harmada az matériának alig maradott simán. Igen ritka volt akkor az jóféle veres kláris öv Erdélyben, éppen csak az nagyúri asszonyok viselték. A nyaka körül kinek nyusztból, kinek nyestből való galléra volt, azonban nagy nyaktakaró fátyola, kozáksüvegek kinek nyusztos, kinek nyestes.

A kisasszonyok, sőt elévaló fő nemes leányok is az fejeken kétfelől, az homlokokra feleresztve sokszínű festett strucctollakat viseltenek, s igen díszesek voltak azokkal. A hajokat kétfelől, gömbölyösen csinált vassal megmelegítvén, megfodorították, mert akkor híre sem volt az álhajnak; azt kétfelől lebocsátották vékonyon, imitt-amott jóféle gyöngyöt is felfonva elegyítettek, akitől kitölt, köziben. Mikor útra mentenek, az nyakokban hosszú fekete fátyol volt, azt a mellyeken keresztülfogták, az közepin valami drágaköví gyűrű volt, éppen az mellyeken az két végét az fátyolnak kétfelől az combokon lebocsátották, hanem amely része az csipőjüket érte, azt ott megakasztották tővel.

A szásznék az mellyeken mind olyan medályformát hordoztanak, az kit kesentyűnek híttak, az városi úr szásznéknak aranyból, drágakövekből való volt, az közönséges, kivált falusi szásznéknak kinek ezüsből, kinek ónból, kinek pléhből, de min-deniknek volt; csinált kövek vagy csinált üvegek voltak benne.

Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rásaszoknyája volt, öve öreg rend fekete klárisból fűzve rendszer ént. Am lako-

dalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerént cifrán, mindennap megérték az rásaszoknyával. Nézd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézd meg még az paraszt jobbágyleányokat is, már ezek között is közönséges az rásaruha, ha penig egy ruhös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szebeni egyszer ványolt posztószoknyát vagy -mentét, hanem jóféle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot, rókával prémezett, selyemgombbal rakott rásamentét, háromforintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát. Értem, hogy az nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonynak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránybőrrel bérelve s prémezve. Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embe-
reknek feleségek, leányok télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kelitvén nyakok körül, úgy mentenek az templom-
ban; gyoicsrokolyának, selyem pántlikának híre sem volt közöttök; most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyoics az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyen-
ge patyolat. Jobb volna az mit erre költenek, adnák az portióban, s járnának úgy, mint az régi jámbor asszonyok s leányok.

Ne hagyjuk el az régi székely asszonyokat. Minden lófő vagy darabant embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tót szúrt fel, mintha két szarva lett volna; az konty felől való része az tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta, az kinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek az hólyagja aranyos, az többinek olyan volt, az micsodás tőle kitölt, de az akkori asszonyoknak s leányoknak nagyobb dicséreti az, hogy ritka kurvát hallott az ember, kivált az magyarok között. Jut eszemben, gyermekkoromban, hogy egy fattyazó kurva vala Torján, meg is hala az szülésben, annak olyan híre volt, hogy kurva, mintha valami nagy csuda történt volna; de most bizony nem csuda, és talám olyan ritka most az jámbor, az mely ritka volt abban az időben az kurva. Nézd meg, erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan cifrázás. Mind az két hemisperium politikáját elolvastam, de majd mindenikben rend vagyon az asszonyok és leányok köntösiről, csak miközöt-

tünk nem látok; nézd meg csak, az erdélyi alma natio saxonialis az asszonyok és leányok köntösiben mely szép rendet tart, ezért is teli az láda; de mivelhogy az mostani sok cifráság, haszontalan krepin, paszamánt s a többi az férfiköntösökön is nem kevésbé kisepri Erdélyből az pénzt, lássuk, az férfiak is Erdélyben régen mint jártanak s micsodás köntösben.

A férfiak azért azelőtt az nagya az embereknek pár nyusztos süveget viselt pompára, medály rajta s abból kolcsogtoll állott ki; de csak az közönséges főemberek is, ha csak jóféle gyöngyből csinált bokrétát is viseltenek; nyárban penig az ifiak virágból való bokrétát is tettek süvegekben, feljül tévén az köves vagy gyöngyös bokrétát. A közönséges fő emberek egyes nyusztos süveget viseltenek; az úrfiak két-, három-, némelykor négyszerű nyuszt-farkas süveget, abban forgó vagy kerecsen vagy rárótoll volt, két-felé kifordulván, néha összemenvén; némelyek sastollas forgót, de az úrfiak is többire mind egypár ráró- vagy kerecsentollat aranyból csinált és drágakövekkel megrakott forgóban. Olyat viselt gróf Gyulaffi László főbejáróságában. De mindennekeftt gyönyörűséges volt, mikor három szál darutollat köves medályban rakva tettek az ifjak süvegekben. Akkor sok darvakot tartottanak fejedelem, urak, főemberek udvarában, és mivel az darvak többire szürkék, kiszedték az tollokat szép gyengén, s faolajat öntöttek az tollu tokjában, s ismét helyrerakták az kiszedett tollakat, úgy fejededtenek meg. Mikor az olyan úrfiak darutollas süvegben, lódingoson, tarsolyoson felültenek üszely berzsennyel veresen festett köves, gyöngyös, klárisos szerszámokkal, arannyal szőtt portai cafrangokkal felöltöztetett lovakra, annak is homlokán (üstök nyomtatónak hitták) bársonyra varrott, drága medályban rakott három s néha két szál daru toll lévén, ezüstkenyeelekben lábai, csizmáján aranyos sarkantyú gyémánttal vagy rubinttal, smaragddal megrakva, utána az sastollas, párdúc-, tigris-, farkasbőrös szolga, azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egynéhány rend ezüstláncokra szorítva, elől az elkészített, sokképpen cifra vezetékparipák, megugratta szép moderatióval magát az lovon, fűtták az töröksípót, trombitát – bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhetne volna. És hogy példát hozzak elé, mikor Székely László házasodott, az mely hintót vitétt az mátkája számára, mind az hat szekeres lónak az

hintó előtt egy-egy daru toll volt medályban csinálva az homlokán, maga fejében is három szál darutoll, az mely festett portai paripán ült maga, annak két szál daru toll volt az homlokára akasztva.

Kivált az ifiak igen szerették viselni lovokon az csigás kantárt, sügyellőt, farmatringoto Az úrfiak, olyan apró, mint az bab, csigákkal rakatták meg szíj szerszámokat, melyet gyöngycsigának híttak, közben-közben sokféle színű öreg, mint egy kis alma, tengeri csigák lévén rá csinálva. Az nemes ifiak másféle csigás szerszámot viseltenek, az olyan olcsóbb volt. Fekete süveget is igen viseltenek az nagy emberek; selyemből volt csinálva, az nemesek é szép fekete bárángyapjúból; mikor megholt az férfi, olyan süveget vontanak az fejekben, úgy tették koporsóban, s temették el, az mint hogy most is az temetőben, mikor új sírt ásnak, s régi holttesteket találnak, az olyan süvegek elrothadva meglátszanak, az mint én magam is sokat láttam.

Az ifiak pedig nyárban ugyan hasonló fekete süvegeket viseltenek, de csákóst, abban szintén úgy az oda fel leírt forgókot; az süvegnek az csákóját ezüsttővel sűrűn megrakták, az tőnek az gombja aranyos volt, rendszerént az süveg alsó karimáján az sinórnak helye volt az, az kitől kitölt ezüstből, selyemből volt, némelyeknek csak tiszta selyemből. Az süvegnek azon alsó részin némely helyeken hasadék volt, az melyen kieresztvén az sinórt, megcifrálták, az sinórt, vége hosszú volt, azt az mellye mellett jobb felől kieresztette, s egy kevésbé az övin alól ért szép vitézkötés lévén, azon sinór végén kettős volt az a sinór, melyeken föl s alá járó gomb volt, mikor nyargaltak, hogy az forgó az posonyi süveget le ne vonja az fejből, azt a sinórt az torkok alá tették, s az említett fel s alá járó gombbal megszorították.

Az csizmájok szárát alól az horgasinokon szép térdkötővel megkötötték; az jó két ujj széles volt, csat némelyiknek ezüstből, az térdkötő vagy majcból, vagy bagariából volt, vagy közönséges szíjből volt, az kötőnek az vége, az kivel megkötötték, vagy cifra selyemrojt volt, vagy az szíjából való cifrázás. Én is gyermekkoromban úgy viseltem. Micsoda nádpalcát viseltenek az urak és főrendek, odafel az fejedelem dolgai között leíram. Viseltek kalapot is nyárban, annak az elein csukrosan fennállólag egybenkötött fekete strucctollakat.

Az ifiú legények, az kiktől kitölt, viseltek ezüst-, aranyas tollas buzogánt, bársonnyal volt borítva az nyele, az régi pedig ugyan ezüstös, aranyas; az kiktől pedig olyan ki nem tölt, vasbuzogánt viselt, az nyele ezüstös, aranyos volt, én is ilyet viseltem ifjúkoromban, némelyek pedig hasonló nyelvű vagy cifra baltát vagy csákánt viseltenek. Az mely ifiú legénytől az sem tölt ki, tatár korbácsot viselt, tamariskusfa volt az nyele, az két végén fejez csont vagy vékony hosszú nyelvű két-három bog az korbácscon; az hosszú volt, nohajkának hítták. Téli kesztyűt ki párdúc-bőrből, ki hiúzbőrből, ki rókabőrből viselt, az nyári kesztyűnek híre-helye sem volt, ha valakinél nyári kesztyűt láttak volna, boldognak mondták volna. Jut eszemben, egyvalaki viselni kezdette vala az nyári kesztyűt, csúfolni s kacagni kezdték vala, s szégyenletiben letevén. Bizony az fekete csizmát sem viselte más, hanem az, ki gyászolt, az deli csizmát sem viselte más senki, i hanem amaz nagy emlékezetű úr, Kornis Gáspár.

Mind felső, alsó rendbéli ember, mihelyt megházasodott, az szakállát meghagyta, s holtáig úgy viselte; az egy Béli Pál szüntelen beretváltatta az szakállát, s hogy controvertálták, azt mondogta, mikor tatárok rabja volt, nagy szakállá lévén, az tatár ura, ha megharagudott, annál fogva hurcolta, akkor tett volt fogadást, ha megszabadul, soha szakállt nem visel, s nem is viselt holtig.

Ha valaki abban az időben az szakállát leberetváltatta, nem beretváltatta az haját is egyszersmind, az csúf volt, olyat mondogtanak neki, akit szégyenlek kiírni. A fejét majd mindnyájan borotváltatták, ha kopoc volt, nem viselt idegen kurva haját, az kit most barókának hínak, mert ha akkor elé hoztad volna a baróka nevét, más azt gondolta volna, hogy azt mondog, hogy bak róka megyen. Az kinek haja nem volt, hogy kopoc volt, szép fekete bíorból vagy bársonyból való sapkát viselt. Az bajusza az száját némelyiknek egészen befogta, abban soha semmit el nem vágta, sőt mikor ivott némelyik, megtölt a bajusza, s beszoppantotta. Nyakra valót soha máskor nem viseltek, hanem mikor útra mentek, akkor némelyike szép, gyolcsból való nyakra-valót kötött fel, az kinek az két vége kinek skófümmal, kinek aranyfonallal, kinek elegyesen, kinek tiszta selyemmel meg volt varrva, azt függve leeresztette az övig, vagy pedig némelykor hát-

ravetette az vállán az hátára, s ott lebegett; de rendszerént portai selyem török nyakravalót viseltenek, az alább rendű emberek pedig közönséges portai nyakravalót. Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt, annak nagy hosszú szélyes galléra, hogy majd az háta közepit érte, az karjának felit, elöl is az mellye felöl jócskán leért. Némelyeknek ezen galléron kívül vagy nyuszt volt, vagy hiúz, vagy rókatorok, vagy valami drága bőr; az két ujjá úgy fityegett az földig; az mentéje ujjá kutyafüles volt, bérelve pedig attól fogva, az hol az kezit az hasadékon kidugta, sohult sem volt, hanem osztán az végén az kutyafül felé, az kutyafüllel együtt egy kevés bérítés volt. Mikor ritkán felöltötték, az ujján való posztó összeráncolódott, ráncolva állott az karjokon. Abban az időben híre-helye sem vala az paszamántnak, hanem nagy híre vala még Pázmány Péternek, azért ha valakinek eléhozta volna az paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmánt emlegeted vagy Pázmántot, az Sz. István király hadi vezérit. Ezen mentéjekeken volt szövés, ki egy ujj szélyes, ki két ujj, ki három, azt oldalpecsenyének hitták; mindennek inkább proportionate vitézkötés az végén, az ki arany-, ki ezüsfonalból, ki elegyesen, ki tiszta selyemből való volt, azt varratták sűrűn azon mentére.

Hosszú mentéket is viseltenek az akkori emberek, melyet boér mentének híttanak, azurak s fő emberek jóféle posztóból, rókabőrrel megbérelve, az nemes emberek veres muszulyból, báránybőrrel bérelve. Urak, fő emberek, nemesek nyári mentét is viseltenek, az urak mentéje belől vagy bársonnyal, vagy aranyos matériával, vagy velencei kamukával volt megbérelve, az többinek vagy rásával, vagy bagariával. Abban az időben két féle skarlátposztó volt, velencei skarlát, annak tizenhat forinton adták singit, csak úri emberek viseltek olyanból köntöst, az másik törökgránát volt, négyforintos volt singe, az olyan posztó többnyire kék, zöld s meggyszín volt, ilyet viseltenek főemberek, nemesemberek, az olyan tartós posztó volt, három-négy rendbeli dolmány, mente is elszakadott addig az angliai posztóból, az míg ebből egy rendbeli. Volt sálya nevű posztó is, az is az uraknak való volt, köznemeseknek volt az fajlandis, közönséges landis.

Mind urak, főnemesség az köntösököt sinór helyett galanddal szegették bé, az urak ezüst-, aranygalandban, az nemesek selyem

galandban, azután kezdék bogárhátú sújtásos ezüst-, aranyfonalból vagy tiszta selyemből sinóroztatni köntösöket.

Akkor minden rendbeliek jó hosszan viselték s bőven dolmányokat, mentéjeket, ezért tartott sokáig az egyszeri köntös. Az fejedelem kivált s az fejedelemasszony udvari népit, inasit csak arról is megismerték, nem privatus urak cselédi, hogy az országbelieknél leghosszabb köntöst viseltenek. Az dolmányon nem voltak olyan sűrű gombok, azok is egy dolmányon nem voltak többek tizenkét gombnál: az ezüstgombot, mind aranyozva, mind fejéren, abban az időben igen viselték, az hevederővnek híre sem volt, hanem szép selyemövet viseltenek, némelyeknek az végén majc volt, ezüst-, aranyas csattal, pikkelyekkel, az végén meg ezüst. Nyárban penig az öreg urak matériaköntösben jártanak, az vagy bíbor, vagy kanavác, vagy kamuka volt, mert bársonyban ~ egy fejedelmen kívül másnak járni szabad nem volt: az ifjú urak penig karban kivágott, olyan foszlán horvát módra kivágva, abból kifüggött vagy skófiummal vagy aranyfonallal varrott ingeknek az ujjá. Az ifjú legények penig viseltenek valami gyenge matériából való inget (noha az alatt más gyolcs vagy bulya vászoning is volt), annak ujjá, mellye, galléra cifrán meg volt varrva, rojtos kötővel, másként éppen olyan volt, mint az ing, csak bővebb, azt páncélingnek hítták.

Bérlett nadrág ritka volt, de azon is az hátulsó varrásán semmi sinór nem volt, rendszerént bőrkapca volt reávarrva talpalló helyett, s némelykor úgy sétáltak török papucsban benne; az csizmája kinek sárga, kinek veres, nem fekete, azon ezüst-aranyas sarkantyú vagy tiszta ezüst.

Az ifjú legényeknek ugyan, mint az uraknak is, hosszú mentéjek volt, rendszerént rókaháttal bérelve, de az közönséges viselő mentéjeknek az alja rendszerént az horgosinokat érte. Nem vala akkor híre az krepinnek, mert ha valakinek mondottad volna krepin, s deákul tudott volna, felnyitotta volna az fülit, s azt hallgatta volna, hol zörgetnek, hanem minden cifraság az mentéjeken az vitézkötés, az penig, az mint kitől kitölt, kinek skófiumból, kinek ezüst-, aranyfonalból, kinek tiszta selyemből, kinek elegyesen; némely csak egyes volt, némelyik hármas, egymás végiben, de azok már keskenyebbek voltak s kisebbek, úgy volt az mentéjekre varrva. Viseltek némelykor ezüst- vagy ezüst-aranyos

gombokat is az mentéjeken. Az dolmányok olyan hosszú volt, az mint odafel leírá, s olyanformán volt cifrázva, mint az mentéjek; a dolmányoknak az ujján mind kutyafül volt, az szép bársonnyal volt bérelve; az nadrágok is tisztességes, sem bőv, sem szűk nem volt. Salavárit is viseltenek az ifjú legények, mind úrfiak, mind nemesek; az nadrág hasítékjáig ért a salavári, ott belől, nadrágon ezüst vagy selyemsinór lévén varrva két renddel, az sinórok végiben félujjnyi ezüst vastag tők, azokat sinóron általvonták a salavári lyukain, s úgy kötötték az nadrághoz. A salavárin, ahol az lyukak voltak, oda szűformára csinált galanddal vagy sinórral körül megvarrott posztó volt, az ezüstök onnan fityegtenek le.

Némely úrfiak varrott bagariából való telekes bocskort is viseltenek, hajdú módra; igen cifra, szironnyal, sőt ezüstfonallal vagy -selyemmel cifrázott majc vagy szij volt, az kivel felkötötték, sőt a telekes bocskor felső része is azképpen meg volt cifrázva.

Az nagy haj igen-igen ritka volt, sőt soha nem emlékezem, hogy ifjú legényt nagy hajjal láttam volna, de hogy azt hátul vagy sinórral vagy pántlikával megkötötték volna, mint a ló farkát, mint most cselekesznek, híre-helye sem volt, annál inkább zacskókban hordozták volna. Ha akkor kötött hajjal vagy zacskókban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan kacagták s csúfolták volna, s azt tudták volna, hogy farsangos, mert abban az időben láttattak ottan-ottan bolond farsangos köntösben járók, hanem az, kinek, ritkán, nagy haja volt, azt szépen lebecsátotta. Kiki inkább leberetváltatta, s úgy üstököt hagytanak magoknak, azt szépen felkötötték, s abban gyönyörködtek, mennél nagyobb csomót köthetnenek az üstökökön. Ritkán némelyeknek volt abba fűzve vagy kevés pántlika, vagy kevés sinór, kivált a gyermekeknek.

HATODIK CIKKELY

AZ ERDÉLYIEK RÉGI NYÁJASSÁGÁRÓL ÉS UTAZÁSÁRÓL

Semmi nyájasság ma Erdélyben, ha csak ottan nincsen tubákpíxl vagy feiftubák; nem vala ezeknek híre az régi időben, nem kéri vala akkor elé az portubákos pixist, sőt ha mostani szokás szerént azt mondottad volna, s úgy kérted volna, hogy tubák píxl, aki deákul értett volna, azt gondolta s magyarázta volna, hogy tubákszurkot vagy szurkos tubákot kérsz. Nem szíja vala akkor más sem az portubákot, sem az füsttubákot, kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajdúk és az fejedelem németjei s pecér s afféle. Akkor mostani mód szerént egy pipa dohányt ha úgy kértél volna: fájf tubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt. Az 1687. esztendő előtt olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztülmehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jóllakhatott volna; nem vala híre az vendégfogadónak. Csudálkozva néztünk Kolozsvárott a Közép utcába, hogy mondották, hogy vendégfogadó, azon egy nagy szakács vala leírva késsel az tűzhely és írott fazakak előtt. Vala egy rongyos ház Miriszlónál is, akit hallottam, hogy vendég fogadónak mondtak, de nem láttam, hogy vendég szállott volna belé; talám még Básta György csináltatta volt, mikor ott megverte volt Mihály vajdát. Hanem ha megindultál volnZ1 abban az időben, elől küldöttél volna az faluban szénát, abrakot az lovadnak, magadnak ennivalót, s ha bor volt az faluban, bort is adtak volna, sőt az Szászságon, bár az magad lovadon ne jártál volna (noha ezt az ország artikulusa limitálta volt, de avval bizony keveset gondoltak), postalovat eleget adtanak, sőt ha az szegény folnagyk, bírák úgy nem viselték magokat, az mint az úton járó kívánta, jól megverték az hátát, s rajta sült. Az ugyan bizony nemigen volt jól, de mikor az urak közül valaki megszállott valamely szász faluban, az kiben híres bor termet, akár mint tartotta az szegény folnagy, de az úr megharagította magát, s csak ne haragudjék, két-három hordó borban megalkudott az szegény folnagy, csak ne haragudjék az

úr. Ha pedig vagy szegény atyádfiához, vagy becsületes nemes emberhez szállottál volna, az olyan szívvel látott, hogy örömben talám az lelkit is kitette volna érted. Mégis az mi csudálatra méltó dolog, az urak sem voltak pénzesebbek, mint most, mert az miképpen most nincsen pénzünk, úgy abban az időben az urak éppen az pénzgyűjtésre semmit sem pályáztanak, hanem csak az egy böcsületre és emberségre; az paraszt is, sem magyar, sem szász, sem oláh, szegényebb nem volt, mint most, sőt bizony sokkal gazdagabbak voltak, mint most.

Azonkívül mind az urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben éltenek; nem vala akkor annyi úr, hogy az kinek az apja kereket falazott is, most a fia megharagudnék, ha úrnak nem hínád. Gyermekkoromban hallottam, hogy egy grófnak Magyarorszáiban megvolt öt-hatszáz jobbágya, s azt tartották grófnak, mert Erdélyben, az mint odafel íram, több gróf nem vala gyermekkoromban gróf Csáki Lászlónál, Erdélyben úrnak azt tartották, az kinek háromszáz, jó fő embernek, az kinek száz ház jobbágya vagy ad minimum hetven vagy hatvan; most némelyeknek az kik az úri titulust könnyen felveszik s ha valaki fel nem adja, megharagusznak, két-három jobbágya alig vagyon, az egyik bíró, az másik kolcsár, az harmadik szabados, annyival adós az ilyen úr uram, ha meg akarnák venni rajta, bizony az dolmánya sem maradna meg. Az mint más munkáiban is leírtam, régen az tizenkét tanácsúr, gróf és nagyságos urakon kívül többnek úr nem vala neve, úgy azoknak gyermekin kívül úrfi, kisasszony; sem annyi az asszony nem vala ezeknek az feleségeken kívül, az mely urakot odafel leírék, hanem ha annál nagyobb főember volt is, csak úgy mondták: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed, mint vagyon, asszonyom; gyermekeknek pedig kis uram, kisasasszonyom vagy Zsófi asszony, Margit asszony. Tanácsúr uram is érte meg az tekintetes, nemzeti titullal, noha bizony látom, hogy az ifjú Rákóczi György fejedelem idejében az tanácsuraknak rendszerént nemzeti titulusok volt; nagyságos úr is érte meg az tekintetes, nagyságos titullal. De most nézd meg, ha egy alábbvaló fő embernek is úgy nem írod: az tekintetes úrnak vagy az legalábbvaló bárónak: az méltóságos báró úrnak, megharagusznak érette; holott régen az egy fejedelmen kívül Erdélyben méltóságos titulusa senkinek nem volt. Régen az tanácsurakon és nagyságos

urakon kívül azért haragusznak vala meg, ha úrnak mondják vala: ma nézd meg, egy elévaló városi ember is, ha úrnak nem mondd, felhúzza az orrát. Nem híják vala akkor az emberek egymást az úr, az úr, az asszony, az asszony, úgy hogy már majd az testvér atyafiak is szégyenlik egymást atyafiának híni, hanem az úr s az asszony, az úrfi, az kisasszony. Abban az időben, ha annál távulvalóbb atyafi volt is, annál inkább ha közelebb való atyafiak voltak, úgy hitták egymást: öcsém, bátyám, sógor, koma; sőt az ki atyafi sem volt, mégis azokat is atyafinak hittak sokat; akik atyafiak nem voltak penig: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed. Sőt olyan szeretet volt, az mint odafél leírá, hogy az atyafiak elmentek egymáshoz, egy-két hétig elültenek egymásnál, mégis mikor elbúcsúztak, kivált az asszonyok, egymástól úgy búcsúztanak el sírva: jaj, édes nénémasszony, édes öcsémasszony, megbocsásson kegyelmed, még nem is beszélgetheténk egymással. Ha valamely újságot kapott valamelyik atyafi, azt maga meg nem ette, hanem az atyafiának küldötte. Jut ezembe, mikor újság volt csak egy lúd tojás is vagy egy császár madara, tizenöt mélyföldre elküldötte egyik az másiknak.

Fárságban penig, kivált az székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyűltenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsatottak: *most az emberség megindult, és az embertelenséget felkeresi, s ahol feltanálja, emberségre tanítja.* És mivel minden időben vagyon rossz ember, ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart, vagy nem, jól kellett főzetni, másként az övéből az atyafiak bizony jól főzettek, vagy akart, vagy sem, de az gazdának csak jókedvinek kellett lenni. Ezenkívül tízen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy szánban beültenek, zekében, harisnyában öltöztenek, az szán előtt hat ökör volt, közöttük két három cseber bor, s úgy ittak, s úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak az nyakokban, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az szánban, kiáltásokkal, muzsikaszóval, úgy járták az tartományt.

Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtnak; sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek katolika felesége vala. Apor István

katolikus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László katolikus, az felesége unitária, Gyerőffi György katolikus, az felesége unitária, Thoroczkai István katolikus, az felesége kálvinista, sőt mikor Bethlen Gergely meghala, az feleségivel együtt temeték el, benn az háznál kálvinista prédikátor, Csepregi prédikála, künn az templomban P. Vizkeleti Zsigmond. Nem vala az házások között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szentmise volt, az másikban könyörgés; nézd meg, kérlek, ma az religióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon isten szent lelket, hogy jöhessen az igaz hitre; személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, sőt az igaz katolika anyaszentegyház azt tartja, hogy mi katolikusok az' olyanokhoz legyünk szeretettel.

Nem volt akkor annyi superlát, hanem estve jóllakván, a palotában, vagy nagy házban, vagy az micsodás háza volt az gazdának, bevittek egy falka szalmát, azon feleségivel együtt ki-ki egymás végiben virradtig jóízút aludt.

Éppen nem nagyzották akkor az emberek magokat; úrfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét másodnapján, azaz vízben vető hétfűn rendre járták az falut, erősen öntözték egymást, az leányokat hányták az vízben, sőt az elé való embereknel csak magok házoknál is estve az frajok az leányok házában kádakkal hordották fel az vizet, reggel csak könnyen öltöztek, tudva már az jövőndőt. Reggel azért az udvariak csebrekkel, kártyákkal reámentek az leányokra, ottan olyan öntözés volt, hogy bokáig járhattál volna vízben. Hasonlóképpen aprószenetek napján vesszővel úgy jártak az leányokkal, úgy vesszőzték egymást.

Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltak, sőt sok nagy ember, az kinek elébbvaló szolgálai voltak, azokkal mindjárt ivutt, megrészegedvén, az hegedűsöket behítták, s virradatig táncoltanak; az udvariak gyakorta egymást vendégségben hítták, vígan voltak s ittak, mert az urok még gyönyörködött benne, mikor az cselédje vígan volt, csak ne verekedett s ne veszekedett, mert azt el nem szenvedték.

Az levélírásban is semmi ceremóniát nem tartottanak, mint most, mert ha alábbvaló embernek is egész árkosra nem írsz, még azt is kopertába nem csinálod, vagy spanyolviasszal nem pecsételsz, megharagusznak érte; az régi embernek pedig, akármely

nagy embernek írt valaki levelet, egy árkosnak a negyedit egészen beírta, alig maradott egy kis tiszta papiros, mikor az levelet egyben fogták, az hová titulust írjanak. Mind az országnak, mind az fejedelemnek supplicatiót egy negyedrészt papirosat egybenfogván, úgy írtanak, sőt láttatott az fejedelemnek olyan supplicatio is, az ki egy árkosnak az nyolcadrészt volt írva, melyben gráciát kértek az fejedelemtől egy jobbágynak második lopásáért, melyre így resolvált volt az fejedelem: *ha egyszeri, grácia, ha kétszeri, akasztófa*. Azt pedig nem fősvénységből cselekedték az régi magyarok, hanem egymáshoz való sinceritásból, mert akkor is megvehettek egy konc papirosat egy sustákon vagy négy poltrán; kevés papiroson is írtanak cordialiter, most az aranyos szélyű cifra papiroson egymást rágják, ezer hazugságokkal egymást lemocskolják, egymásnak hízelkednek. Ha megláthatnád, mennyi mocskos levelet írnak most egymásra Bécsben, én Bécsben lakván, némely részt láttam: akkor bizony elhinnéd, hogy igazat írok. Az akkori időben kevés keleti volt az spanyolviasznak, ostyával, közönséges viasszal, néha csak kenyérbéllel is pecsételtnek, senki nek gondolatjában sem ütközött, hogy apprehendálja.

Mikor valaki az embereknek az nagyja útra ment, ha felesége, gyermeke nélkül ment, csak paripán ment, ott konyhaszekér nem volt, hanem az vezetéken vagy szolgánál viaszas palack bor, fejér cipő, némelyeknek az tarisznyában ösztövéres szalonna, az mellé fokhagyma, sódor pár- vagy mogyoróhagymával, sült tyúk, sőt némelykor s gyakrabban ezek közül csak az egyik volt; nyárban, mihelyen jó fűvet kaptanak, megszállottak, az köpenyeget az fűre, vagy ha szénabuglya volt, az buglya mellé leterítették, s jobb ízűt ettek belőle, mint most esznek sokan az állapotárátában. Mert akkor ha csak elérte volna is az állapotárátá nevét, azt gondolta volna más, hogy Alparétot emlegeted. Sőt az öreg Haller János nagy úr vala, mégis mikor úton ment, ha tallón volt is, mikor az óra tíz volt, megállott az hintóval és evett. Nem vala akkor híre az sézának, mert ha elérte volna, hogy séza, azt gondolták volna, hogy oláhul szólasz, s ez az az *ülj le*; hanem akkor az urak s az embereknek az eleje, mikor sár nem volt, városhelyt gyalog jártanak. Némelynek volt tíz-tizenöt sastollas, forgás szolgálai is utána, azoknak, mint egy disznóverő nagy fa, olyan csomós botok voltak az hónjok alatt; ha pedig sár volt, az városon szerszámos

pali pán jártanak, s úgy kísérték az említett szolgák gyalog, ha térdig érő sár volt is. Megvolt némely uraknak tíz, sőt némelyiknek húsz asztali szolgálai is; azoknak nagy ezüst s háromnegyedfél ejteles ezüstpohárból adtak asztalnál inn yok. Rendszerént háromszor adták bé az bort az asztalhoz az asztali szolgálknak; elsőb ben mikor el akarták szedni az első fogást, másodszor az második fogás után, harmadszor az gyümölcsre, noha, amint feljebb is írá m, mikor az uraknak jókedvek érkezett, szintén úgy ivutt egyest velek, mert azok vagy fő vagy jó nemes emberek gyermekei voltak. Némelynek megvolt tíz-tizenegy gyalog inasa is, azonkívül tizenöttizenhat étékfogója, némelykor több is, azonkívül néme lyeknek trombitási, töröksíposi, hegedűsi, dudási, furulyási, cim balmosi, énekesi, asztali mulató markalfi, vagy az mint hitták, bolondjai. Nem vala abban az időben annyi emberszólás, mint most, hanem az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál, azért az hol tréfás, játékos fő vagy nemes embereket tudtanak, azt magok hoz hitták, asztalnál jól tartották, mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat. Egyszóval azt írhatom, hogy volt akkor olyan úr vagy úri ember, az kinek volt asztalánál annyi étke s annyi szolgálja, mint most az nagy gög mellett tizenkét, tizenhá rom s tizennégy úrnak is vagyon; hát ha még láttad volna sokak nak az fizetett sok hajdúit, sereg németeit, az kiknek magok strá zsát magoknak állottak; nem valának ezek *cságos*, *csígós*, *nagy ságos* uramék mindnyájon, hanem *uram*, *kegyelmed*. Vajon ma hány gróftól, hány bárótól telnék ki az az pompa? Mert némelyike mikor egyik jószágából az másikba ment, nyolc, kilenc, sőt tíz társzekerei is mentenek el előtte, az kiken az egyetmását és az ap parátusát vitték; azok mellett az magok fizetett hajdúi, németjei voltak az késérők, azokkí vül magok mellett volt egy pohárszékkocsi, az kin az pohárszék egyetmás járt, más konyhakocsi vagy társzekér, az kiben az konyhára való eszköz, tálok, tányérok, nagy konyhára való rézkondérok, hat-, hét-, nyolcejteles ónpalackok, pincetokok.

Mikor az fejedelem udvarlására mentek is, szerszámos pari pákon mentenek, senki nem ment hintón, az tanácsurak az várnak belső piacára mentenek, az kik pedig tanácsurak nem voltak, az vár kapuja előtt szállott le lováról; akkor az lovász ká pával bété rítette az nyerget.

Nosza sok titulus, most melyik győzné el ezt az vitulust?

HETEDIK CIKKELY

MICSODA SZEKEREKEN JÁRTAK MAGOK RÉGEN AZ ERDÉLYIEK

Az urak lovai akármi szőrűek voltak, de ha az lovak farkai fejérek voltak, azt berzsennyel szépen veresen megfestették, gyakrabban azt, mikor az istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az hajokat, zacskóban tartották; mikor az úr valahová ment, kivált paripán, azt ki oldozták, hogy az ló farka szép fodros an álljon.

Mikor penig útra indultanak feleségestől, az böcsületes nemességnek állapotjához képest kis bőrös kocsija volt; mikor közel ment, két lovon járt, mikor távolabb ment, négy lovat fogatott be. Az kocsi vagy csak bakon lógós volt, vagy csak az tengelyre csinált volt; akkor az hintó igen ritka volt, hanem az közönséges fő embereknek nagy bőrös kocsijok volt, az hátulja mindenkor lógós, némelyiknek az elei is szintén olyan volt, mint az hintónak az dereka, csak fedele nem volt, egyéb minden alkalmatossága az egy fedelin kívül; az mint az hol ide alább az fedeles hintót leírom, tudd meg, hogy éppen olyan volt az bőrös kocsi is.

Az hintók mind bőrös magyar hintók voltak, híre-helye sem volt az német hintónak. Vesselényi Pál uram ajándékozott volt Apaffi Mihály öreg fejedelemnek egy német hintót, jut eszemben, hogy Szebenben gyermekekül úgy jártunk nézni, mintha csudalátni mentünk volna, elmenvén az híre, hogy az fejedelemnek német hintaja vagyon. Az magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős, az drágább is volt, az második orsós. Az mely uraknak kétféle hintaja volt (de az ritka volt), az kétfelé eresztősön járt az úr, az orsóson az asszony. Ezek is sokfélék voltak, mert némelyiknek az fecc, bőrök jobbak voltak, úgy hasonlóképpen az belső borítékja is különbéle volt; mert némelyeknek az belső borítékja volt virágokra cifrázott szattyánbőrből, némelyeknek gordoványból, némelyeknek karmazsinból, némelyeknek jóféle posztóból; az fejedelemnek bársonyból (az fejede-

lem hintájának az orsói is aranyasok voltak); kül meg volt verve nagyobb részint apró szegekkel, mint az német hintón is vagy, közben-közben rézszeeggel, belől is, az hol illett. Az mint az fedelit az orsóhoz csinálták, vagy az kétfelé eresztősnek az karfáihoz, ott fenn körös-környül lefüggő selyemrojt volt, azt rézszeeggel verték le; az orsós hintónak pedig benn az közepin egy korona forma lefüggő selyemrojt volt, az középit cifrán veres és fejér szeeggel megverték. Az kétfelé eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva, az kin az hintó fedelit elé s hátra bocsátották, s kivált tavasszal, mikor szép híves idővolt, kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna; azokat az fákot is olyan borítékkal borították, mint az hintó belső részit, szegekkel meg volt verve, és ugyanolyan rojtos selyemmel prémezett, mint az többi része. Az mint az hátulsó ülés volt, az hintó derekában kívül láda volt, úgy az első részi ben is, de azt sem kívül, sem belől meg nem ismerted volna, csak azt tudtad volna, hogy csak az egy hintónak ülésinek első-hátulsó dereka; az ülés helyiben mit tettek, majd meglátod. Azonkívül az hol felültenek az hintóban, ott tágas hely volt, azt ablaknak hitták, egy ember nagy tágason elülhetett benne, annak befedő, kül fekete bőrből való borítékja, azon belől volt olyan matériából töltött fedél, mint az hintó belső része, az meg volt tűzve, annak az végin körös-környül rojt volt; az az ablak takarója könyöklőfán függött, de az is, mint az hintó, olyan bőrrel bé volt csinálva, apró réz- s fejér szegekkel megverve, selyemrojtos prémmel megprémezve; azon fán volt két lyuk, az lyukon felül vagy két rézgomb vagy két acélgomb, az melyeket az ablak fája lyuka felé szegeztek, hogy az lyuk ne lássék. Az hintó derekában, az hol az hintóban felültek, kétfelől volt két csap, az kiben, az mint íram, az ablak borítójának gombos két lyukát belétették, s az tartotta, de az ablak borítója csak egyfelől nyílt ki, mert az más fele hosszú vassal az hintó derekához volt kapcsolva. Az felülőhelyen két szélyes bőrn függő erős fa volt, de alól is bőr volt rajta, az is, az hol az bőrt az fához szorították, szeeggel meg volt verve. Ugyan az hintó derekában az ablaktartó vas- vagy acélcaphoz közel volt mintegy arasznyi hosszú és mint egy másfél tenyéryn szélyes kerekforma erősen bécsinált fa, az melyet is az hintóval hasonló borítékkal béborítottak, selyemrojtos prémmel megprémezvén és szeeggel megver-

vén; ahhoz tartózkodtanak, mikor az hintóban fel akartanak ülni. Mind az két felülő helynek vagy ablaknak mind az két felében egy-egy kis kilincsen járó, magas, jó hosszú ládácska volt, az két ablakban négy olyan ládácska volt, annak az ajtaja cifrán meg volt verve apró szegekkel. Az hintónak az alsó része ugyan meg volt bérelve és szegekkel verve, de egy része erős cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség. Az ablak mellett az mely cserefában volt azon deszka foglalva, abban kétfelől, mind elöl, mind hátul, két-két karilru volt, úgyhogy nyolc karika, ketteje által-ellenben felyül, az más ketteje alól. Az hintó az mely fákön függött, azok cifra fából és festve voltak, cifrázott vasakkal megvasazva, mind elöl, mind hátul, azonban vaspléhekkal cifrán ónoztva, meg volt pléhezve az bakja pedig elöl-hátul tágas volt. Az orsós hintón hat gomb volt, vagy rézből, vagy vasból az tetején, ketteje elöl, ketteje hátul, ketteje az közepin; azok pedig cifrák voltak; az kétfelé eresztősnek pedig az tetején semmi sem volt, hanem ráncos volt, az mint az kávák voltak benne. Az hintónak az alsó részén, az hol az ember lába állott, táltartó és hordozóhely volt az hintó renekin; az hintónak pedig az fedeliről mindenfelől bőr függött; tiszta időben feltűrték, csős időben leeresztették; azonkívül elöl-hátul kétfelől szélyes csatlója volt az hintónak. Láttam igen gyermekkoromban üveges hintót is, de amaz apró üvegből ónban foglalva ajtaja volt, mint az másféle, apró kerék üvegben, ónban foglalt ablak szokott lenni.

Ezt az magyar hintót azért írák le, hogy mégis feledékenységből ne menjen, az magyar hintó micsodás volt, mert az olyan erős munka volt, hogy némelyeknek az gyermeke is megérte véle, nem úgy, mint most, hogy az mint veszed az mostani hintót, annyit romlik, hogy gyakrabban többet költesz rája, mint az mint vetted, s mégis öt-hat esztendeig elig éred meg véle. Lássuk azért, kedves olvasóm, az régi magyar hintón mint jártanak az régi magyarok.

NYOLCADIK CIKKELY

MIKÉPPEN RAKTÁK MEG S MIKÉPPEN JÁRTANAK AZ LEÍRT KOCSIKON, HINTÓKON AZ RÉGI MA- GYAROK

Legelsőbben egy hintó eleiben akkor is rendszerént hat lovat fogtanak, mert némelykor nyolc lovat is fogtanak; de híre-helye sem volt, hogy bakról hajtsák az lovakot, hanem az kocsis, még az fejedelemnél is, megnyergelte az nyerges lovat, s nyeregből hajtotta az négy lovat. Az kocsis rendszerént szakállos volt, az hámok szélyes bőrből, nagy csatosok voltak, nem olyanformán, mint most; az hámokban rendszerént kötél volt, az kit hámsítrángnak hittak, *úgy* az tartója is az hámnak kötél volt; az fékek, azok is szélyesek voltak, az szemein alól az lónak nagy szív forma bőr, az ki majd az orráig ér. Az ló-bokrétának híre-helye sem vala, hanem az lovaknak az üstököket szíjával vagy szironnyal felkötötték; az két középső és első lovak közt egy vastag pálcá volt, rövid láncon, pecekkel, azt közpálcának hitták, az féken osztán karika volt, *úgy* peckelték osztán fel az közpálcát az két-két lóra. Az nagy uraknak pompára veres, zöld szironnyal varrott bagariahámjok volt, azon nagy fejér ónnal megónazott csatok; az kocsis és fellejtár ostorának mind az nyelinek az végén, mind az ostornak harmadányira az nyeltől fogva rojt volt; köntösök, az kitől mint kitölt, olyant viseltenek, hanem az süvegek préme rendszerént róka fark volt. Kivált az közepesse az főembereknek, mikor útra mentenek télben, az lovak pokrócát kenderből vagy szíjból álló lekötő szíjával az ló hátára kötötték, s *úgy* fogták be az lovakot, s *úgy* mentenek. Már azért mikor útra akart menni valaki, lássuk, mint készült útra.

Legelsőbben is kezdjük el azon fő rendeken, az kik társzeke ret nem hordoztak. Minekelőtte tehát megindultak, az hintót *így* rakták meg: az tálakat tették az hintó fenekén az táltartó helyre (vedd eszedben itt, mint írák le odafel az magyar hintót), az párnazásból hátul ülést csináltak, azt, az mint odafel leírák, hogy nagy karikák voltak az hátulján is az hintónak, az ülésben letévén az párnazásot, az ülésnek az eleit kötéllel békötözék, hogy az

párnaszák elé ne csússzon, az párnaszákra szőnyeget terítettek, az kinek egy része kül állott az hintónak hátulján; az hátok megé az maga szép portai tarka, cifra vánkosát tették, az mely erősen meg volt töltve; az párnaszák mellé hátul még valami apróságokat raktanak; elől, ha leánya volt az főembernek, az ült, s annak az párnaszákját tették, arra is szőnyeget, az kinek egy része az hintó elein kifüggött, úgyszintén portai vánkost is tettek, azt is elől az karikához kötéllel úgy megkötvén, mint hátul. És mivel abban az időben szokás vala, hogy útra egy fazék káposztát főzzenek, s valami sültet vittenek, s kivált nyárban, mihelyen jó fűvet találtak, ettenek, az első ülésben való párnaszák alatt rendszerént az frajok pokrócok volt, azon hátul az fazék káposzta. Sültet, fehér cipót hordoztak, palackban vagy pincetokban bort, mert hogy mindenütt jó bort nem kaphattanak, bort és fehér cipót mindenkor hordoztanak magokkal. Az magyar hintónak az hátulsó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel cifrán megvert ládát tettek, abban, kivált ha pompás vendégségre vagy lakadalomban mentenek, úr, asszony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis az bőrládán felyül sok egyetmás elférhetett. Elöl volt az fehér ruhás láda az bakon, de az két bakot gyakorta úgy megrakták, hogy az hintóból sem hátra, sem elől az kocsist nem látták. Az hátulsó ülésben az úr s az asszony ültenek; ha olyan három-négyesztendős gyermekek volt, azt közbenvették, ha penig nagyobb volt, kivált leány, az az öreg-asszonnyal az első ülésben ült; némelykor hárman is ültek elől. Az frajok az ablakokban ültenek, néha négy személy is szorult az két ablakban. Az csatlón hátul az úr felől állott az csatlós, másfelől, az asszony felől az inas, annak az nyakában volt az úr mosdó, aranyas csészéje, az orcatörülővel, fésűvel együtt bőrtokban lóding módra; azok az orsós hintónak fél kézzel az orsóját tartották, az kétfelé eresztősnek az karfáját, az melyekkel nem az hintó felé, hanem az lovok felé állottak arccal; az hol dőlő volt, leszállottak, s az hintót tartották. Ha az egynél több inas volt, kettő vagy három, azok az bakon kerestének magoknak helyt. Az hintó derekában, az ló felől való ládában hordozták az pohárszék-egyetmást, úgymint abroszt, asztalkeszkenyőt, sőtartót s affélét; az hátulsó hasonló ládában volt az asszonynak olyan aprólékos portékája s egyetmása, az melyre ottan-ottan szüksége volt, hogy mindenkor

az ládában ne nyúljon. Az ablakban lévő egyik ládácska volt az csatlósé, abban az hintóhoz való pántokat, singszegeket s affélét hordozott; az másik volt az kocsisoké, abban hordozták az patkolózacskót, lóvakarót s törlőszűrt s affélét. Az másik ablakban az két ládában volt az öregasszony és az frajok egyetmása; azonkívül mindenik frajnál egy-egy kosár volt, kiben különb-különbféle apróság, varróselyem s afféle, az másik kosárban vajas pogácsa, kalács, töltött tyúkfi s afféle, mert azok nélkül nem járnak, sőt az hintóban ösztövéres szalonnának, fokhagymának s rendszerént főtt sódornak is meg kellett lenni. Reggel osztán, mikor megindultanak, mindenkor felestökömöztek az hintóban, az frajoknak is adtak az egyszer való felestökömből; az reggeliből, ha valami megmarad ott, azt az kocsisnak és fellejtárnak küldötték. Az lovas szolgák az hintó előtt jártak, az lovász hátul az vezetékparipát vezette; az hegyes tör mindenkor az paripán volt. Nem vala akkor annyi nyakban vető kard, mint most, hanem ha annál nagyobb ember vala is, lódingot viselt, azon lefüggő elefántcsontból való kis kerék palack, porozni való puskaporral teli, annak csattanó fedele, kis rézsípja, az kin az puskaapor kijött; az lóding pedig tele volt töltés puskaporral, golyóbis az végén; az lódingnak az takaróját vagy majcon, vagy bagarián lévő csattal bécsatolták; az lódingszíp, az kivel nyakban vetették, meg volt vagy skófiummal vagy ezüst- vagy aranyfonallal varrva, úgy az lóding szorítója is; némelykor majc volt az szíp helyett, az is vagy skófiummal vagy ezüst- vagy aranyfonallal elegyesleg volt szöve; némelykor pedig három-négy rend sinóron függött az lóding, de akkor az sinóron ezüst-aranyas gombforma volt, az kinek mindenik végén nagyon ezüsből ugyanazon gombhoz forrasztott rövid síp volt; némelyike nem volt aranyas, csak tiszta ezüst, annak az közepe lyukas volt, úgy vonták az sinórban. Az lódingnak egyik felin rendszerént volt az puskaolcs acélból megzománcozva, az az lóding alatt rézkarikához vagy ezüstkarikához volt sinórral vagy szíjjal varrva, az is olyan matérián függött, mint az lóding, de az lóding szíján vagy majcán helye volt, az hová felakasztották, hogy nem fityegett. Ritka volt akkor az ezüst-aranyas kard, senki nem is viselte más, hanem az embereknek az igen nagyja, és azok is rendszerént igen az közönséges kardot viselték. Viseltek ugyan pallost is, de azt rendszerént olyan paripára kötötték, az kin hegyes tör nem volt;

az kardot pedig nem az nyakokban vetették, hanem az derekukhoz kötötték. Az kardszija volt vagy bagariából vagy selyemmajcból; kinek tiszta ezüst, kinek ezüst-aranyas csatja, az boglári s végén való csat is ezüst volt, kinek pedig csak réz- vagy acélcsatja volt. Az kard szíjához volt függve kötve az nagy szablyatarsoly, az szintén olyanformában volt elkészítve, mint az lóding, meg varrva vagy másképpen elkészítve az borítékja, mert az belső része bőr volt. Némelyek ki gyöngyházzal, ki cifra csonttal kirakott tölcseres karabélyt is viseltek, de azt az szolga hordozta; annak rendszerént széyes pantolér volt vagy majcból vagy bőrből, az csat is mint az kardon, az kitől mint tölt ki.

Az flintának abban az időben híre sem vala; vala ugyan az nagy uraknál, de nem olyanforma agyú, mint az mostani flinta, hanem másféle csúfos, azt serétes puskának hitták. Akkor leghíresebb puska vala az stuc, azután való volt az tersényi puska, az is vont lyukú volt, azután volt az kőszegi pulykák, ennek nem volt vontja, s rendszerént az hajdúk viseltek ilyent. Ezek mind kerekesekek voltak, de kivált az stucnak az rántója mellett sneije volt, az kit felnyomván, mihelyt alig nyúltak hozzá, mindjárt szaladt; még az pistoly is rendszerint mind kerekesek voltak. Már az kitől mint tölt ki, vagy egy pár stucot, vagy egy pár tersényi puskát, vagy egy pár pulykát hordozott, töltve, felporozva, az hintóban hátul az ülés mellett kétfelől; ettől nem kellett félni, mert ha fel nem tekerék, érc lévén benne, az is távol ;IZ gyújtólyukhoz, magára soha az gyújtólyukra nem ment, ha rá nem vonták, soha el nem sült, mint az mostani gyilkos flinták miatt mennyi veszedelem s véletlen halál történik. Ilyen két stuc vala az Báthori Gábor fejedelem hintájában, mikor Szilasi és Ladányiék Váradon meglődzék, de mivel az istentelen inast az pártosok elcsinálták volt, hogy kösse le az hintóban az stucot, mikor az fejedelem az stucokhoz kapott volna, kezében nem vehet, mert már le voltak kötve, s úgy vesze el az fejedelem.

Ennek alkalmatosságával, hogy az puskák eléjővén, senki abban az időben vadászni járván, vadhoz nem lőtt seréttel, az kinek serétes puskája volt az urak között, soha vadhoz véle nem lőtt, csak madarakhoz. Az vadhoz akkor stucból, tersényiből, pulykákból egyes golyóbissal lőnek vala, ha találta, ott maradt, ha nem találta, ritkán ment el sebben, sőt mintegy törvénye vala

abban az időben az vadászoknak, hogy ha annál nagyobb fő ember volt is, ha vadhoz lőtt s nem lőtte, vagy vért, vagy szőrt elé nem hozott, plága lapockát hordozván magokkal, azt jól megcsapták, vagy fiatal fát vágtanak le alatta. Azért olyan bő vala akkor az vad, hogy bár az falutól nem mentél volna igen messze, mégis elég vadat találtál volna; most pedig mióta az flinta bėjöve, és seréttel kezdetek löni vadhoz, mivel több vad megyen el sebben, az mely osztán haszontalanul döglik meg, mint az ki úgy esik el, hogy hasznát vegyed, azért szűkült így el az vad. De az agarakban is az régi uraknak nagy gyönyörűségek volt, dicsekedvén egymásnak, kinek mint fogja az agara az szarvast, farkast, őzet, rókát, nyulat; sőt láttam olyan agarat, az ki személye szerint elfogta az hiúzt.

Az mely fő ember pedig hintóval és egy társzekérrel járt vagy kocsival, már annak az hintájában tál tartó ritka volt, úgy az hintó derekában elől-hátul apró láda; hanem az mely egyetmást és tálat az egyes hintón járó az leírt helyekben rakatott, azokat itt az társzekérre vagy konyhakocsira rakták; az bakot sem rakták itt olyan bővön meg, hanem az bakon csak az leírt ládák voltak, benn pedig az hintóban az ülésben az párnaszék; az frajok mégis, ha az első ülésben el nem fértének, mindenkor az ablakokban ültenek. Kétfelé eresztős hintaja az köz és alábbvaló fő rend embernek ritka volt, mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend főembereknek csak kétfelé eresztős hintaja lett volna, megnevették volna véle, mint az kit nem illetne. Az fellejtár mellett való ló rendszerént ménló volt, gyakrabban az késefás is; akkor volt az fő rendeknek multságok, mikor azok nyerítettek s visítottak, sőt némelykor, mikor városban bémentenek, valami ismeretlen oláh jobbágyoknak parancsolatok volt, hogy az hintó mellett kancán hol elé menjenek, hol hátra maradjanak, hogy az kancára az ménlovak nyerítsenek, visítsanak. Az mely úrnak, fő rendnek két hintaja volt, az kétfelé eresztős az úré volt, az orsós az asszonyé; mikor együtt mentenek valahová, az kétfelé eresztősben az úr ment, s az asszony s az gyermekei, az orsósban az öregasszony az frajokkal. Ezen hintóknak, az mint mind az hintó fedele drágább bőrből, mind az bérlése az hintóknak drágább volt, mint az közönséges hintóknak, úgy az szőnyegek is drágábbak voltak, az

portai vánkoso is ezüst, arany és drága selyemmel kötött volt. Noha az ilyennel legalább csak járt egy konyhakocsi és egy társzékér (mert az mint feljebb íram, az nagyja az embereknek, mikor egyik jószágból ment az másikban, az társzekereket jó idein elküldötte): mégis az hintóülésben az párnaszék voltanak, s az bakon az ládák; az bakokat pedig ki-ki tisztességes medvebőrökkel takartatta bé. Az mint feljebb is íram, hogy ez az ország olyan emberséges ország vala, hogy ezen egy pénz nélkül általmehettél volna, az urak és fő emberek mindazonáltal magokkal pincetokokban s nagy ónpalackokban bort hordoztanak, mivel mindenütt az falukon jó bort nem kaptanak; úgy fejér cipő[t] s gyakran köz cipőt is. Mikor pedig valamely úr lakadalomban vagy keresztlőben ment, vagy főtisztnek instelláltak, vagy akármi pompára ment, akkor az szekeres lovakra az fent leírt szironyos hámoikat rakták, drága szőnyegetek és drága portai vánkosoikat az hintóban, az hintó után aranyos szerszámban öltözött paripát, az kin aranyas hegyes törön kívül aranyas buzogány is volt; ott az nyeregben kápa volt; az hintó előtt pedig hol hat, hol nyolc ezüst-aranyas szerszámban s némelykor köves, gyöngyös szerszámban öltözött úri lovakat vezetenek török boncsosokon; ott kengyel s minden ezüst volt. Az lovak, az mint odafel íram, tollasok voltanak s bokréta-sok, az lovakon kin oroszlánbőr, kin tigrisbőr, kin párduebőr, kin vízilóbőr (deákul hippopotamusnak hívják és az Nílus-vízben termik), azonkívül kin drága marhahajtó, kin drága portai cafrangok, sőt némelyik cafrangok jóféle gyöngyösök is voltak. Ezek előtt az vezetékek előtt az főlovászmester járt tollas forgóson, az lovakat étekfogók vezették, rendszerént azok is forgósok voltak, az lovakon hátul járt az vicelovászmester, az is forgóson, az után az hintó előtt éppen két étekfogó, forgóson, tollason; rendszerént az vezetékek előtt mentenek az étekfogók rendre kettő-kettő, de azoknak is nagyobb része forgás tollas volt, azok előtt az főember-szolgák, mind inkább forgóson, azok előtt az töröksíposok, trombitások, úgy trombitáltak, az mint odafel leíram; ezek előtt ment az fő asztalnok, mindenkor nagy sastollason, előtte meg két étekfogó; az főasztalnoknak az keziben rendszerént vasbuzogány. Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka az báró; nosza az mennyin vagyunk grófok és bárók, hányunktól telnék ki az az pompa?

KILENCEDIK CIKKELY

AZ RÉGI ERDÉLYIEK LAKADALMIRÓL ÉS HÁZAS- SÁGIRÓL

Menjünk már az házasságra és lakadalmára. Mikor valamely ifiú legény meg akart házasodni, elsőbben, mint most is, az leánynak az apját, anyját megjártatták alattomban, hogy van-e kedvek leányokat azon ifiú legénynek adni, vagy nincsen; ha volt kedvek, napot tettenek, hogy mely nap menjen az ifiú legény leányt nézni. Az rendelt napra az ifiú legény, mentől tisztességesebben lehetett, elment, de kivált az úrfiak az odafel leírt cifralovakon s öltözetben; rendszerént mindenkor vacsorára ment az leánynéző; azt ott jó szívvel látták, asztalnál az legényt és az leányt egymás elleniben ültették szemben; erősen ittak, vacsora után éjfélig s tovább is táncoltanak; az ifiú legénynek az szolgáját is mentől jobb szívvel lehetett, úgy látták. Megvirradván, az leánynéző elbúcsúzván, elment. Nem értem, de hallottam régi emberektől, hogy régen olyan szokás is volt, az mely most is az székekelyek között az közrend között megtartatik, hogy az leánynézés után az leány apja két atyafiát elküldötte az legény házához, azok háztűzlátóknak hívtak, azokat is az legény cselédestől jó szívvel látta, megitatta, táncoltatta; mikor azok visszatértenek, az legény leánykérőket küldött, ha az leányt odaígérték, még megjelentette, mikor megyen oda kézfogásra; azon az nap elment. Vacsora előtt az leányt ebédlőpalotából kihozták, ott lévén az atyafiaiban is sokan, úgy az leányatyafiaiban is sokan; azután az legény az körülállóknak térdet hajtott, cifrán, kardoson, lódingoson az leányhoz ment, és mintha kézfogással az következő házasságra kötelezték volna magokat, az legény szép gyengén az kezinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végét. De minekelőtte az kéz. fogásra kivitték volna az leányt, úgy akkor is, mikor kérték, megkérdezte az apja s az anyja, hogy vagyon-e kedve ahhoz az legényhez való menetelre az leányoknak; és ha mondogta, hogy vagyon, úgy ígérték oda, vagy úgy vitték ki az kézfogásra. Az kézfogás után az leányt megint bevitték az apja vagy anyja házában, s ott megállott, azután az legény két atyafiá-

tól az jegyesgyűrűt béküldötte, azt az leány elvette, akkor az lánynak valamelyik asszony atyafia egy gazdag skófiummal varrott keszkenyőre, vagy az kitől mint tölt ki, olyan keszkenyőre, mentől tisztességesebb gyűrűt akasztván, legénynek ugyanazoktól, kik az leány az gyűrűt bévítették volt, kiküldötte, azt az legény elvévén, rendszerént az legény újólág béküldötte két atyafiait, és az leányt hűtre kikérte; akkor megint az apja s az anyja és atyafiai az leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítettének, az pap elé állott, háttal az asztal felé, arccal az nép felé; elément az ifiú leány az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony atyafia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hűtlésnek, az leányt megint bévítették. Az szőnyeg mellyen az mátkások állottanak s megesküdtek, az papé volt, azonkívül mind az legény, mind az leány apja jól megajándékozta. Azonban asztalt terítettének, az étket elhozták, az leányt asztalhoz kihozták, megint az legénnyel szemben ültették, vacsorán vígan laktak, vacsora után éjfélig s tovább is táncoltak.

Reggel felkelvén, az legény, ha nagy ember gyermeke volt, az mátkájának száz aranyat küldött, vagy az kinek mint volt tehetsége annyit küldött; rendszerént az öregasszonyt, az leány apjának az cselédeinek az eleit megajándékozta; avval az leány apjától, anyjától és az leánytól elbúcsúzott; akkor elment. Az míg penig mátkások voltak, az leány az mátkáját bátyjának hította, az legény penig az leányt hűgának, úgy is írának levelet egymásnak.

Nem akarom elmulatni azt is, hogy noha nem értem, de hallottam az régi emberektől, hogy mikor valamely leányos házhoz leánynéző ment, tyúktójást főztek, s az legény eleiben tették, azt három szégyen nélkül kellett megenni. Elsőbben azt kellett megtudni, híg-e vagy kemény, mert ha az híg tojást kemény gyanánt vagy az keményt híg gyanánt bontotta fel, első szégyen volt, másodszor: mikor megsózta s felkeverte, s valami kifolyt az tojásból, második szégyen volt, harmadszor: mikor ette, úgy keverte fel, hogy mikor az kenyérrel mártogatta, semmi róla le ne[m] hullott, és az tyúktójáshoz is annyi kenyeret metéllett, hogy megérte vele, s meg is ette az tyúktójást véle, másként harmadik szégyen volt.

Mikor osztán az legény hazament, ha apja, anyja volt, azokkal beszéllett, ha szülői nem voltak penig, az atyafiaival az dolgot

közlötte, az lakodalomnak napot rendeltének; az mely napot az leány apjának megizentének, azon napra az leány apja lakodalomhoz készült. Az ifiú legény, hogy azon napra elérjen, elindult mindenütt azelőtt az hol mentenek, szállást szereztetett, oda bort, vágómarhát, szénát, zabot, egyszóval mindent szállíttatott, hogy mind jövet s mind menet, mind ebéden s mind vacsorán, valamíg az leányos házhoz mentenek és onnét vissza az legény házához, bővön megérjék vele, mert menet, jövet mindenkor vígan voltak.

Az legény rendszerént az közelebb való atyafiai közül hívott magának násznagyot, nyoszolyóasszonyt, vőfélyt és kisnyoszolyóleányt, vagy ha olyan atyafia közel nem volt, valami nagy urat kért, hogy vállalja fel magára az násznagyságot, úgy az több említett tisztességekre alkalmas személyeket kért. Az legénynek fő úri gazdája volt, az ki az úton az vicegazdának az szükséges dolgokról parancsolt; az lakodalom előtt való nap az lakodalmas házhoz való közelebbik faluban megszállott, ott reggel felestökömöt ettenek, elküldöttek, hogy mikor készen lesznek az leányos háznál, tudósítsák az nász népit; mert az vőlegénnyel feles úr, úrfi, asszony, kisasszony ment, kivált az atyafiai, de másféle urak, úrfiak stb., azokat az kísérőket nász népinek hitták. Mikor megizenték, hogy készen vadnak, egész nász népivel megindultak, két úrfiat szerszámos lovon, párduc- vagy tigrisbőrben felöltözvén, daru- vagy kerecsentoll-forgóson elől küldöttek; azokat előlköszöntőknek hitták. Azok elmenvén, az menyasszony fő gazdáját az násznagy nevével köszöntötték, meneteleknek okát megjelentették, az gazda szépen megköszönte, és viszontag köszöntötte az násznagyot, s megizente, hogy jó szívvel várja s látja. Akkor az gazda vagy egy nagy serleg vagy pohár vagy fazék bort az előlköszöntőkre köszönt, azt azoknak előbb meg kellett innya, azután táncot osztottanak nékik, s hármat táncoltanak, az tánc után hasonló edény bort köszönt újólág az gazda az előlköszöntőkre, az kit meg kellett innynok; és mivel három-négy alábbvaló főember gyermekei ifiak voltak véle, azokat is úgy itatták s táncoltatták. Azután az örömondók visszamentenek, és az násznagynak az követséget megvitték. Addig az hálóhelyig rendszerént az vőlegény szerszámos paripán s tollason jött, hanem az lakadalom napján az násznagy mellé ült az hintóban, az vőfély penig ugyanazon hintóban elől ült. Az második hintóban ült az

nyoszolyó asszony és kisnyoszolyó, azaz kisasszony. Rendszerént a vőlegény hatlovas hintót is vitt az menyasszony után; legelő ment az nász népe, azok előtt voltak az töröksíposok, trombitások, dobbal, azok előtt ment az ifjú legény nagy sastollas forgókban és párdúc- vagy tigrisbőrökben felöltözvén, de az nász népe közül is az ifiak mindinkább forgósok voltak, ki párdúcőrben, ki tigrisbőrben, az lovak is nagyobbbrészt aranyas szerszámban, tigris-, párdúcőrökben voltak. Az nász népe után mentenek az násznagy, vőlegény és vőfély szolgálai, mentől tisztességesebb köntösben, sok volt azok közül is a forgós; azok után mingyárt vitték az násznagy, vőlegény és vőfély vezetőkei az odafel írt löltözetekben. Az násznagy hintája előtt ment két forgás tollas, párdúc- vagy tigrisbőrben felöltözött ifjú legény; úgy hasonlóképpen az nyoszolyóasszony hintója előtt hasonló két ifjú legény. Mikor osztán az faluhoz közel érkeztenek, az hol az lakodalom volt, az fő gazda az gyűrűt kiküldötte, némelykor az gyűrű helyett két-három aranyat is; avval egy bizonyos célon megállottanak, akkor az vőlegény résziről egynehány paripát külön állítottanak; úgy az leányos háztól is paripákat hoztanak ki, azokkal rendet állottanak; mikor osztán jelt adtanak, az mely célban az gyűrűvel megállottanak, addig futottak, mert jó távol állottak az gyűrűvel, és az kinek az lova az gyűrűhöz legelsőbbben érkezett, azon az lón ülő nyerte el az gyűrűt, s volt dicsőségire s dicséretire is. Azután rendszerént az faluban megszállott az nász népe, ott újólág öltöztenek, onnét az vőlegény ajándékokot küldött az menyasszonynak, mely is állott egész mindenestől elkészült új köntösből s asszonyi egész öltözetből. Azonban egy ezüst-, rendszerént aranyas tángyéron vagy tízes aranyból, vagy apró aranyból százig valót vagy többet is, ha akart; azt az vőfély, szerszámos paripán ülven, forgóson, felvitte, az menyasszony vendége előtt az vőlegény nevével az menyasszonynak praesentálta; azt megköszönte az menyasszony nevével az fő gazda. Az fő gazda pedig mindenkor valami nagy úr volt, annak nagy hosszú, aranyos pálcája, annak osztán sok vicegazdái voltak, azoknak mind hosszú, zöld festéssel festett pálcájok, azokról ismerték meg, kik az gazdák. Mikor praesentálta az vőfély az menyasszonynak az ajándékot, hármat táncolt, azután megint az több násznépihez ment. Az lakodalomnak pedig rendszerént hosszú színt csináltak, s abban

volt; ha téiben volt az lakadalom, két-három kül fütője volt az színnek, hogy meleg legyen, mivel az atyafiakon kívül mind az vőlegény, mind az menyasszony atyafiain kívül sok idegen vendégeket is hívatott mind az leány atyja, mind az vőlegény. Mikor osztán az leányos háznál teljességgel készen voltak, megüzenték az násznagynak, hogy készen vannak, akkor az mint odafel leírák, az násznagy az nász népi vel, olyan renddel s olyan pompával megindult az lakadalmas ház felé. Es ha olyan helyt volt, hogy az leány atyjának az várában álgyúk, tarackok vagy szakállasok voltak, az nász népe eleiben erősen lőttek; az nász népe is mindenféle muzsikával, valamennyi kitölt s illett, annyival ment. Mikor osztán az szín vagy palota eleiben érkeztenek, melyben az lakodalom volt, az hintóból szállottanak, az lovasok pedig az lovokról, akkor az násznagy megvárta az nyoszolyóasszonyt. Legelő azért ment bé az lakadalmas helyre az násznagy, utána az vőlegény, azután az vőfély, azokat egynéhányan kísérték, azután ment az nyoszolyóasszony, utána mingyárt az nyoszolyókisasszony, az násznagy, vőfély és vőlegény; az leány apja vendégeinek (azok mind rendet állván) legelsőbben az férfiaknak mind kezeket fogták, azok után az nyoszolyóasszony és kisnyoszolyó szintén úgy kezeket fogták; hasonló renddel fogták másodszor kezeket az asszonyoknak és leányoknak. A kézfogás elmúlván, az násznagy eléállott, és az öröm atyát és örömanját (mert az menyasszony szüleit akkor úgy nevezték), egész házát és vendégit válogatott szép bőv szóval köszöntötte és feláldotta, melyre az örömatyák nevel az fő gazda válogatott szép szavakkal megfelelt, és az násznagyot, vőlegényt, vőfélyt és az egész nász népit feláldotta; azután az násznagy emlékeztette az örömatyát, azelőtt való időben megígérték volt az vőlegénynek leányokat, azért hazakérte az vőlegénynek, de azt hosszás bőv szóval; akkor az fő gazda valami tisztességes úri tréfát igyekezett az násznagyon, vőlegényen ejteni, melyet az násznagy is azonképpen igyekezett visszaadni; azután szép hosszás beszéddel az örömatya s -anya képiiben az leányt kiadta, azután az egész nász népivel ebédre marasztotta. Azonban eléjött az vőfély és nyoszolyóasszony és nyoszolyókisasszony, és az menyasszonyt az örömatya vendégei közül elvitte, az vőlegény asszonyvendégei előtt legelő állította, utána mingyárt állott az nyoszolyóasszony, azután pedig az nyo-

szolyókisasszony; az férfiak között legelől állott az vőlegény vendégi között, azután az násznagy, azután az vőfély; az örömatya részről legelől állottanak az érdemesebbek. Más rendet állván, az vőlegény részire ment egy pohárnok az nagy ezüstös-aranyos korsóval és kendővel, más pedig ment az nagy ezüst és aranyas mosdómedencével; hasonlóképpen az második pohárnok társával ment az örömatya vendégi eleiben, és legelsőbbben az leányokat és az asszonyokat megmosdatták. Mert már az asztal azelőtt minden készülettel el volt készítve, ott ezüstsótartók, estve ezüst-gyertyatartók, az kiben az gyertyák égtenek, hamuvevők, azonkívül az szín oldalán feles gyertyatartók voltak, azokban osztán estve mind viaszgyertya égett; de ott is bizony sem kést, sem kalánt nem adtak, az mint odafel megíram. Az meglévén, az gazdák az vendégeket leültették, külön az vőlegény vendégeit, külön az örömatyáét; az vőlegény asztalnál főhelyt ült, az vőlegény mellett az menyasszony, de az menyasszony asztalnál egy falatot sem ett, hanem ottan-ottan könyvezett és szemeit törlette; az vőlegény után mingyárt ült az násznagy, azon alól az vőfély, azon alól rendre az érdemesebbek; túl pedig az menyasszony után mindjárt az nyoszolyóasszony, azután az kisnyoszolyó-kisasszony, és rendre az több asszonyok. Az örömatya részéről mind az férfiak, mind az asszonyok érdemek szerint ültenek; az főgazda az asztalnak az közepin ült. Mikor osztán leültenek, azután az étket nagy muzsikaszóval béhozták, az mikor elrakták, mindnyájan felállottanak, és az pap az asztalt feláldotta, azután az fő gazda az vendégeket kénálni kezdte. Volt pedig az színben két muzsikálószerk magosan felcsinálva, az egyikben muzsikáltak az vőlegény muzsikái, az másikban az örömatyáé. Volt pedig az színben egynehány pohárszerk, annak némelyik része volt csak tiszta aranyas, virágos, fedéles, ezüstkupákból, némelyike fejér, ezüstös poharakból, némelyike ezüstsellegekből, némelyike másféle hólyagos nagy ezüstös, aranyas kupákból, némelyike csupa ezüstpoharakból, ezenkívül az pohárszerken állottanak ezüst-aranyas vagy csak tiszta ezüst mosdó korsók és mosdómedencék. Azonkívül volt segesvári viaszos új kupákból küsebb-pagyobból álló pohárszerk, volt járai fazékból, hólyagos csuporból, almási csuporból is álló pohárszerk, azokban állottak nagy kád vizek, akikben afféle fazakak, csuprok voltak, mikor azokból ittanak, az vízből vet-

ték ki, s úgy töltettek bort belé. Most utoljára valának ugyan kristály pohárszékek is, de az 1687 esztendő előtt raktanak egy pohárszékre afféle durva velencei kristályokat is (az mint odafel leírák), de csak pompára, senki belőle nem ivott. Ha olyankor volt az lakodalom, mikor az bor édes-csípős volt, újbort ittanak többire.

Voltam olyan lakodalomban is, az melyben az regnás fejedelem jelen volt, ott már nagyobb volt az pompa, melyet odafel megláthatsz, az hol az fejedelemről írék.

Mikor osztán ideje volt, az bort az fő gazda beadatta az asztalhoz vagy nagy ezüstpohárban vagy veres fazékban, és mivel némely lakodalomban négy-öt fogás étek is megvolt, egy darabig mind úgy ittak rendre egymás után. Az fennálló gazdák az fenn leírt zöld pálcákkal az asztal körül fel s alá jártak, kénálták étellel, itallal az vendéget, ett az vendég, ha kellett, az melyik étetből szerette, mert ott senkinek nem gazdálkodtanak. Mikor osztán ideje volt, vagy nagy ezüstpohárt vagy veres fazakat békért az fő gazda, azt harmad-, negyedmagával elköszönté az násznagy-egészségiért, azt megiván, szintén úgy az vendégek is harmad-, negyedmagokkal megitták; azután mást kért bé az fő gazda, azt az vőlegény s menyasszony egészségiért köszönté el; az is elkerülvén, kért harmadikat bé, az vőfély egészségiért, és mikor mind az nyoszolyóasszonyért, nyoszolyóleányért és az egész vőlegény vendégiért ittanak, és mikor ezek elkerültek, az násznagy, vőlegény és vőfély felköltének, és az örömatya háta meg é mentenek, egy ejteles ezüst-, avagy szép viaszas kupát vagy fazekat vittének teli borral, azt az örömatya háta megett elköszönték az fő gazdára, az örömatya és örömanya egészségiért, azt fennállva hárman ott megitták, savval visszamentenek, s ki-ki helyi re ült; azt az fő gazda megint elköszönté, és mikor azt is az egész vendég megitta, az násznagy megint másod-, harmad-, negyedmagával köszönté el, az micsodás edényben szerette, az fő gazda egészségiért; az elkerülvén, megint mást, hasonlóképpen köszönt az örömatya vendégiért. Ezek elkerülvén, az fő gazda egyes pohárt vagy csuport vagy fakupát vagy ezüst pohárt köszönt el különb-különféle egészségért. Az fennforgó gazdák azonban szorgalmatosan vigyáztanak, van-e még bor az vendég poharában, ha volt, kénálták, hogy: igranak, lám, ezek s amazok megitták; amazok is szorgal-

matoson vigyáztanak, hogy az bort ki ne adják, ha valakit rajtakaptanak, az bort visszaadatták s megittatták.

De nehogy csak az urak lakjanak jól, az szolgálknak is gazdájok volt; az eleit külön más helyen leültették, az mint írá, azoknak is külön gazdájok volt, az kik jól- tartották, az alábbvaló cselédeknek pedig számba vették, kinek hány cseléde vagyon, azoknak is külön prebendaosztó gazdájok volt. Számban vévén az vendégeknek minden alsóbb rend szolgálit, ugyan az vendégeknek bizonyos szolgálai mentenek az prebendaosztó gazdához, és annak számban adták, hogy az ő uroknak az szállásán hány prebendás szolgálai vadnak s hány lova az ő urának; az prebendaosztó gazda azon szolgálknak cédulát adott, azt vitték az prebendaosztóhoz, azok annyi prebendát adtanak, az mennyi az cédulában írva volt; még az kocsisoknak s lovászoknak is bort adtanak, úgy adtak szénát s abrakot is; de az prebendát bővön adták, sőt némely úr szállására egész hordó bort vontanak, némelyeknek átalaggal, az kinek mint voltak cselédi, és úgy az cseléd is az szálláson vígan volt.

Hogy azért az község is étlen ne maradjon, az ökröt egészen megsütötték, megsülvén, abban egy farka kést ütötenek, az szarvát megaranyozták, az bor csatornán kádakban folyt, egy farka kenyér tekenyőkben ott állott, ott az kinek kellett, ivott, evett, vígan volt, senki nem tilalmazta.

Mikor osztán asztalnál mind az vőlegény, mind az örömatya s -anya vendégi jóllaktanak, és az gyümölcset elszedték (az gyümölcs pedig volt mind ezüst- s nagyobbára aranyas csészékben; ott még láttál volna mindenféle liktáriumokat, portai s velencei nádmézből csinált confecteket, de az étkek között is nagy aranyas pástétumokat is láttál volna) , asztaltól felköltének, az asztalokat az palotából vagy színből kihordották, az fő gazda szép ceremóniákkal, térdhajtásokkal táncot kezdett osztani. Az első táncot járták az násznagy az nyoszolyóasszonnyal, az vőlegény az menyasszonnyal, az vőfély az nyoszolyó-kisasszonnyal. Mikor ezek háromat táncoltanak volna, az második tánc volt az örömatya tánca, az ki táncolt az örömanyával, utána, ha több gyermekei voltak, még két pár gyermekei, ha azok nem voltak, az közelébb való két pár atyafiai; azután rendre táncoltanak. Következett azután az *lengyel* változó, némelykor az *egeres* és *süveges táncok*, azokat

követte az *lapockás tánc*, az lapockás tánc után volt még két-három tánc. De azonban az menyasszonyt egy külön házban bévítették, ott újonnan tiszta fehér köntösben felöltöztették, vagy ha azelőtt fehér köntösben volt, rendszerént zöldben, noha más színben is láttam (mert vedd eszedben, mikor az menyasszonyt kihozták, és az vőfély az ajándékokot bémutatta, más köntösben volt, mikor asztalhoz kihozták, más rendbéli köntösben hozták ki, mikor elkapták, harmadik rendbéli köntösben öltöztették fel, és így az menyasszony lakadalma napján három rendbéli különbözőféle öltözetben volt), az haját az fonadékból kifonták, azt szélyesen az hátán leeresztették, fényes keskeny pántlikával közben felcifrázván, de azt is hosszan lebocsátván. Azelőtt jóféle gyöngyös, köves korona-koszorú volt az fejiben, de most virágból kötött koszorút tettek az fejiben, és így felöltöztetvén, újólág az palotára vagy színben kihozták. Kihozván, az hegedűsök csakhamar vonni kezdték az *menyasszony táncát*; mikor azt elkezdették vonni, az menyasszonyt osztották az násznagynak, ki is kettőt-hármat kerülvén véle, kezét fogva odavitte, az hol az menyasszony apja, anyja, atyafiai állottanak, azoktól elbúcsúztatta. Sokszor úgy is usuálatott, nem akkor búcsúztatta el az násznagy az menyasszonyt, hanem harmadnapján, mikor az egész nász népe el akart indulni (vedd eszedben itt azt is, hogy az menyasszony lakadalma első napján semmit sem táncolt, elment ugyan, az kinek osztatott, de csak sétált). Mikor pedig az násznagy búcsúztatta az lakadalom napján az apjától, anyjától az menyasszonyt, az menyasszony akkor az apja s az anyja előtt térdre esett, és legelsőbben az apja és azután az anyja lábaihoz borult, és az násznagy az apjától és anyjától elbúcsúztatta, megköszöntetvén véle az többi között, hogy atyai- s anyaiképpen felnevelték, s gondját viselték, s most is tisztességesen férjnek adták; avval az menyasszony apjának, anyjának kezeit s némelykor lábait is megcsókolták, az apja s az anyja is az leányokat megcsókolták. Azután az násznagy az menyasszonyt az vőfély kezire adta, az vőfély egyet került véle, azonban eleiben állottak rendszerint hat forgós ifjú legények, kinek-kinek egy nagy égő szövétnek az keziben, azok az vőfély előtt, de az vőfély után is egynehány pár táncolt, az vőfély után pedig mindjárt volt az nyoszolyóasszony, az kisnyoszolyókisasszony kezét fogván, még három pár táncot jártanak. Mikor az

harmadik táncot járták volna, jel adatván, az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva menni, az vőfély az menyasszonyt utánok vezette, az vőfély s menyasszony után kísérve mentenek az nyoszolyóasszony, kezit fogván az nyoszolyókisasszonynak, az menyasszonyt az vőlegény hálózataiba bévítették, s az vőlegénynek az vőfély presentálta, feláldván őket szép áldásokkal, azután az vőfély az kardját kivonta, és karddal az menyasszony fejéről az koszorút lemetszette, és az kardja marokolatjáig lebecsátotta, mezítelen levén az kard (az azért volt, hogy emlékezzék meg az menyasszony, hogy mivel szüzességének jegyét, az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát az szent házasságban, hogyha azt megmocsolja, kard lészen az fején), azután az vőfély jó éjszakát vett az új házasoktól, és az nyoszolyókisasszonynak kezit fogván, mezítelen karddal, az koszorú az kardban levén és az szvendékhordozók előtté menvén az lakadalmas helyre visszament.

A nyoszolyóasszony az menyasszonyt levetkeztette, az vőfély pedig az nyoszolyókisaszszonnyal hármát-négvet fordult, azután az kadból az koszorút az földre vetette, és azt négygé vágta, jelentvén, hogy már vége vagyon az menyasszony leányságának; azután egymástól jó éjszakát vettenek. De mind az leánykapás, mind az álomra menés rendszerént hajnal felé volt; ha pedig álgýú, tarack vagy szakállas volt, mikor az menyasszonyt kapták az vőlegényhez, erősen lőttenek.

Megvirradván pedig, mikor gondolta az nyoszolyóasszony, hogy az új házások felkölték, bément, az új menyecskét felöltöztette abban az öltözetben, az melyeket odafel írék, hogy az vőlegény küldett ajándékban, az fejét pedig pártával és igen szép orientális gyöngyökből köves főkötőben csinálták bé. Az régi magyarok az új asszonyt azért nevezték menyecskének, hogy az jó feleség olyan, mint egy kis meny vagy menyecske, az minthogy az gonosz asszony bizony igen nagy pokol és gyeheña. Felöltöztetvén, legelsőben az férjinek megmutatta, azután az apjához és anyjához bévitte, akkor az új asszony szüléinek kezit megcsókolta. Minekelőtte pedig felköltének, az muzsikások az vőlegénynek és menyasszonynak, násznagynak, vőfélynak, nyoszolyóasszonynak, kisnyoszolyónak, másoknak is, az hová érkeztek, hajnalnótát vontanak.

Mármost, másodnapján nem nevezték tovább vőlegénynek és menyasszonynak őket, hanem újházasoknak, úgy is ittanak egészségekért; az násznagy, vőfély, nyoszolyóasszony, kisnyoszolyó nevek megmaradtanak mindaddig, az míg az új menyecskét haza vitték az férfi házához, és ott is, az míg az lakadalom egészen véghezment.

Ha katolika volt az új asszony, azt másodnapján beavatták. Azon az napon pedig jó reggel az vőfély lóra ült, házról házra eljárrta az vendégeket, úgy marasztotta meg arra az napra ebédre; az táncot is aznap nem az gazda, hanem az vőfély osztotta; az vőfély aztán, akkor gazda lévén, készítette az felestökömöt és az mézes bort, akit *csókos pohárnak* híttak. Azonban pedig míg az felestököm készült, már azelőtt az palota vagy szín előtt egy meghántott (némelykor kettőt is toldottanak essze) fenyőfa fel volt állítva, annak az tetején fűrés volt, és az fűrésen fa által téve, az kin az ki felhághatott reá, odafel megnyugudt; az hántott fenyőfát pedig faggyúval, hájjal erősen megkenték, az fa tetején volt két, három, négy arany, és négy-öt sing posztó s egy palack bor; arra hogy felhághassanak, sokan próbálták, az urak azért avval mulatták magokat, az mint az felhágást próbálták, de az sok közül csak találtatott, az ki felhágott, ott osztán az említett keresztfán megnyugudt, az bort az palackból megitta, és az arany és posztó övé volt. Elkészülvén az felestököm, az vőfély mint gazda az vendégeket leültette, s maga is leült; legelsőbbben elhozatta melegen az mézes bort (ott ültenek az új házassok is), abból rendre ittanak, s mikor ittanak, osztán az ital után az férfiak és asszonyok egymást csókolgatták; azután az vőfély elhozatta az étket, és vígan felestökömöztek; de az felestököm igen sokáig nem tartott, felköltenek, és az míg az ebéd elkészült, táncoltanak; az ebéd volt estvefelé. Az ebéd előtt mintegy órával az asszonyok elmentenek; és az mikor az ebéd kész volt, akkor már az násznagy volt az gazda és az nyoszolyóasszony az gazdasszony, az asszonyok megint eljöttek, és az vendég, az mint leírá, rendre mosdódván, leültenek, az étket elhozták. Az nyoszolyóasszony akkor annyi bélest süttetett, az mennyi asztal volt, azokat *nyoszolyóasszony bélesinek* hítták, de egyet külön süttetett, mintegy az vőfély számára; azt pedig így készítette: úgy sütötték, mint az jóféle bélest, szintén olyan tésztából, de belől, az hová rizksását, őz máját vagy mé-

zes szilvát etc. szoktanak tenni az jóféle bélesben, abban az bélesben egy-egy tenyérnyi vagdalt ruhákat raktanak, és keresztül-kosul sűrűn rézvesszőket raktanak, felyül tésztával béborították, és többivel együtt úgy sütötték, s úgy vitték az asztalhoz. Az mely vőfély tanulatlan volt, nekiesett az késivel, hogy felbontsa, semmire nem mehetett, gyalázatban maradott, az expertus tanolt vőfély későbbben az villájával megnyomogatta felyül, s beszúrogatta, mingyáli esziben vette, hogy micsodás béles, osztán szépen az villájával tárgyerra kiszedte az rézvesszőket, azután mind az darab ruhákat belőle ugyanazon tárgyerra, az nyoszolyóasszonynak gazdálkodott véle, az többi részt tepsziástól kiadta.

Olyankor az nyoszolyóasszony neheztelt, hogy kitanálták mesterségit, az vőfélyt pedig mindnyájan megdicsérték. Mindenik nap pedig kalács elég volt, az gazdasszonyok megkérdezték mindenkor, hogy ettenek-e az kalácsban, ha mondották: jól ettenek, azon örvendeztenek, ha pedig mondották, hogy nem ettenek, azon megszorodtanak; de még az házi gazdasszonyok is megharagudtak, ha az kalácsból az vendég nem evett. Lakodalomban pedig nagy úri asszony volt az fő gazdasszony, más fő asszonyok az vicegazdasszonyok voltak. Nem vala akkor vajas éték, hanem igaz szalonnás magyar étkek valának; mert mikor az német Erdélyben bėjöve, az mely magyar németnél ebéden volt, rendszerént elcsapta az német éték az hasát, úgy, hogy alig tudta megállítani; azért is az kin szorulás vagy kólika volt, német asztalhoz mentenek és vajas étket ettenek, és megindult az hasok, az mint hogy én magam is egynéhány magyart esmértem, az ki azt cselekedte. Ha akkor tekenyősbékát ettél volna, más egy pohár bort sem ivutt volna veled; ha az mostani világ szerént mondottad volna: *silgrad*, elcsudálkozott volna, micsoda szíj drótot emlegetsz. Akkor azért vígan lakván és iván, asztaltól felkeltenek, azután éjfélkorig s még tovább is táncoltanak. Tudom, hogy csak egy lakadalomban, az melyben az regnás fejedelem jelen vala, csak az kárpit, az kit az asztal felé csináltak vala, ötszáz oroszlanos talléros vala, úgy hozták vala Konstancinápolyból.

Mikor harmadnapján az új házasok az szülei házától el akartanak menni (már azelőtt két cancellista deákkal vagy két nemesemberrel valami parafernumot adtanak, legkisebbig felíratván, szekérre rakatták), akkor az menyecske anyja az násznagy-

nak, nyoszolyóasszonynak, vőfélynak, nyoszolyókisasszonynak ajándékot küldött, úgy az nász népe közül az elévalóinak egynéhány arany-, ezüstkőfiummal, selyemmel varrott keszkenyöket, az násznagynak selyemmel szőtt, fehér selyemmel szépen megvarrott, széyes fehér csipkével ujjait megcifrázott inget is küldött. Az leány apja pedig, elmenvén az nász népe, akkor harmadnapon az gazdákat vendégletette meg, tudniillik az lakadalomban valókat, s azokat mind megajándékozta, köntösnek való angliai posztóval, arannyal, tallérral, nyusztal, paripával, kit-kit az maga hivatalja s szolgálatjához képest. Vedd eszedben, kedves olvasóm, hogy én itt, az mennyiben eszemben jutott, az nagy lakadalmakot írák le, de ebből eszedben veheted az alábbvaló lakodalmakot is, mert azoknak is csak az volt az fundamentuma, ha az pompa szintén úgy ki nem tölt is.

Hazavivén az új feleséget az új házasember, ott is harmadnapig vígan voltanak, táncoltak; akkor harmadnapon az vendégek elmentenek, az új házások úgy éltenek, az mint lehetett, ritkán igen jól csendesen élt, talán többet heregve, morogva, kocódva, hogy több víg napok sem volt talám az lakadalmok napjánál azok közül is, az kik ilyen pompával házasodtak; az kik még meg nem holtak, élnek ma is, az kik pedig megholtak, azoknak az temetésit is majd meglássuk.

A régi magyarok az keresztelőt is nagy pompával, vendégséggel vitték véghez; szintén úgy, mint az lakadalomban, gazdák voltak, noha az közel sem ment olyan pompával véghez, mint az lakadalom.

EMLÉKEZETES LAKADALOMRÓL VALÓ TOLDALÉK, AZ MELY VOLT GYALU VÁRÁBAN AZ 1702-DIK ESZTENDŐBEN

Sok pompás emlékezetes lakadalomban voltam, melyeket ha mind le akarnék írni, konc papirosak kívántatnának. Én időmben történék egy híres fejedelmi lakadalom Gyalu várában, mikor az néhai jó emlékezetű erdélyi gubernátor, gróf Bánffy György, kedves házastársával, gróf Bethlen Klárával férjnek adák kedves leányokat, gróf Bánffy Annát, gróf borosjenei Székely Ádámnak,

melyet az ilyen raritásokban gyönyörködő maradváinknak rövidesden így írok le.

Ezen lakadalomban násznagy volt gróf Apor István, ki is meggyászín bársonydolományban, mentében volt, dolományán, mentéjén köves gombok voltak, mentéje egészen nyusztháttal bérelve, kit is ezer öreg talléron hozatott volt éppen Muszkaországból. Nyoszolyóasszony volt amaz áldott jó asszony, Haller Györgyné Kornis Anna, mert az szegény Apor Istvánné Farkas Zsuzsánna öreg, beteges volt. Kolosvárról indult meg az nász népe; míg penig Gyaluban érkeztenek volna, addig az említett gubernátor, gróf Bánffy György, hét drága szerszámokkal felöltöztetett vezetéket paripákot vitetvén maga előtt, fényes kísézősereggel, az erdélyi akkori generális commendans, gróf Rabutin eleiben ment, minthogy az akkori Leopoldus császár az lakadalomra invitatus lévén, maga képiben gróf Rabutint praeficiálta; úgy is excipiálta az gubernátor, mint magát az császárt, de az felesége, noha ott volt, nem repraesentálta az császárné személyét, csak úgy ült asztalnál, mint erdélyi generális commendans felesége. Hosszú szín volt az gyalui vár előtt csinálva, úgy, hogy az Mujestás helyén kívül ötven asztal volt benne elkészítve; az szín belől mindenütt be volt vonva dívánszőnyegekkel, az szín felső felin, napkelet felől, külön volt csinálva az Majestás helye, három fok grádicson kellett oda felmenni, az az hely mint háromölnyi hosszára, megannyi szélességire alatt egészen az padimentumot s az grádicsokat testszín sálya posztóval vonták bé, egy asztal volt benne, az skófiummal szőtt portai szőnyeggel bé volt terítve, székek is szintén lígy külön csinálva, s bársonnyal megborítva, felyül az mint az asztal volt, veres bársonnyal volt bévonva, körös-körül fél singnyire az bársony lefüggött, széles aranyas csipkét varrván rája. Gróf Rabutin elérkezvén, az mely három portha triumphalis volt az hosszú szín előtt, ott leszállván az hintóból, az kalap mindenkor az fejiben lévén, nagy pompával az színen belül való Majestás helyére sok ágyúlövés között fölment, és ott az székekben leült egyedül; az felesége alatt maradt az többi úri asszonyokkal együtt. Az nász népe azután érkezett el, felmentenek elsőben az násznagy az nyoszolyóasszonnyal, vőlegénnyel, vőfélyvel, nyoszolyókisasszonnyal, mindenütt nagy reverentiát tévén, felmentenek az Majestáshoz, ott állván az első grádics véginél gróf Beth-

len Miklós, ott fél térdre állván, az násznagy az véle valókkal köszöntötte az császárt deákul, Rabutin ott ülven az Majestás széki-ben, az kalap feltéve akkor is az fejében; gróf Bethlen Miklós felelt az köszöntésre. Onnant felkelvén, az mint fél térdén állottanak, ismét az földig magokat meghajtván, háttal kellett visszajönniek mind az szín közepiig, úgy, hogy az császár-képivel szemben estenek, ott legelsőbben is az násznagy s az véle valók az gubernátornak kezit fogták s köszöntötték, onnan mentek, az hol Rabutinné állott, s neki is kezit fogták s köszöntötték, onnan mentek az gubernátornéhoz, annak is külön kezit fogták s köszöntötték. Ezek meglévén, úgyosztán az több vendégeknek, elsőbben az uraknak, azután az asszonyoknak, leányoknak kezeket fogták, az szokás szerint az leányt kikérték. Az meglévén, legelsőbben az császár-képe asztalára ezüst-aranyas szélyű tálakban felvitték az étket, gróf Pekri Lőrinc lévén az asztalnokja, innyaadója gróf Bethlen Sámuel; egyedül ült az Majestás asztalánál Rabutin, mint az császár, mindenkor az kalap fenn lévén az fejében. Mikor az császár-képe enni kezdett, akkor ültenek az ötven asztalhoz az vendégek. Az havasalföldi vajda követje is ott lévén, legelől ült az magyarok között. Nagy csendesség volt asztalnál is, az színben is, csak suttogva beszéltek egymásnak, az császár-képe praesentiájára nézve, az míg megittasodtanak, de azután elég zajgás volt és kiáltozás; eléggé csitolták, hallgassanak, mert az császár-képe itt vagyon, semmi haszna nem volt, kivált az fenn udvarló szolgák megrészegülvén, egybe szidták az császárt. Az császár-képe Rabutin csak hallgatott, egyedül ett, és mikor más étek kellett, akkor intett, s elvitték előle, s mást hoztak, úgy szintén mikor innya akart, akkor is intett. Egészlen hajnalig, míg az vendégség és tánc tartott, ott kellett ülni egyedül, az mint maga másnap megvallotta, nagy poenentiául. Hosszan az színban végig tíz rendbéli pohárszék volt, az legfelső az császár számára volt, azon sokféle ivóedények voltanak, nemcsak urakhoz, hanem fejedelmekhez, királyokhoz illendő, némelyek tiszta aranyból, némelyek rubintokkal, smaragdokkal, gyémántokkal megrakva, csuda formára tengeri gyöngyházból, csigából csináltattak, s többek az félék, az melyet úgy leírni, az mint voltak, lehetetlen. Azonkívül volt kilenc pohárszék; az egyiken mind csak aranyas virágos kupák voltak fedelestől; az másodikon mind csak

ezüst-aranyas csészék; az harmadikon ezüst, de kívül-belül aranyas pohárok; az negyediken ezüst-aranyas kannák; az ötödiken tiszta fehér ezüstserlegek, egy-egy vedresek, hogy mikor telítöltötték borral, s beadták nyolc vendégnek, két legény fogta, s úgy tette bé asztalhoz; az hatodikban ugyan fehér ezüstpohárok négy-, két- s egyejtelesek; az hetedikben gömbölyegforma egy-egyjteles egyfertályos, félfél ejteles ezüst-, csupa aranyas pohárok; a nyolcadik és kilencedik pohárszékek különbkülönbféle fedeles, lábas, lábatlan, fedél nélküli, öreg, apró kristályokból állottanak.

Az válogatott étkek sokaságát le nem írhatni, hanem az mi inkább consideratióra méltóbb, mindenik asztalon különbkülönbféle tészta-műből, sokféle színű festékekkel, nagy öreg tálakban lévő pástétumok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, citrom-, narancsfák, szintén úgy zöld levelekkel, azokon úgy függöttek az alma-, körtvély-, citrom-, narancsforma gyümölcsök; az szarvasokat, őzeket szintén úgy kicsinálták, görlicéket, galambakat az fákon, mely rendesen ültének egymás mellett; Fogaras várát ad vivum kicsinálták, belső, külső bástyaival együtt, az német silbak, hátán lévén az puska, úgy állott az vár kapujában, rendre az álgýú az bástyákon, körül az árkában víz volt, az vízben eleven apró halak úgy firkoltanak. Valahány étkefogás volt penig, mindannyiszor újabb-újabb olyan pástétumokból csinált portékák voltak. Mindazoknak csinálómestere volt marosszéki Berzenczei Márton, ki Apaffi Mihály öreg regnás fejedelemnek is konyhamestere volt, és hozzája fogható nem volt Erdélyben.

Az odafel említett hét szerszámos vezetéklovakot kétfelől fogva mind ott tartották az szín előtt egész hajnalig, míg az lakodalmom eloszlott.

Mikor az császár, császárné, József király, királyné, mostani kegyelmes felséges urunk, Carolus császár és Eugenius herceg egészségiért ittanak, mind az gyalui várban az bástyákról, mind az szín előtt lévén három álgýú elkészítve, erősen löttenek, úgyhogy az várban levő üveglakok is összeromlottanak.

Az gubernátor maga első nap hamuszín bársonymentében, dolományban volt, mind aranyköves gombok az dolományán, mentéjén, az mentéje nyusztal béllett, az süvegiben gyémántos

medály, az mellyin bal felől az szívénel más-más gyémántos öreg medály, melyet Leopoldus császár adott volt, mikor Bécsben felment volt. Másnap violaszínű bársonydolományban, mentében, azokon mind virágokra csinált, öreg jóféle gyöngyből csinált gombok, az mentéje hiúzmállal volt bérelve, az medályok akkor is süvegiben és az mellyin ott voltak. Az gubernátorné első nap vajszín bársonyszoknyában, az aljától fogva fel az derekáig mindenütt köröskörül öreg jóféle gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakva; másnap tiszta aranyfonalból szőtt szoknyában, nyakán, mellyin, kezén való köves aranypercek, nyakszorító, reszketőtök, aranyköves, sok jóléte gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakott övek, köves medályok annyi volt az testin, magok az ott való vendégek, elévaló német tisztek csudálva nézték. Az több úrasszonyokon, kisasszonyokon is annyi sokféle drága portékák voltak, azt mondták az német tisztek, hogy merő királyi lakadalom.

Nagy kádak voltak az színen kívül, teli mind borral, valakinek kellett, szabadon merítette, ha fogyott, meg újra telitöltötték, az sokféle odagyúlt, asztalon kívül való szolga s egyéb rendbeli emberek mégsem tudták consumálni.

Mikor megittasodván, asztaltól fölkeltének, majd hajnalig mind tánc volt; azalatt az menyasszonyt bevitték az várban, ott más köntösben öltöztetvén, az régi szép, jó szokás szerint, az haját lebecsátván s fényes pántlikákkal megrakván, kihozták az színben. Minekelőtte az menyasszony táncát kezdték vonni, az násznagy az vőlegénnyel s vőfélygel együtt, utána az nyoszolyó-asszony az kisnyoszolyóval és az menyasszonnyal felmentenek az majestási helynek alsó grádicsáig, fél térdre állván mindnyájon, az násznagy megköszönte az császár gráciáját, hogy méltóztatott maga képiiben praeficiálni, és felkelvén, újabban földig magokat meghajtván mindnyájon, háttal jöttek vissza az színben, úgy kezdték vonni az menyasszony táncát. Akkor az násznagy, kettőt-hármat fordulván az menyasszonnyal, odavitte az Gubernátorhoz elsőbben, azután az Gubernátornéhoz, és elbúcsúztatta, úgy adta az vőfély kezére, elvitték az hálóhelyre álgylövés alatt. Azután az császár-képe nagy pompával leszállván az majestásról, bément az várban, az hol pompásan felöltöztetett ház volt szállásnak, azután az vendégek is, éppen hajnali szállásokra mentenek.

Másnap nem volt az majestási készület, az szerszámos vezetékek sem voltak kiállítva az szín előtt, gróf Rabutin sem volt császárképe, hanem az színben ült ő is az többi közt az vendégekkel, az asztalnál legfelyül az fő helyen, az feleségivel együtt, s akkor volt osztán nagyobb ital s vigasság. Rabutin is igen részeg vala, sokszor kiáltotta asztalnál: Nem vagyok ma császár (francia nyelven, aminthogy gróf Rabutin francia nemzet volt); elég patientiám volt tegnap hajnalig, az mit elmúlattam, most kipótolom. Ügy eldőlték az asztali vendégek az sok ital miatt, mikor táncolni kellett, alig volt egynehány férfi.

Nem volt abban az lakadalomban sem paszamántos köntösű, sem porozott hajú vagy hátul zsacskóban kötött üstökű magyar csak egy is, hanem az német officírek, mind urak, asszonyok, kis-asszonyok, úrfiak igaz magyar köntösben voltanak öltözve, mind magyar nótát vontanak, mind magyar táncot táncoltanak; különben az mennyi paszamántos köntös Erdélyben ma vagyon, az mennyi pántlikában kötött porozott haj, ha mind egybetennék s megbecsüllenék, csak az Gubernátoron s feleségén levő köntösöket, drága aranyas, gyöngyös, köves portékájokat s az hét vezetéken levő szerszámokat nem adequálnák; hát az több ott való urak, asszonyok magokon levő drága egyetmásokat. Az szín és vár között igen magos fenyőfa meghántva tetejiig s hájjal egészen megkenve volt felásva, az tetejiben hét sing angliai posztó, tíz arany- s egy ezüstpohár volt feltéve, s megkiáltották: valaki felhághat, maga számára elveheti. Sokan próbálták, jó darabig felmentenek, s néha szintén az tetejiig az fának, csak lesuvadranak róla; utoljára a Gubernátornak lévén egy tréfás Markalfja, Piszli nevű, jó idein alattomban hosszú vastag vasszegeket csináltatván s patkóverő lévén kezében, azokat rendre úgy verte fel egymás után, s úgy is nehezen hágott; de mikor szintén le akarja volt venni az egyetmásokat az fa tetejiről, éppen leesik vala, az urak is az vár ablakjaiból, az közel állók is nézvén, megijedtenek volt, hogy leesik s szörnyű halált hal, kivált az asszonyok jajgatni kezdenek, mindazáltal az környülállók biztatni kezdtették, s az fa alá állottanak, hogyha ugyan leesik, megkapják, s úgy szállott le az fáról az egyetmással együtt.

TIZEDIK CIKKELY

AZ RÉGI ERDÉLYIEK TEMETÉSIRŐL

Mikoron valamely úri ember megholt, azoknak felesége, ha szintén fél esztendeig el nem temetheték is a férjeket, az mely házánál volt akkor, mikor megholt az ura, onnét másutt való házában vagy jószágában nem ment; még ott is ki nem ment az udvarra, sőt asztalhoz sem ment ki, mint azelőtt, ebédre, vacsorára, hanem csak benn ült, s ott evett. Az mely házban megholt az ura, oda sem ment bé még az temetés után is, sőt az jámbora az asszonyoknak teljes életiben sem ment abban az házban.

Mikor valamely úr, házán kívül, kívált valami városon megholt, azt rendszerént harmad-negyed napján koporsóban tették, akkor éneknél s prédikációnál egyéb nem volt, ritkán búcsúztatás, az katolikusoknál háznál mise de requiem, az más vallásoknál ritkán volt magyar oratio is. Az koporsót belől vagy bársonnyal vagy metériával vonták bé, az kitől mint tölt ki, magát az halottat rendszerént matériaköntösben nyújtóztatták ki, vagy bőrös-kapcás nadrágban vagy csak matéria-, vagy szép gyolcskapcában, az feje alá tettek vagy bársonyvánkosokat, vagy az mint az hintóban leírá, portai drága vánkosokat, az vánkosra az feje mellé szép nyusztos süveget. Azelőtt régen penig, az mint feljebb írá, posonyi süveget vontanak az fejiben, az keziben valami szép skófiummal varrott keszkenyőt alábocsátottanak; ha katolikus volt, az keszkenyein felyül állott az olvasója; az lábára térdig terítették az szemfedelet, az mely volt vagy fátyolból, vagy drága patyolatból; körös-körül az szemfedelen volt szélyes igen vékony cérnából szőtt, némelykor ezüst- vagy aranyfonallal elegyített fehér szélyes csipke; az nyújtózőszéken volt valami szép portai skárlát szőnyeg, az nyújtóztatópad alatt volt nagy öreg dívánszőnyeg; ha katolikus volt, az fejénél két nagy viaszgyertya, úgy szintén az lábánál is. Mikor koporsóban tették, az koporsónak az fenekire némelykor tettek gyalu alól kihullott forgácsot, némelykor hamut, azt szép gyolcslepedővel bécsinálták vagy bévarrották, az feje, könyökei, dereka, lábai alá szép fehér matériából vánkosokat csináltak, a koporsóban úgy tették bé osztán az testet, az süveget az feje mellé az koporsóban bétették. Láttam másutt is, de kívált az

magunk temetőjében az régi posonyi süvegeket, és ha harcon esett el, veres posonyi süveg ben temették el az olyat, de az selyem volt, s nem volt kivágva együtt is. Egy-két drága gyűrűt is temettek el az kezín.

Az asszonyokat többire mind fejér szoknyában, vállban, előruhában öltöztették fel, koporsóját kívül az nagy rendeknek fejér bársonnyal vagy tafotával, az alábbvalóknak fejér gyolccsal vonták bé. A házas férfiak koporsóját, kivált az urakét, fekete vagy setét meggyszín bársonnyal, az alábbvalókét fekete bakacsinnal, az ifjú legényekét zöld kamukával vagy tafotával, sőt az nagy úrfiakét zöld aranyas matériával, az egész koporsót sűrű bokrétákkal, oda varrva az koporsó fedelihez, megrakták, az koporsó közepire tisztítóseprű-forma tollat bársonyban varrva szegeztenek. Az kisasszonyok koporsójára is fejér selyemmatériát, az alábbiaknak fejér gyolcsot vontanak koporsójára, s az egész koporsó fedelit, oldalát sűrűn virágokkal, koszorúkkal megrakták. Az katolikusoknál mindenütt az koporsó tetején más szín matériából kereszt volt. Az asszonyok ujjaiában felesebb gyűrűket temetnek, sőt némelykor medályt, nyakszorítót, még aranyláncot is.

Mikor pedig idegen helyt holt meg valaki, és hirtelen az koporsóra való bársony vagy matéria készen nem volt, az koporsóra valami szép portai szőnyeget tette nek. Az fenn megírt koporsóbetétel után az társzekér készen volt, az koporsó alá feles tövisfát tette nek, hogy az test ne rázódjék, az koporsót arra tették, az társzekeret pedig küljel fekete posztóval béterítették, az míg kerekeit is befogta, s az földön jó bővön vondozódva leért. Mikor osztán mindenképpen készen voltak, az deákok és papok legelől mentek, azután az urak, főrendek és az község ment, azok után ment az szekér az testtel; ha felesége volt, az hintóban késérte, de a bőrököt mind lebocsátották; ott voltak az gyermekei, és ha feles asszony, atyafi volt jelen, azok is mind hintóban, de az bőrököt lebocsátván, úgy késérték. Az fekete posztónak az szélyit kétfelől hat legény fogta, ha katolikus volt, hat szövéndeket is vittének két felől, és így énekszóval kikésérvén az városból, az keserveseknek némely része akkor visszament, úgy az késérők is, az testtel, az háza felé indultanak, és eleire hírt tévén az olyan faluknak, az mely faluk az megholt úr vallásán voltak, onnét az papok és deákok majd az határszélyig az test eleiben jötte nek, énekszónál

vitték által az falun, majd azon falunak határszélyiig, ott is az hat legény kétfelől fogta az szekeren való posztó szélyit, mert más-ként, mikor közönséges úton mentenek, az posztó fel volt csinál-va, hogy el ne szakadjon, vagy meg ne sárosodjék. Hallottam régi emberektől, az nevit is megmondották, de az nevit elfelejtettem, hogy az elmúlt saeculumban (mert azoknak az embereknek az ideiben volt, az kik nékem beszélették) egy úr meghal az ország gyűlésiben, az felesége véle nem volt, mert otthon maradt volt, semmit nem is tudott az ura halálában mindaddig, valameddig az leírt szekér az ura testivel az kapun bé nem kezdett menni; akkor az asszony az tornácban állott, s kérdi, micsoda szekér az, mond-ják, hogy az megholt ura testit viszik, akkor az felesége, az asz-szony hanyattá esik, és mindjárt szörnyű halállal meghal. Az feje-delem felbontatván az testit, hát az urán való búsultában az szíve kettéhasadott volt. Vajon hány asszonynak hasadna meg ma az szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán? Késérték az testet atyafiak s idegenek is sokan.

Mikor pedig akármely falun az testet általvitték, akármely valláson volt, mindenik faluban az test eleiben harangoztak, sőt nemcsak abban az széken vagy vármegyében, az hol az megholt test feküdt, sőt más vármegyékben, székekben, valahol az meg-holtnak jószága volt, vagy csak kevés porciója is, valamíg elte-mették, mindennap kétszer harangoztanak. Ha katolikus volt, mindennap viaszgyertyákat gyújtottak, s az halottas háznál bizo-nyos zsoltárokat énekeltének, sőt az test felett gyakorta szentmise is volt de requiem, az más valláson lévő prédikátorok könyörgést, vasárnapokon prédikációt ott tettek, mikor az faluban az maga religióján levők voltak. Mikor osztán az testtel hazaérkeztek, ott, ha katolikus volt, újólág szentmise volt de requiem, énekelve és prédikáció, az más vallásúaknál csak prédikáció és énekszónál valamelyik boltban vagy alkalmas helyre az testet addig bétették, az míg az temetéshez hozzákészülhettek. Mikor osztán az temetéshez hozzákészültenek, napot rendeltének, az rendelt napra az atyafiait, és ha nagy ember volt, az ország catalogusa szerint az ország rendeit levél által az asszonyokkal együtt elhítták.

Az koporsót pedig, az mint leírák, bévonván, az koporsót ezüst-aranyas fejű szegekkel igen gazdagul külyel béverték, és

hogy az aranyas fejű szeg jobban kiadja magát, az koporsót fekete bíborral vonták be, s azt szegezték az koporsóra az aranyfejű szegekkel; azonkívül az koporsójára mind férfiaknak, mind asszonyoknak szegeztenek tizenkét selyemmatéria, képiró által írt címereket, az holtnak címerit. Az háznál, az hol az temetés volt, szín volt elkészítve, az szín közepin jó magos sámoly, hol az testet és keserveseket az nép megláthassa, az fekete posztóval bé volt vonva egészen, úgyhogy az földet egy darabig bélepte; az szín is belől fekete posztóval bé volt vonva egészen, úgy külyel is az ajtaja tájékán imitt-amott azon is feles papiroscímer volt felraggatva; az prédikálószek is fekete posztóval bé volt vonva, azon selyemcímerek voltak; ha katolikus volt, az oltár eleit és sámolyát fekete posztóval bévonták, ott is az oltár előtt selyemcímerek voltak. Az keservesek mentől durvább fekete posztóban öltöztenek, az mentéjek bérlése fekete báránypőr volt, fekete szőrsinór körülette, fekete szörgomb, az övök vagy fekete szőrsinór vagy fekete posztó szély, fekete nyestes süveg durva posztóból. Az asszonyok kendervászonból burkot csináltak az fejekre, azt megfeketítették, hamuszín volt, azt az hátokon leeresztették, hogy az földön vonszolódott az farka, azt pedig az háta közepin még egy helyt az közepin felakasztották, ott egy darabig hármason függött az burok. Az keserveseknek, kivált feleséginek, leányinak, testvér, közelvaló atyafiainak egyszer ványolt fekete posztóból palástjok volt. Mikor az temetés közelített, azelőtt egynehány nappal az fő és vicegazdák eljöttek (mert az mint odafel írák, hogy az lakadalomban gazdák voltak s gazdaszszonyok, úgy voltak az temetésen is), azok mingyárt az temetéshez kezdettenek készülni; benn az ki elfért, az többinek pedig künn az faluban szállást rendeltnek; kinekkinek az ajtajára cédulát ragasztottanak (úgy volt az lakadalomban is, hogy ki-ki az maga szállását megtudja). Elérkezvén pedig az temetésre az vendég, kinek-kinek hány cselédje van, számban vették, olyan, az ki fenn az torban jelen nem lészen, azután, mint szintén az lakadalomban írák, mikor az prebendáért mentenek, az gazdák azoknak cédulát adnak, vitték az prebendaosztóhoz, és ott mindent anynyit adnak, az mennyi az cédolában volt, mert itt is az bora is kinekkinek kijárt.

Eljövén az temetésnek napja, azelőtt az atyafiak legalább egy nappal, némelyik előbb is béggyűltenek, sokan az temetés előtt való nap, béérkeztenek az vendégek is. De az urak, főrendek, nemesek temetésire még az idegen emberek s asszonyok is cifra köntösben nem mentenek, hanem mentől közönségesebben lehetett, úgy öltöztenek, sőt azféle alkalmatosságra nemcsak gyászköntöst, hanem színes posztóból valót külön tartottanak, szederjes, violaszín posztóból valót, azon csak selyemsinór, selyemgombok voltak, az nagy uraknál is olyan színű, mint az köntös, selyemövet külön tartottanak, az is csak selyemmel volt gombozva. Az asszonyok is minden cifra köntös nélkül voltak, fejeken hosszú fekete fátyol, az nyakban bársonypalást, az nyakokon igen apró fekete gyöngy; fekete klárisöv, az szoknyájok szederjes vagy violaszín posztóból vagy matériából, azon is az olyan fekete selyemcsipke vagy galand; egyszóval megmutatták, hogy halottas, nem lakadalmas házhoz mentenek. Kisasszonyokat, nemes leányokat nem volt szokás temetésre vinni; ha vitték is, szállásokon maradtanak, hanem ha az megholtak közelvaló atyafiai voltak. Ha valamely idegen férfi vagy asszony cifra köntösben ment volna temetésre, megcsúfolták.

Az napján pedig az temetésnek az megholt embernek az özvegye egy külön házban ment, ott sírván, némely atyafiai vigasztalták. Mikor osztán mind egybeggyűltenek az színben, az papok s deákok készen voltak, mind fekete posztóval bévont székeken ültenek, igen ritkák voltak azok szőnyegesek. Akkor, ha tanács úr volt, tizenkét számú, ha pedig tanács úr nem volt, kinek-kinek állapotához képest, az szín mellé vittének aranyas, ezüst, köves, szerszámos, boncsokos, tollas, bőrökkel, az mint odafel írák, cefrangokkal felöltöztetett úri paripákot, azokat rendre állították az szín mellé, azok ott kapáltak s visítottak; azonkívül egy. jámbor lovat öltöztettek fel földig tiszta fekete bakacsiban, annak csak az szeme látszott ki, azt az szín eleiben állították; már azért azelőtt jó idővel az ki ezen bakacsiban öltöztetett lóra ült, fejében sisak lefüggve, páncéllal az nyakán, derekában páncéling, az két karján két karvas, annak az kutyafüle felé páncél volt, az kezeiben fekete, hosszú nyelvű zászló, kard s buzogány, az testnek az feje felé állott, ha ezüstcímer volt, más feketében, azt tartotta az fejénél. Még volt más ember, cifrán felöltözve, páncélban, sisakban,

aranyas karddal, az páncél is vagy ezüstös, vagy aranyas; az volt ezüstös-aranyas fegyverben felöltözve, annál nagy aranyas zászló, kinek egy felől az megholtnak az címere, másfelől valami szép epitaphium, az is az holtnak fejénél állott, s ott tartott az nagy aranyas zászlót (mert az testet még hajnalban bevitték az színben, és az leírt sámolýra helyhezítették). Így elkészülvén, az katolikusok katolikus módon, más ki-ki a maga vallása szerént, az éneket elkezdette, akkor az katolikusoknál az oltáron és az test körül az gyertyákat meggyújtották, és az népnek, kinek-kinek érdeme szerint, az gyertyákat és az címereket, az embereknek az eleiknek és az papok eleinek matériacímert adtanak; az többinek papiroscímert. Voltanak az megholtnak dicséretiről való kinyomtatott versek is chartákon felfüggesztve. Azonban hat feketében való ifiú az test mellett hat szevendéket tartottanak, az fejénél és lábánál nagy gyertyák égtének, azután az keservesfogók mentenek az keservesek házában, ottan, az fő gazda elrendelte volt, ketten-ketten egyegy keserves asszonyt fogtanak; az keserves férfiak pedig elébb ilyen renddel jöttek ki az színben: legelől az sógorságok, azok után az távolabb való atyafiak, azok utáí; az testvér atyafiak, azután ha vejei voltak, legutol az maga fiai, vagy ha ifiú legény teste volt, az apja, vagy ha apja nem volt, az testvérbátyja vagy öccse. De mikor leültek az színben, az koporsónál való székbén az közelebb valók ültek, az többi ugyanott hátul az székbén. Az asszonykeservesek is ilyen rendet tartottanak. Mikor késérték temetni, akkor is így mentenek; mind az keserves férfiak, mind az asszonyok előtt jött egy-egy gazda, mint egy-egy hopmester, igen szép lassan; az megholtnak fiai voltak, az apjoknak az fejihez állottanak, és az egész temetés alatt ott állottak talpon, az keservesasszonyok pedig nagy sírással, zokogással s jajgatással jöttek ki, s kivált az felesége s leányi; azokat az gazda az koporsó mellé ültette, s azok koporsóra borulván, ott siratták. Ha koporsóbetételkor jelen voltak felesége és leányi, szintén olyan pompával vitték az keserveseket. Ha férfi temetése volt, az szolgák feketében mind az lábánál állottanak végig, ha pedig asszony, az frajok gyászban, burokban állottanak az temetés végig az lábánál, és ott siratták végig, bédugván szemeket.

Ezek után az katolikusoknál elkezdődött az énekes szentmise de requiem, más vallásúaknál az könyörgés és prédikáció, az pré-

dikáció után minden valláson rendszerént az deák oratio, az oratio után voltak az búcsúztató versek; azokat vagy valami szép szavú-két gyermek mondotta, vagy valami jó szavú deák; ott elbúcsúztatták feleségitől, gyermekitől, atyafiaitól, barátitól etc. Mikor ezek mind véghezmentenek, az hintókat már az gazdák az szín eleiben állítván, az deákok, papok elöl megindultanak, azok után voltak az trombitások és töröksíposok, egy verset az deákok énekeltének, más verset az trombitások és töröksíposok fűttanak, de azoknak temetésre olyan keserves nótájok volt, hogy még az férfiakot is sírásra indították, az asszonyokat pedig éppen zokogásra. És mind az deákok énekeltének, mind ezek fűttak éppen az temetőhelyig, ott is mindaddig, valamig az testtel elérkeztek és letették, az keservesek is elérkeztenek, és az testet körülülték.

Ha az temetőhely távol volt, az testet azon szekeren vitték, az kit oda fel leíránk, ha pedig az temetőhely közel volt, hat vagy nyolc ember az testet rudakon vitték. Ha az temetőben templom nem volt, ott is szintén úgy, mint az háznál, hasonló apparátussal szint csináltanak, és abban volt az isteni szolgálát; ha pedig az temető templomban volt, ott, kivált az katolikusoknál, nagy cifra castrum doloris volt, azon sok gyertya, szimbólumok, címerek, versekkel írott charták, s abban tették az testet.

Az töröksíposok és trombitások után mentenek az urak hintai, azután ment az község, az község után vezette két-két ember az cifrán felöltöztetett paripákat, azután mentenek az férfikeservek hintai, az férfikeservek után mentenek lóháton az test előtt az fenn említett két páncélban öltözött emberek; az kinél az aranyas zászló volt, és aranyas fegyverben volt maga is, az ment szerszámos cifra paripán; az kinél az fekete zászló volt, az ment az bakacsiban öltözött lón. Az ezüscímert feketében az fejénél gyalog vitték. Az test után mentenek az keservesasszonyok hintai, azután az több úri és főasszonyok hintai, azok után az asszonyi község. Mikor osztán az temetőben bételepedtenek, szintén úgy volt minden ceremónia, mint fenn az háznál lévő színben. Mikor az egész ceremóniának vége volt, ha fiai voltak és az közelebb való atyafiai fogták az koporsót, noha mások is segéltettek, és azok vitték az testet az sírig; mikor osztán az sírban bétették, az páncélban lévőből elvették az fekete zászlót és kardot, azokat esszerontották, és az sírban az koporsó mellé bévetették, az ezüst-

címert az templom belső oldalára felszegezték, úgy hasonlóképpen az aranyas zászlót az templomban nyelinel fogva felfüggesztették; az ott lobogott.

Az asszonyok temetése majd olyanformán volt, mint az férfiaké, csakhogy trombitások, síposok nem volt úgy; ha katolika volt, semmi oratio nem volt, az más valláson lévőknél volt magyar oratio; hasonlóképpen öltözött lovak sem voltak.

Mikor hazamentenek az temetésről, az özvegy külön házban ment, aznap nem ett, hacsak mások láttára is. Az tornak penig ez volt az rendi: az papoknak és az deákoknak külön fogták más házban az étket, más házban az férfikeserveknek, másban az asszonykeserveknek, külön házban az uraknak, különben az nemességnek, másban az közrendnek; hasonlóképpen külön az asszonyok; még az szegény koldusoknak is külön helyre fogták az étkeket; de akármelyik asztalnál sem volt több két-két fogás étkenél, az éték után semmi gyümölcs nem volt, egymás egészségiért pohárt nem köszöntek, hanem rendre az kinek mennyi kellett, annyit ivutt, felkeltenek asztaltól, és evvel vége lett az temetésnek.

TIZENEGYEDIK CIKKELY

AZ ERDÉLYI RÉGI TISZTESSÉGEKRŐL

Az regnás fejedelem szabad úr volt, életnek, jószágnak, halálnak ura, s az törvénynek is, mint legfőbb igazságtévő előtt, előtte lett vége. Volt egész ország főgenerálisa, volt váradi generális, az székelyeknek külön volt generálisok: az váradi generális volt az partiumbelieknek generálisa, az székely generális az székelyeket vezette. Ha az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi egész vármegyéket az fejérvári főispán igazgatta harcon; ha az székelyek generálisa elesett, igazgatta az egész székelységet az udvarhelyszéki főkapitány; az generálisok ha elestek, az egész hadat rendre vezérlették az generálisok, és ha mind az három generális elesett volna, fővezér akkor volt az Fejér vármegyei főispán. Az főgenerális után volt az ország főkancelláriusa, azután az ország kincstartója, és az statusok praesidense. Volt lugosi és karánsebesi bán is.

Mindenik vármegyében két főispán volt, az egy Hunyad vármegye és partiumbelieken kívül; ez egyikért azért volt, hogy egyik gyakrabban az fejedelem mellett volt, az másik az vármegyét igazgatta, vagy mivel akkor sokat táboroztak, egyik az hadban ment, az másik otthon maradt. Minden vármegyének külön zászlója volt. Azért is volt az vármegyéken az két főtisztviség, hogy az nagy emberek inkább consolálódjanak, és hogy egyik az másik miatt ne éppen azt cselekedje, az mit akar.

Noha az deák munkámban is leírtam, mindazonáltal, hogy maradváinknál nagyobb világosságban légyen az kettős főispánság, kik voltak főispánok legutol Erdélyben az Rákóczi Ferenc fejedelem felkelésekor, rövideden leirom: mert hogy osztán az említett fejedelem alatt vitézkedő malecontentus magyaroknak amnistialis gratiájok lön, azután kezdődék az egy főispánság.

Az Rákóczi Ferenc fejedelem felkelésekor tehát főispánok voltak: Fejér vármegyében Keresztesi Sámuel és gróf Pekri Lőrinc, Küküllő vármegyében gróf Bethlen Sámuel és báró Apor Péter, Kolos vármegyében gróf Bánffy György gubernátor és gróf Csáky István, Doboka vármegyében az említett gróf Bánffy György gubernátor és Bánffy Farkas, Szolnok vármegyében gróf Mikes Mihály és gróf Bethlen Ferenc, Torda vármegyében gróf Apor István és báró Haller István. Ezeknek egyenlő hatalmok volt.

Az egyes főispánok voltak ezek: Hunyad vármegyében főispán vala az öreg Naláczy István, az Partiumban: Máramarosban vala főispán gróf Bethlen Miklós, Közép-Szolnok vármegyében báró Vesselényi István, Kraszna vármegyében kövesdi Boér Ferenc, kővári főkapitány vala gróf Teleki Mihály, az öreg Teleki Mihály fia, Fogaras vára és districtusa főkapitánya vala köves di Boér Simon.

Az székelységen pedig voltak főkapitányok és főkirálybírák, azok is az sokszor említett Rákóczi Ferenc felköltekor ezek valának: Udvarhelyszéken főkapitány vala gróf Pekri Lőrinc, főkirálybíró gróf Gyulai Ferenc, Sepsí-, Kézdi-, Orbai- és Miklós-várszékeinek főkapitánya vala gróf Mikes Mihály, főkirálybírája gróf Kálnoki Sámuel; Csíknak, Gyergyónak főkapitánya vala gróf Apor István, főkirálybírája Henter Benedek, marosszéki főkapitány vala gróf Bethlen Sámuel, főkirálybíró Sárosi János, Ara-

nyoszekben Toroczka István volt az főkapitány, és Szilágyi András volt az főkirálybíró. Az székelységen is csak az odafenn leírt amnistialis gratia után kezdének lenni csak főkirálybírák.

Ugyan az székelységen voltak vicekapitányok, vicekirálybírák, nótáriusok, perceptorok, hadnagyok, vicehadnagyok, zászlótartók, hadibírák, szállás osztók etc. A főkapitány csak az hadi dolgokat folytatta az vicekapitánnyal és hadnagyokkal, az főkirálybírák pedig az vicekirálybírákkal és nótáriusokkal csak az törvényes dolgokat és egyéb politikumokat.

Mikor az főkapitány táborban ment, bizonyos embereket, legfeljebb Háromszéken százat (elhiszem, az több nemes székekben is proportionaliter) az táborozásból megmenthetett, az kik neki fizettek; hasonlóképpen voltak mentségese az vicekapitánynak, hadnagyoknak, vicehadnagyoknak s zászlótartóknak, és az mintegy hópénz gyanánt volt. Voltanak pedig mind lovas, mind gyalog hadnagyok, az gyalogokat darabontoknak hitták. Az főkirálybírónak felényi mentségese volt, mint az főkapitánynak, ha táborban nem ment, mert rendszerint táborban nem ment, hanem akkor, mikor az főkapitány vagy beteg volt, vagy egyéb foglalatossági voltak, az mely miatt táborban nem mehetett; akkor az főkirálybírónak voltak annyi mentségese, mint táborozásnak idein, mikor jelen volt az főkapitánynak szokott vala lenni; az mennyi mentségese volt pedig az főkirálybírónak, mikor táborban nem ment, az főkapitánynak is, mikor ő is táborban nem ment, csak annyi volt. Az régi szabadság szerént az királybírája, avagy az főkirálybíró megdúlathatta az főkapitányt, de az főkapitány nem dúlathatta meg az főkirálybíró.

A hadnagyságok bizonyos falukból állottanak; ugyanazon faluk lovasainak, avagy lőfő-redeknek lovashadnagya volt, az gyalogoknak pedig, avagy darabontoknak gyaloghadnagya és az többi tiszti. Az vicekirálybíróknak, mivel táborban sem tartoztak menni, mentségesek sem volt, hacsak az főkapitány ex specialis gratia nem engedett, mert szabadságában volt.

Az nemességnek, az első rendből állóknak külön hadnagyok, vicehadnagyok és zászlótartók, zászlók is külön volt; de azok az magok zászlóján kívül strázsát állani, portára menni nem tartoztak, hanem mindenkor az főkapitány körül voltak.

TIZENKETTŐDIK CIKKELY

AZ ERDÉLYI RÉGI ESKÜVÉSRŐL ÉS SZITKOZÓ- DÁSRŐL, ALÁZATOSSÁGRÓL

Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása. Mert emlékezem rá, gyermekkoromban nemcsak egy esztendőben, hanem többen is, nyolc forinton jár vala egy köből búza, mégis oly bőv vala az kenyér, hogy bővebbet nem kívánhattál volna; hozták más országból búzánkért, gabonánkért az sok aranyat, tallért, akit szemeimmel láttam, s mint gyermek játszottam is véle. Az éhség előtt számtalan nemzetség takarodik vala édes hazánkban, vala az Isten áldása, mind pénzesedék, mind népesedék vala hazánk; de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bójöve, micsoda inségekre s nyomorúságokra jutál, gondold meg, ó, Erdély országa!

Minden szitkozódás ok az férfiaknak, uraknak, nemeseknek, alábbvaló rendnek ez volt: *Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurva fia, számár kurva fia*. Az asszonyoknak pedig ez volt: *Aha hamis életű, tűzre való, tűz kénjára való*; most pedig férfi, asszony, leány, ifjú legény széltiben mondja az *adtát, teremtetét, huncfutot* (bezzeg az *húsz fontot* értették volna régen, de mi az az *huncfut*, inkább elfutottak volna előle), *ördög szánkázzék az szegény lelken* stb., még az gyermek is, mikor szólni kezd, azokat tanolja legelsőbbben meg. Ha az régi úri, főnemes asszonyok [közül] valaki azt mondotta volna; az akkori több tisztességes asszonyok mintha mással fertelmeskedett volna, úgy tartották volna. Az ilyenekért áldana-e meg Isten, Erdély országa? Sőt még az *bizony* szót sem mondták sokan az akkori fő s nemes asszonyok, s az gyermekeknek nem engedték mondani (bizony gyermekkoromban nékem sem engedik vala meg, hogy *bizony* szót mondjak), sőt más sok olyan úri, fő nemes asszonyokat is ismértem sokat, az kik soha *bizony* szót nem mondtanak, hanem mikor *bizonyt* kellett volna mondani, így szólott: *Én ugyan nem, azt azért nem, elhiggye kegyelmed, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom* s a többi. Most pedig, úri asszonyokról nem szó-

lok, de nemes asszonyok, nemes leányok is elegen vadnak, az kik széltiben minden szemérem nélkül szaporán elmondják: *Isten engem úgy segéljen*, s úgy esküsznek, mint akármely nyíri pajkos katonák. Azért is nincsen Isten áldása országunkon, s nem várhatunk utolsóveszedelemnél egyebet magunkra. Egy oláhot felakasztanak háromforintos marháért, az ki Isten ellen káromkodik, csak nevetik s elhallgatják.

Noha az erdélyi alázatosságról eleget írék odafel, az hol megírák, micsoda szeretetben éltenek az atyafiak, és *tíz iznyig* is *bátya, öcsém, koma, sógor* hitták egymást; itten csak egynéhány példával akarom megvilágosítani az erdélyiek régi nagy alázatosságokat; és noha mind tudom, micsodás méltóságos familiákból valók voltak azok az alázatos urak, de hogy az mostani gögös kevély világban meg ne csemereljenek azon méltóságos uraknak maradvai, nevet nem adok, melyik méltóságos familiákból voltak.

Vala egy úr, az ki székeleyek generálisa vala, Fejér vármegyei főispán, tanács úr, ország státusinak praesidense; vala penig octavális akkor Gyula- most Károlyfejérváratt, az mint azon út praesidens szerszámos paripán megyen már fel az Táblára csak elében áll egy kézdivásárhelyi varga, s elkezdi az praesidensnek: Maga, sógor, vétesse elé kegyelmed az törvényemet (Isten tudja, volt-e sógora, vagy sem); elkezdi a praesidens: Jere fel, sógor, az én hütömre, elévétetem. Nemhogy szégyenlette volna, sőt örvendezett benne; holott felmenvén az Táblára és praesideálván, mingyárt kiáltja az egész Tábla és sokaság előtt: Sógor, hová löl: jere, perelj, az mint megígérém.

Egy *úr* vala az egész országnak generálisa, tanácsúr, Fejér vármegyei főispán, embergyarlóságból egy fraja megesék tőle, s fiat szüle; meghalván azonban az generális, az testvér atyafiai ezt az illegitimus fiát egész életéig, még az generális testvér atyafiai is, mind öcsének, bátyának hívák. Ezt én magam is gyermekkoromban ismérém.

Ugyanaz fenn írt székeleyek generálisának egy igen közel való atyafia leány méne férjhez egy jobbágyhoz, attól az jobbágytól lön megint leánya, az is jobbágyhoz méne férjhez; ez megöregedvén, valamikor az az említett méltóságos úr közelébb való jószágában ment, az hol az az jobbágyasszony lakott, mindenkor ma-

gához hívatta, nénjének nevezte: No, néne, mire van szükséged, megkérddete, és soha magától üresen el nem bocsátotta, pénzt mindenkor adott, azonban valami köntösre volt szüksége, mindenkor csináltatott.

Vala egy más méltóságos úr (mostani világ szerint szólván), székelyek főgenerálisa, az fejedelem főhopmestere, Küküllő vármegyei főispán, Csík-, Gyergyó-, Kászonszéknek főkapitánya, ennek vala egy igen szép kisasszony testvérhúga. Egykor egy magyarországi úrfi bójó nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azonban azon házának alatta (mert annak az falunak is az nevit szántsándékkal elhallgatom) vagyon ma is nagy szénacsináló (székelyesen) tanorokja, az juhait azon úr abban tartotta; volt az juhoknak egy ifjú legény pakulárja, estve, mikor az juhokot hazahajtotta, elől jött az juhok előtt furulyaszóval, s abban az tanorokban rekesztette az juhokot, ott is mind furulyált. Az kisasszony az ház ablakáról sokszor nézván s hallgatván *az* oláh ifjúlegény furulyálását, igen megszereti vala az pakulárt. Abban az kisasszonynak sem az apja (mert még akkor élt), sem *az* bátyja semmit sem tudtak, az apja pedig akkor özvegyember is volt. Mikor másnap az lakadalomnak kellett volna lenni, siratóestvére odaérkezvén az vendégek, az leányt felöltöztetik, azalatt az kisasszony kimegyen, az pakulár ifjú legénnyel egy nagy erdőn általmennek. Le akarnak ülni az vendégek, keresik az kisasszony-t mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban; arról pedig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy az pakulár legénnyel szökött volna el. Másnap az nász népe elérkezik; nincs mit tenni, jól tartják, menyasszony nélkül visszamennek. Egynéhány esztendő múlva megyen egy nagy erdőn az testvérbátyja, látja, hogy egy oláh feleségestől juhokat őröz, az oláhnénak hosszú zekeszoknyája, mezítláb; az szolgák közül senki meg nem isméri, hanem az hintóból az testvérbátyja; akkor odaküldi egyik szolgáját, izeni az oláhnénak, hagyja el azt az oláhot, menjen vissza, bizony úgy tartja, mint testvérhúgát, soha szemire sem veti cselekedetét; azt izeni vissza az oláhné: azt ő bizony soha el nem hagyja, ha egyszer szerette, halálig szereti. Az oláhtól egy fia maradott az kisasszonynak; felnevekedvén, az testvérbátyja az oláhnénak az udvarában béviszi, és az mint jobbagya volt, manumittálja, armálist impetrál néki az fejedelemtől,

megházasít ja, Csíkban lovas hadnagynak teszi, jószágot ad néki, Székely István nevet adnak reája. Ezt is az testvérbátyjának az fia teljes életiben bátyjának hitta.

Mivel ezen kis históriában, nem hiszem, hogy az méltóságos Petki família offendálódjék, mivel csak alázatos nyájasságnak kis históriája, Petki Farkas, az ifjú, egytestvér vala amaz nagy hírnű Petki Istvánnal; ifjú legénységében szekérben lovakot fogatott, egynéhány csicsai asszonyokat, leányokat egybengyűjtött, felülteti az szekérben őket, maga lesz az kocsis, hogy Szeredában vigye az sokadalomban őket; ezt penig nem bujaságból cselekedte, mert akkori időben jámborabb volt mind férfi, mind asszony, leány, mint most, hanem csak tisztességes tréfából s maga mulatságából. Egyik asszony fel nem fér az szekérre, eleget könyörög, hadd ülhessen fel ő is, fel nem veszik, mondja nékik: Meglátjátok, bustya nők, ha én el nem mehetek az sokadalomban szekéren, tő sem mentek el békével. Azonban egy szekérkerékből titkon az szeget kiveszi; az több asszonyok kacagják, hogy amaz egyedül teprenkedik; Petki Farkas mint kocsis megindul sebesen, az ostorral megsújtja az lovakot, az kerék kiesik az szekérből, feldől az szekér az sok asszonyokkal együtt, s mind egybenromlik; kiáltottak, sikoltottak az szekérben tilt asszonyok, amaz asszony penig kacagta s csúfolta őket: Lám, megmondanám, bustya nők, ha én nem ülhetek az szekérben, tő sem mentek ma békével az sokadalomban. Petki Farkas más szekeret hozat elé, akkor azt az asszonyt az többivel felülteti az szekérben, maga kocsiskodik darutollas süvegben, úgy viszi bé Szeredába az sokadalomban az asszonyokat, az egész sokadalom sokaság láttára. Most ha valaki olyan úrfi, de még egy alávaló nemes ifjú legény olyan tisztességes mulatságot indítana, megbolondoznák érte.

Kivált az székelységen, mikor valamely úrfi vagy nemes ifjú legény vígan volt, s táncolni akart, leküldött az faluban, az falusi leányokat esszegyűjtette, az házához felvitette, virradatig is tisztességesen eltáncoltanak; még hogy legkisebb bujaság esett volna is, soha híre-helye sem volt.

Az öreg Petki István édesanyja, Lázár Erzsébet, és Apor Lázár nagyatyám anyja, Lázár Borbára, egy testvérek voltak; történik, hogy Petki István, az az nagy ember, jó Torjára Apor Lázárhoz mint atyafiához; Apor Lázár is hosszú asztalhoz készül, mert

sok vendégi voltak. Mikor leülnek asztalhoz, Apor Lázár egy bocskoros, zekés embert asztalhoz jól felültet; azt látván Petki István, magában csak törőik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni az bocskoros, zekés embert; igen vígan vadnak ugyan asztalnál, de mikor felköltek asztaltól, nem állhatja Petki István, hanem félen híjja Apor Lázárt, és kérdi tőle: Bátyámuram, miért kelle az hitetlen számár zekés, bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt, öcsémuram, azért, hogy én bocskorban, zekében is meg szoktam becsülleni az nemes embert; az, ha megszegényedett, zekében, bocskorban van is, igaz ő nemes ember, szép értelmes ember, az kik utána ültenek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemes emberek. Akkor mond Petki István: Tanolék ma bátyámuramtól (Apor Lázártól). Sőt teljes életiben mások előtt emlegette Petki István, mit tanolt volt Apor Lázár bátyjától; s nem is emlegette penig csak, hanem meg is tartotta. Adná Isten, hogy ma is vigyáznánk az szegény érdemes régi famíliákra; de mint vagyon dolga az régi famíliáknak, kérlek, kezservesen observáld.

Elvégzem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt[i] együgyűségét. Gondolod talán, ez az utolsó két-három históriácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem nagyoktatásodra vagyon, kedves olvasóm, ha jól meggondolod. Kévénom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (amelyet bizony nem remélek, az mint folynak az dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet.

TIZENHARMADIK CIKKELY

AZ KATOLIKA RELIGIORÓL

Áldassék, dicsértessék, felmagasztaltassék örökkön-örökké Istennek szent neve, minekutána is anno 1687 az pogány török igája alól felszabadula, dicsőségesen visszamene édes hazánk az angyali apostoli szent magyar korona alá; apostoli szent hütünk nemhogy hervadást szenvedett volna, sőt naponkint szebb s meg szebb virágokkal zöldellik. Mindazonáltal szent hütünknek mint volt állapotja az 1687. esztendő előtt, leírni méltónak ítélettem.

Úgy vagyon, az mint feljebb íram, hogy az különös személyek között nem vala az az *pápista, kálvinista, lutheránus, unitárius*; szép szeretetben éltenek; másként az apostoli szent religió nem keveset szenved vala. Mit szenvedett pedig, és mint meg volt szorítva, deprimálva, ha én semmit nem írnék is, eleget írtak az Approbata- és Compilatabéli articulusok.

Úgy vagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejében is némelykor négy katolikus tanácsúr is megvolt, mint az mű értünkre Haller Pál, Haller János, Mikola Sigmond, Mikes Kelemen; voltak katolikus főtiszték, s voltak Tábla fiai, voltak több tiszték is, de azért volt, hogy nagy famíliák megtartották az Szent István első királyunkról rájuk maradt szent hűtöt állhatatosan. Bizony nem is volt az erdélyi vallások között addig olyan gyűlölség, az míg ez az két szó: *Nostras, Vestras* bé nem jött; mert nagy úri, nemes és főemberek is, az kik más valláson voltak is, felesen az kolosmonostori pápista iskolában taníttatták gyermekeket, sőt azt tartották, hogy az katolika iskola merő második udvar, az mint nekem az azon időbeli katolikus mester, én időm ben igen öreg páter Kőszegi Sigmond beszélette, mikor Kolosvárott tanoltam, s az neveket is megmondotta. Értem magam is becsületes kálvinista nemes embereket, az kik az katolika iskolában tanoltanak, és azon régi páternek hajdan tanítványi voltak, s gyakorta látogatták jó szívvel azon öreg pátert mint kedves mestereket, s ajándékozták is, kivált borral.

Megvévén pedig in anno 1660 Váradot az török, az mint bizonyoson értettem az akkori emberektől, az váradi kálvinista prédikátorok bójövén Erdélyben, azok kezdték legelsőbb azt az fertelmes két szót: *Nostras, Vestras*, és azok kezdték eltiltani az más vallású urakat s nemességet, hogy katolika iskolában gyermekeket ne taníttassák, mert nekik is vagyon iskolájok.

Már pedig Erdélyben csak az én értemre, mint volt az katolika religió, lássuk meg: legelsőbb kezdem el az papokon. Kivészem az kolosvári, fejérvári, udvarhelyi, gyergyószentmiklósi és némely urak mellett való papokat, kivészek az barátok közül öthat barátot, ki az falusi papok közül öt-hat plebánust, mert ezek mégis az akadémiákban tanoítanak, vagy az szegény barátok elküldötték az frátereket más országokra, s ott taníttatták. Az katolikus püspöknek nem vala szabad bójönni Erdélyben; Moldu-

vában, Bákóban vala egy minorita barát, lengyel püspök. Mert grammaticából, syntaxisból, poesisból, ritkán rhetoricából is az barátok között írtak egy kis casust, avval bémentenek Bákóban, és ott felszenteltették magokat; és így könnyű volt az más vallásoknak terjedni, mikor az katolikus papok együgyűek voltak. Egy-néhányan valának ilyenek gyermekkoromban, de nagyobbára igen jó életűek voltak, úgyhogy többet vittenek véghez jó példaadás okkal, mintsem tudományokkal. Clericusokra, avagy kispapokra nem vala több fundációnk, hanem Olomuchban, Morvaországban fundált volt. XIII. Gergely pápa két alumnus kispapra; ugyanazon pápa Austriában, Bécsben a Szent. Borbára convictusában más két kispapot fundála Erdélyre; aztán amaz nagy emlékezetű, nagy magyar kardinál, Pázmán Péter még két kispapra fundála ugyan Bécsben az maga neviről nevezett collegiumban, fel is tévé foundationálisában, hogy az erdélyiekre kiváltképpen való gondviselés legyen. Ennyi fundáció volt csak Erdélyre clericusok, avagy kispapok iránt mindaddig, az míg az nagy jó Isten, az ki megengedi ugyan, hogy az Szent Péter hajója habozzon, de soha meg nem engedi, hogy elmerüljön, felgerjeszte némely szent hitekhez buzgó erdélyi lelkeket úgy, hogy ma Isten jóvoltából annyi fundációt tettek, hogy amazok is megvadnak, mégis Nagyszombatban az Veres-collégiumban, ugyanott az Szent Albert szemináriumában, Kolosvárott az clericusok szemináriumában, az mint még most vagyunk Erdélyben, még bővön vadnak fundálva az clericusok, és nemcsak jó példaadásokkal, hanem tudományokkal is meg tudnak akárkinek felelni.

Fundált vala ugyan akadémiát Kolosvárra ama dicsőséges, örök emlékezetre méltó lengyel király, Báthori István, és ugyan Erdélynek dicsőséges fejedelme, Báthori Kristóf; fundált vala ugyan az említett szentséges XIII. Gergely pápa szemináriumot is ugyan Kolosvárra, az akadémia mellé; az király pedig és az fejedelem fundálták vala az akadémiát az magok saját örökségekből.

Vedd eszedben itt, kedves olvasóm, melyik juristából olvas-tál valaha ilyen törvényt, noha az magok ártatlanságát már ezer úton megmutatták volt az jesuíták, de ámbár vétettek volna az jesuíták, ámbár méltán proscibáltattak volna, mégis micsoda igazsággal lehetett elvenni az Báthori István jószágát, az mely örököse volt, és tulajdon csak iskolára s az ifjak tanítására adta,

aztot, mondom, elvenni az iskolától. De azt bizony csak elvevék, és az más vallású urak egymás között az tulajdon Báthori-jószágot feloszták – bár csak az vérnek adták volna vissza –, és így mind az akadémiánknak, mind az iskolánknak, mind az Gergely pápa szemináriumának nyaka szakada.

Avval meg nem elégedének, hanem Kolosváratt minden templomainkot elvevék, az piaci templom tornácában egynéhány papunkot megölék, úgy egy jesuvitát az Farkas utcai templomban, az többit esszevagdalák, végtire az papjainkat Kolosmonostorra csapák; mint menjenek bé csak Kolosvárra, és ott csak micsodás exercitiumok légyen, arról articulust írnak az Approbatában, minden fundatióinkot az iskolától elvevék, megtilták, hogy rhetoricánál tovább az katolikusok ne tanítsanak, katolikus, se úr, se fő, se nemes ember gyermekei külső iskolában tanolni ne menjenek, annál inkább akadémiákra. Nosza, szegény katolikusok, tanítsatok, az mint lehet.

Kolosmonostoron tanítanak, az mint lehete, Várad megvételeig; hogy Váradot megvevé az török, már nem vala bátorságos az töröktől Kolosmonostorott lenni. Bébocsáták ugyan az katolikus pátereket Kolosvár városában, de micsoda inség s nyomorúság alatt, majd meghallod. Az úri, fő s nemesség fizetéssel tartotta ételit gyermekeinek, és kit convictusban, kit Monostoron az falun, kit az Monostorhoz közelebb, hostátban szálláson tartottak; de amaz székely földiről jött szegény deákoknak semmi módjok táplálásokban nem volt, hanem azoknak az páterek mind Monostoron, mind azután, hogy Kolosvárrban bémentek, egy házat tartottak, azt szemináriumnak hitták, azután koldulni mentenek az katolikus urakhoz, főemberekhez és nemességhez, az kitől mint tölt ki, mind búzát, mind pénzt úgy adtanak Isten nevében, s úgy éltenek az szegény deákok, s az nagy sanyarú kenyéren úgy tanoltanak. És attól fogva, hogy az fennebb leírt fundatióinkot elvették, mindaddig úgy volt, valameddig én Kolosváratt hét esztendeig iskolában jártam, és ott tanoltam; mikor az kolosvári iskolából kijöttem, és Nagyszombatban mentem tanolni, akkor is úgy hadtam el az 1693. esztendőben. Mert mindaddig, az míg én Kolosváratt tanoltam, még templomunk sem volt benn Kolosvár városában; az hol most az convictus temploma vagyon, ott vala egy ház, az is csak közrend ház vala, abban volt az szentmise; de

abban igen kevés ember fért, hanem az szegény katolikusok, ki az ház híjára ment, és az fejit ott ledugta, s úgy hallgatta az isteni szolgálatot, némelyek az kapu boltozat ja alatt voltak, azoknak ott székek volt, némelyiket némelykor az nap sütötte, némelykor az eső verte az udvaron. Hanem egyszer az urak Kolosvárra gyűlven, az páterek comoediát csináltak, es annak irigyivel, hogy az theátrumot oda csinálják, csináltak egy színt zsendely alá az udvaron, körös-körül az kert mellyéke mellé penig árnyékocskákat csináltak. Hogy az comoediának vége lett, az kik máshuvá el nem fértenek, azon szín és árnyékocskák alá állottanak az szegény katolikusok, úgy nem sütötte az nap, és nem verte az eső őket. De én magam értem, hogy azt is le akarták rontani az más valláson valók, de mivel Isten kegyelmességéből már Bécs alatt megverték vala az törököt, nem éppen annyira mernek vala az katolikusok ellen bátorzkodni. Az míg én Kolosváratt voltam mint tanoló, mind úgy volt; az prédikáció volt, az mint az misemondó ház grádicsán felmentenek, az grádicstornác végéhez egy padot tettek, s az volt az prédikálószek, hogy mind benn az házban, mind az híjban, mind az kapu alatt, mind az udvaron az prédikációt meghallhassák.

Harang sem vala egy is, hanem két jókora csengettyű, az kikkel iskolákban csengettenek, misére, vecsernyére is azokkal harangoztanak, nem is volt szabad, az hol kálvinisták voltak, az míg az kálvinisták elébb nem harangoztanak, addig harangozni.

Az szentmise-mondó háznak az piac felől való résziben volt két bolt kétfelől, az Torda utca felől való boltot tartották sekrestyének; az Farkas utca felől való boltban tartották az egyetmást, mert az kolosmonostori templom egyetmását is ott tartották. Az kőfal felé azon háznak volt keresztül egy bolt, azt kórusnak tartották, az orgona ott volt, s ott énekeltnek az deákok, körös-körül székek voltak, azokban ültenek az mesterek, úrfiak és az nemesség fiai, az több résziben az több szegény deákság hallgatta az szentmisét és prédikációt. Annak az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való egyetmásokat tartották, azon túl volt egy jókora bolt, azt convictusnak hitták, abban tanoltanak, háltanak privatim az úrfiak, fő és nemesemberek gyermekei. Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó, de azt mindenkor zárva tartották. Azon kívül volt egy igen kicsiny

bolt, abban lakott az mester, az ki az grammaticát, syntaxist tanította, és ugyanaz viselt gondot az úrfiakra, fő és nemesember gyermekeire, mert az, az ki az kis iskolát tanította, az convictusban halt. Azon túl volt egy bolt, az melyben az iskolák könyveit s némely egyetmásit tartották. Azon kívül volt egy ház, abban lakott az az mester, az ki az rhetoricát és poesist tanította; annak háza előtt volt egy kis fedeletlen utca; azon túl az város köfala felé volt faragott fábul elé csinált fedeletlen kert, az mely el-kertelte az convictus udvarát az szeminárium udvarától; azon kis ajtó volt lakaton, az kin az rhétorok mestere általjárhasson az deákokhoz. Akkor penig nem hitták az mestereket úgy, hogy rhétorok mestere, syntaxisták mestere, principisták mestere, hanem *nagy* mester, *középső* mester, *kis* mesteri s az nagy mester viseli vala gondját az szeminarista deákoknak. Az úrfiaknak, fő és nemes ember gyermekinek sem vala szabad az szemináriumban menni szabadság nélkül, ellenben az szeminarista deákoknak sem az convictusban. Az szeminárium vala egy közészerű bolt, annak az végiben vala egy igen kicsiny bolt, azokban négy-öt rendiben, mind egymás felett volt az deákok ágyok; volt az közepin egy hosszú asztal, annál tanoltanak, és annál ettenek. De mivelhogy télben mind el nem fértenek azon két kis boltban, egy része az deákoknak járt háltni az városra az szegény katolikusokhoz, de mihelyen reggel csengettek felkelésre, mindjárt az szemináriumban feljöttek, s mindaddig ott voltak, az míg estve lefeküvésre imádkoztanak, azután mentek az szállásra. Nyárban penig az szeminárium híjában apró cellácskákot fontanak vesszőből, s azokban háltnak. Ezeknek az nagymesteren kívül magok közül praefectusok volt, emptorok volt, az ki az alamizsnából gyűlt pénzből húst és egyéb eledelt vásárlott. Volt egy nagy kétfülű fazakok, azt az emptor vitte valamelyik szegény katolikus emberhez az hússal együtt, azt ott megfőzték, az emptor más két deákkal tíz órakor az' szemináriumban felvitette. Bezzeg nem volt megterítve az asztal, sem szék akkor az asztal körül. Mikor az étekkel elérkeztenek, az emptor az praefectus előtt tálokra kezdette osztani, mert öt-hat asztalra kellett az fazék étket osztani; minden asztalnál penig egy-egy öregdeák volt legalább, hogy reá vigyázzon, hogy egyik az másik elől el ne kapja az húst vagy egyéb étket. Az első asztalnál volt első az praefectus, második

volt az kántor, harmadik volt az sacristianus, negyedik az emptor, azután az iskolák szerint, az mint hogy az asztalok is az iskolák szerint voltak, az elsőbbségnek többecske adtak. Rendszerint kinek-kinek jó darab kenyeret adtak; fizetett sütőnéjek volt valamelyik sütő ben. Az vacsora olyan volt, mint az ebéd. Lévelyekben az hátokon hordottak vizet az Szamos vizéről, az volt italok, ha pénzek nem volt; soha másszor bort nem ittanak, hanem sátoros innepekben, mikor az pátereket megcántálták, akkor adtak az páterek két-három veder bort nekik az cántálásban; az városon ugyan azon időben imitt-amott kaptanak egy kis bort. Az mely pénzt cántálásokkal s temetéseken kaptanak, azt el nem volt szabad költeniek, hanem vitték az nagy mesterhez, és mindaddig az nagymesternél állott, az míg az nyári dolog békövetkezett, akkor az nagymester kinek-kinek érdeme szerint az pénzt közöttök felosztotta. Nyári dologra pedig kibocsátották, de rendszerint addig másuvá szabad nem volt menniek dolgozni, az míg az páterek szénáját fel nem takarták, és gabonájokat bé nem aratták; de az páterek készpénzzel jól megfizettenek az deákoknak, s az mellett étellel is ugyan jól tartották, azért is az pátereknek igen jó szívvel dolgoztanak. Mikor az páterek dolgát elvégezték, szabad volt másoknak dolgozni, és az mit úgy dologgal kaptak, kivált ki az magát hazul nem segíhette, azt esztendeig való köntös ökre tartották; az mely pénzt pedig írák, hogy az nagymester felosztott, azt rendszerint tartották papirosra s könyvekre. S úgy tanol vala az szegény katolikus deák, az míg én Kolosvárt laktam, tudniillik az 1693. esztendeig egészen.

Az szemináriumon túl, az város falához közel, vala egy rongyos ház, igen nyomorú kis ház vala, egy kálvinista késcsináló lakik vala benne; soha bizony sem pénzért, sem másképpen, az míg Kolosváratt lakám, nekünk katolikusoknak nem adák.

Már megint visszatérek. Az mint az nagymester háza előtt Farkas utca felé az említett kert, annak az végiben volt egy szép nyári ház, abban volt zöld táblajáték, az kit most piliárdnak hínak, de ha akkor mondottad volna hogy *piliárd*, más azt tudta volna, hogy azt mondod, hogy az pili árt; azon az páterek és mesterek játszottanak, néha az úrfiak és nemesember gyermekei is. Azon belől az város kőfala felé volt egy igen szép kis kert, puszpángos cifra táblákkal, az az páter gazda kis kertje volt, noha az úrfiak-

nak, fő és nemes ember gyermekeinek is multságokra adott némely táblákokat benne, azok is igyekeztenek mentől szebb virágokra magokat szerzeni, és úgy nyárban mindenféle virágokkal teljes szép kis kert volt. Az kőfal felől való végén volt egynéhány szilvafa, az alatt volt feles csiga.

Az nyári háztól fogva az templom kertiig, mely ott ment el, az hol az kórust írák, volt deszkás kert, és úgy az mesterek és convictus udvara; mintegy négyszögletű udvar volt, az közepin tekéző kő állott (úgy az szeminaristák kis udvara közepin is), ott az úrfiak, fő és nemes ember gyermekei tekéztenek, az szeminaristák az magok köveken, némelykor tekéztek az convictus udvarán az páterek és mesterek is, némelykor mind az convictorok, mind az szeminaristák laptáztanak is az magok udvarokon. Mikor penig esős idő volt, akkor az convictoroknak más játékok volt, mikor nem tanoltanak, úgymint ostábla, lúd, prágány s az többi.

Az kapu az templom mellett az piac felé vala kétfelé nyíló; azon az mint bėjőttek, bal kéz felől volt egy kis bolt, abban tanították az syntaxist és grammaticát, az szép kis világos bolt vala; az mellett volt egy más bolt, az kiben tanították az principistákat és kisgyermeket, de az olyan sötét vala (mert magam is abban tanoltam két esztendeig), hogy télben, ha csak négy gyertya nem égett felvonó gyertyatartókban az boltnak majd közepin felfüggesztve, ketteje elébb s ketteje hátrébb, sem az mester könyvből tanítani, sem az gyermekek tanolni nem láttanak, hanem az gyermekek megvonták egymást, gyertyára pénzt adtanak. Az mellett volt egy konyhaforma, az hol ostyát sütöttek, vagy mikor valamit tűznél kellett az mestereknek cselekedni, ott cselekedték; azon túl volt egy közép rend faház, ott az rhetoricát és poesist tanították, abban volt ugyan az catechizálás is s az deák ok congregatiója, és mikor declamatio volt, ugyan valami comoedia. Az mellett volt egy keskeny udvar, annak kőből való kapulábja bolt alatt, ott az tűzrevaló fát tartották. Az mely boltot írék, az kiben az syntaxist tanították, azon felyül volt egy bolt, abból men-tenek egy más kis boltban. Az templom felé az külső boltban lakott az páter gazda, az másikban az egyetmást tartotta.

Általmenvén az utcán, az mint most az jesuviták temploma vagy, azon mindjárt innen Farkas utca felé egyszéltiben volt az utca felől egy jókora bolt, abban lakott az második páter; annak az

végiben volt egy setét bolt, egyetmást-tartó, annak az végiben volt egy ház, az refectorium, abban ettenek, vacsoráltak; abban két asztal volt, az első asztalnál ettenek az páterek és nagy- s középsőmester s némely úrfiak. Ott rendszerént öt-hat tál éték volt, noha ritkán volt öt, többször hét, borok valamivel több fél ejtelnél; azért az asztal ért az úrfiak fizetnek száz magyar forintot. Az ezen asztalnál ülőknek jó reggel is kenyerek vagy sajt vagy valami felestököm csak kijárt, úgy hasonlóképpen négy órákor is délután az osonnya, de akkor bort is adtanak, úgy hogy egyszer legalább ki-ki jól ihatott, némelykor kétszer is; ezeknek asztalnál éték után gyümölcsöt is adtanak bé.

A második asztalnál volt az fizetés nyolcvan magyar forint; ezeknek rendszerént mindenkor volt négy tál éték, az éték után ha csak almát vagy diót is adtanak, ezeknek borok is kevesebb járt; ezeknek is reggel s négy órákor kenyeret adtanak, bort nem adtak. Innepekben, de kivált sátoros innepekben, annyi étkek, borok volt mindenik asztalnál, hogy meg sem eh ették, s meg sem ihatták, kivált fársáng farkán, de akkor felestökömre, osonnyára sült kolbász s azféle mindenkor elég volt mind az két asztalhoz valóknak, az felett annyi Agnus Deit, olvasót, képet s azféle apró szent ajándékokskákat, kivált az convictoroknak (mert az szeminaristáknak is adtanak valami keveset) anynyit adtanak az páterek és az mesterek, hogy alig győzték eljátszodni. Akkor kártyával is szabad volt játszodni, de másszor nem; egyszerűen mentől nagyobb vigasságot lehetett, azt követték el.

Az mint bementenek itten az kapun, jobb felől egy faház volt, az páterek és az úrfiak inasai laktanak benne, az úrfiak inasi tartásokért akkor fizetnek húsz magyar forintot. Azon túl volt az konyháralálóknak egy setét ház, azon túl volt az konyha, azon túl az tisztartó-, kolcsár-, szakácsház, azon túl volt egy kis udvar, annak végiben az lovak istállója, azon belől egy szép virágoskert, kicsiny; az az második páter kis kerti volt, abban volt egy igen szép kis nyári ház deszkából, nyárban gyakorta ettünk szép időben benne. Ezen az udvaron tartottanak rendszerént tíz-tizenkét özet az páterek. Itt az piac felé, az második páter háza megett, az utcára kifüggő ablakú kis faház volt, abban, mikor felesen voltanak az convictorok, az alábbvaló nemesemberek gyermekei ott voltak, vagy mikor az convictorok igen kevesen voltak, az fa

szúkiért ebben az házban voltak; azt kis convictusnak hitták. Annak háta megett megint volt egy faház, az sütővel együtt, abban az páterek sütőjük lakott, de némelykor az szakács is az sütővel együtt. Az tanolásra páterekkel, mesterekkel együtt ennyi alkalmatosságunk vala Kolosváratt benn az városban.

Mikor az mezőre laptázni nem jártanak az convictorok, recreatióra mentenek az monostori mostani jesuviták házánál való gyümölcsös szép kertben, ott az pátereknek külön tekézőhelyek volt, az convictorolnak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertnek az közepiben egy szép nagy öreg nyári ház, mikor rendszerént oda mentünk nyárban, abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreatiót nem adtanak; azon három nap azon kertben künn is háltunk; akkor étel, ital bővön lévén, vígan voltunk; estve penig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei; még apró rézálgyük is voltak, az pátereké, azokat rakéták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokat. Ez vala minden tanolásunknak, mind alkalmatosságunknak mind folyása, mind mulatsága hét esztendeig, az míg Kolosváratt tanoltam.

Nem vala más semmi egyéb processiót járnunk az városban benn szabad, hanem húsvét előtt való szombaton estve nyolc órakor resurrectiókor az Vágner házáig, ott egy kút vala, csak éppen az kútig. És az míg az császár öfelsége militiája Erdélyben bé nem jöve, noha az fejedelem németjei az Venerabi lét körüljárták, mégis az monstrántiavivő pátert az más valláson lévők meghajigálták kővel, fával, sőt tudom, hogy az páter kezit is bottal megütötték. Gyertyaszentelő Boldogasszony napján is jártunk egy kis processiót, de csak benn az templom kis udvarán; Szent Márk napján búzaszentelni és az keresztjáró, avagy *die bus Rogationum* kellett mennünk az monostori templomhoz, mert az városból kimenni processióval, hogy azon devotióinkot véghezvigyük, szabad nem volt. A keresztjáró-héten első nap mentünk Fenes felé, az mint az löjtő bémegyén az Gorbó pataka felé arra az hegyre, ott volt valami elromlott kőoszlopnak az fundamentuma; második nap mentünk Monostorott az páterek házánál lévő, akkor pusztá kápolnához; harmadik nap az monostori templomot kerüljük vala meg.

Úrnapiján sem vala szabad benn Kolosváratt az városban processiót járnunk, hanem akkor is az kolosmonostori templomhoz mentünk, s ott vittük véghez az ájítatosságot.

Mentünk Szent Lőrinc napján gyakorta az Fenes mellett Kolosvár felől való kápolnához is búcsúra, de oda is az monostori templomból indultunk el, és megint odajöven vissza, ott is végeztük. Mentünk Szent Péter és Szent Pál napján az bácsi templomhoz is, de mikor oda mentiink, csak az Nádas pataka mellett öltözött fel az páter, az mint az Hóján Monostorról átaljön az út, az keresztzászlókot is ott emelték fel, de akkor az fejedelem németjeiben fegyveresen felesen kísértének, mert félelmes vala mind az váradi töröktől, mind az pribékektől. Visszajövet, az hol menet felöltözött az páter, ott megint levetkezett, és az keresztzászlóit is leeresztették.

Abban az időben, úgy, mint szintén most is, Nagyboldogasszony napján az monostori templomban nagy búcsú volt, meszsze földről az katolikus mind urak s mind nemesség, község odatakarodtanak; az embereknek az eleit az páterek az monostori házok kertiben való tornácban ebédre hitták. Fenesről penig s Bácsból és Jegenyéből az szegény együgyű katolikusok keresztzászlóval, processióval jöttek, mert Isten csudájára, annyi sok különb-különbféle vallások, üldözések között is, noha földesurok is más vallásúak voltak, mégis ezek az faluk az apostoli római szent hitet állhatatosan megtartották.

Udvarhelyen, Udvarhelyszéken is két páter volt, de ott anyyival jobban voltak, hogy ott parochusok, avagy plébánusok lévén, ott alkalmas helyek s templomok is volt, minden devotiót az anyaszentegyháznak szokása szerint szabad volt véghezvinniek. Az páter gazda egyszersmind esperest is volt; itt volt két mester, egyik syntaxist, grammaticát tanított, az másik principiát és az kisgyermeket. Itt is az convictusban olyanformán voltak, mint Kolosváratt, az szegény szeminaristák is szintén úgy éltek, csakhogy itt közelebb voltak hazájukhoz, s inkább segéltették magokat.

Gyula- akkor, most Károlyváratt szintén két páter lakott, parochusok vagy plébánusok is voltak; az szokott lakóházok volt benn az belső kerített városban, majd az város közepin. Akkor, az mint most, az Báthori Kristóftól építtetett jesuviták temp-

loma vagy on, déli részre, alatt az háznak az dereka és alsó contignatiója kőből való volt, az felső része sövény, másként alkalmazatos lakóhelyek volt, minden appertinentiával. Az templom, az ki készen volt, és az kiben az katolikusok jártanak, kívül az városon az hostátban volt; kisedet setétes templom vala, de mind itt, mind Udvarhelyen, mind Kolosmonostorott tisztességes harangjok voltanak. De itt sem vala isteni szolgálatra addig szabad harangozni, az míg elébb az kálvínisták nem harangoztanak. Károlyvárott lakó katolikus igen kevés volt, de körös-körül, kívált Hunyad vármegyében, feles katolikus volt, az hová az páterek gyakorta excurráltak, némelykor penig az katolikusok Károlyvárban gyűltenek. Hanem mikor az fejedelmek ott laktanak, az udvariak közül akkor elég katolikus volt. Itten hol egy mester volt, hol kettő, hol syntaxisig tanítottak, hol csak grammaticáig, az mint az tanulók gyűltenek. Az templomnak cinterime mellett vala egy kőház, azt hitták szemináriumnak, de itt is az szegény deákok csak úgy éltenek, mint Kolosvárott, másként minden devotiót publice szabad volt véghezvinni.

Azonkívül Gyergyószentmiklóson és az urak mellett mindenkor az kolosvári, udvarhelyi és akkor gyulafejevári páterekhez hasonló két páter volt, az urak mellett is tudniillik egy, Gyergyószentmiklóson is egy.

Mindenik religiön való papoknak nagy, majd az dereka közepiig lefüggő galléros mentéje vala; az is ki rókatorokkal az gazdagabbaknál, ki rókanyakkal az alábbvalóknál, meg volt prémezve.

Az ország articulusa és törvénye szerént két klastromnál több szabad nem volt; az volt az református franciskánus barátoké, egyik volt Csíksomlyón, a másik Marosszéken, Mikházán; de ahhoz képest kevés barát volt benne, nem is taníthattak az egy moralis theologián kívül se philosophiát, se speculativa theológiát szegénységek miatt, hanem hol egy, hol két személyt az fráterek közül, az mint szegénységektől kitölt, küldöttek idegen országokra, Lengyel- és Csehországban philosophiára és speculativa theológiára. És az kolosvári, udvarhelyi, akkor gyula-, most károlyfejevári, és urak mellett lévő fenn említett egy pap, és ezekből az két klastromokból excurráltak az páterek az Erdélyben imitt-amott elszélyedett szegény katolikusokhoz, és azokban az

üldöző időkben Isten után így tartották meg az apostoli szent hitet, csak az mennyiben megmaradott vala is. Épített vala ezen református szent szerzetnek az méltóságos Haller-ház egy klastromot Fejér vármegyében Fejéregyház mellé, és az gyergyószárhegyi Lázár úriház ugyan Gyergyószárhegy mellé egy klastromot, de ezeket az erdélyi kálvinista fejedelmek megtilták, az melyből meglátszik, hogy az tulajdon magáéból sem volt szabad az katolikus embernek az maga apostoli szent hitinek szolgálni. És az fejéregyházi klastrom elpusztula ugyan s ma is pusztán áll, az szárhegyi mindaddig pusztán álla, az míg kegyelmes felséges urunknak fegyverit Isten béhozá; s azótától fogva megint azon szent helyen az Istent dicsérik azon szerzetesek.

Sőt emlékezem reája, midőn ezen Szent Ferenc alázatos fiai, kivált valamely kálvinista faluban vagy más vallású falukon, városokon, mezővárosokon mentenek által, csúfolták, hurították, kárnították s káromlották, de ezek az szent szerzetesek jó szívvel voltak bolondok az Krisztusért.

Emlékezem arra is, mert füllel hallott bizonyágtól hallottam, hitelre méltó embertől gyermekkoromban, hogy egy becsületes ezen szent szerzetből való páter megyen volt által Marosvásárhelyen, egy ifjú kufárné (mert az lustos száju gaz asszonyok hurították inkább) kérdi az pátértől: *Barát, van-e gatyád?* Az szerzetes megszégyenli magát, s azt feleli: *Nekem vagyom gatyám, de néked, mint az bestye híres kurvának, nincsen orcád.* Bezzeg befalá az lotyó is.

Amaz nagy hírű, igaz katolikus nagyúr, báró Kornis Gáspár Szentbenedek nevű falujában megépítteté az templomot: nézd meg, az maga falujában is eltilták az templomtól, és kénytelenítették az maga kastélyában imádkozóhelyet, avagy kápolnát csináltatni.

Az katolikus, avagy pápista atyák gyermekeit erővel elveszik vala az atyjoktól az kálvinista fejedelmek és fejedelemasszonyok, s kálvinista iskolában taníttatják vala. Az sok közül csaknem az mű értünkre nézz egyikét példát. Tudtomra az mélt.[óság] Haller-házból soha más vallású úr nem vala, elragadák Haller Gábort, felküldék Angliában, kálvinistává tevék, hogy megjöve, nagy tisztességeket adának nékie, de mely szomorú kimenetelelőn, olvasd meg az históriát.

Az méltóságos Jósika famíliából sem vala soha, az mennyiben tudom, más vallású; az Jósika István fiait és Jósika Imrét, Jósika Istvánt, Jósika Dánielt kivétel az fejedelemsasszony erővel az udvarhelyi katolika iskolából, és erőszakosan küldé az enyedi kálvinista iskolában, s erővel kálvinistát csinála belőlük. Ugyan példa Háromszéken az alsócsernátoni Damokos Péter fiai, Damokos István, Damokos Péter, Damokos Gábor; ezeknek az elejek buzgó keresztyén katolikusok valának, ezeket is kivevék az katolika iskolából, s úgy tevék kálvinistákká. Sokat írhatnék, az kiket így tettek katolikus atyák gyermekeit erővel kálvinistákká, de ezek legyenek elegek, az kik csaknem mind az mi időnkben történtenek.

Ellenben ha az szegény katolika anyák kálvinista atyától született gyermekeit az egy igaz apostoli idvezítő római szent hitben akarták nevelni, és imitt-amott duggatták, az míg annyira való eszek lett, hogy meg tudták gondolni, mit hisznek, s mi az hit dolga: az fejedelemsasszony, Bornemisza Anna, az olyan anyát perrel vesztegette, ha fiscalis falut bírt, az olyat elvette. Példa Gyulai Istvánné Jankó Ilona, az ki is az fiát, hogy katolikusnak nevelhesse, az fiát, Gyulai Lászlót, adá az szegény nagyanyám, öreg Apor Lázárné Imecs Judit nevelése alá, mert Imecs Judit és az Gyulai László nagyanyja, Imecs Ilona, egy testvérek valának; az szegény nagyanyám az igaz katolika hitben fel is nevelé tizenhárom vagy tizennégy esztendő koráig; de megadá az anyja is, Gyulai Istvánné, az árát, mert elvevé tőle az említett fejedelemsasszony Fogaraszöldön Ohába nevű faluját. Példa másodszor Boér Istvánné, ugyan Boér Zsófia, az kit hogy az fiait, Boér Sámuel, Boér Istvánt és Boér Józsefet katolikusoknak nevelé, ugyan az fejedelemsasszony minden jószágától meg akará fosztani, és egy-néhány esztendeig per lette, noha az per szája ízín nem esék, melyről is egy híres magyar poéta egy magyar pasquillust csinált vala, s az többi között ezt írván:

*Kegyelmes asszonyunk perit elvesztette,
Kelemen pápa is azt jól segítette.*

Kelemen pápán értette Mikes Kelemen, mert ez praesidens vala, és abban az időben Komis Gáspárral nagy oszlopi valának

az katolika religiónak. De az mi Isten csudája, az kálvinista fejedelmek alatt is mindenkor rendelt az Isten nagy tekintetű, nagy elméjű katolikus urat, az kik minden igyekezetivel s tehetségivel oltalmazták az apostoli római szent hitet. Ilyenek valának az múlt s[a]eculumban Béli Kelemen, az székelyek generálisa, az mint meglátszik az epitaphiuma kövön Károlyvárában az jesuviták templomában, ilyen szókkal: *Acerrimus propugnator fidei romano-catholicae*. Ilyen vala Petki István, ugyan az székelyek generálisa; ilyen Mikes Kelemen, ugyan az székelyek generálisa, és Kornis Gáspár marosszéki főkapitány; ilyen végtire gróf Apor István, az ki végtire egész ország generálisa lett vala. Gróf Apor Istvánnak nagy segédtársa vala gróf Gyulai László.

Nem vala az katolikusoknak magára személyiben sok panasz az regnás fejedelemre, az öreg Apaffi Mihályra, mert miatta akárki is az maga vallásában nyughatott, de vala az feleségire, az ki az egész országot maga akarja vala igazgatni, azért is ugyan egy jeles magyar poéta ilyen pasquillust írt vala fölöle:

*Asszonyom, szövödhöz, fonódhoz láss,
Mert nem illet asszonyt országgubernálás.*

Bezzeg erre az asszonyra elég méltó panaszok volt az katolikusoknak, mert hallottam, s még ma is élnek sokan, az kik Apaffi Mihályné Bornemisza Anna udvarában laktanak, hogy azon fejedlemasszony előtt nagyobb becsületi volt egy kutyának, mintsem egy katolikus embernek, azért is, az mint feljebb írámban, az katolikus ember gyermekét erővel tette némelyiket kálvinistává, némelyiket pedig csalogatott az kálvinistaságra, hol jószág, hol tisztség ígéretivel. Így család bé kövesdi Boér Zsigmondot az Fogaras vári és districtusi vicekapitánysággal Fogaras városában. Sem Fogaras városában, sem districtusában szabad nem vala az katolikus papoknak legkisebb isteni szolgálatot is véghezvinni; mikor az fejedelem Fogarasban volt, ha egy katolikus ember szentmisét akart hallani, vagy meg akart gyónni, Galacra az Olton által kellett menni. Ez mind úgy vala az 1688. vagy 1689. esztendeig; abban az esztendőben Apor István maga mellévala egy minorita missionarius[t], igen szent és alázatos embert, az ki Olaszországból több minorita barátokkal de propaganda fide jött

vala Molduvára, avval Fogaras városában, Boér István házánál elkezdette mondaft]ni az szentmisét, melyet megtudván az öreg Teleki Mihály, megizeni Apor Istvánnak, misét ne mondasson, mert bizony megcsapatja az papját. Mivel penig már az német elfoglalta vala az erdélyi praesidiumokat és az egész Erdélyt is, azért az katolikusok is bátrabbak valának; azért azt izeni vissza Apor István Teleki Mihálynak, hogy ha megcsapatja az papját, ő bizony kétannyit csapat az ő papján. Én magam is az regnás fejedelem, Apaffi Mihály éltiben sokszor ministráltam, gyermek lévén, ezen missionarius minorita barátnak az említett Fogaras városában és házban. Azután, áldassék Istennek szent neve, az isteni szolgálat pápista módon Fogaras várában és városában meg nem szűnt, hogy szabad nem lett volna.

De még amaz nyomorú kézdivásárhelyi vargák is, mikor katolika processió keresztászlóval által akart volna menni mezővárosokra, által nem bocsátották. Hanem az sokszor említett gróf Apor István bévívén és fundálván az minorita barátokat Vásárhely mellé az Kantában, az 1693. esztendőben, az nagyszombati akadémiában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbúcsúzzam, jöttem vala bé Kolosvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós kereszt-processióval menvén, én vivém bé legelsőbbén az processiót Szentháromság vasárnapján, és azután sok szép isteni szolgálatok, ájtatosságok vadnak az Kantában azon minolita Szent Ferenc szerzetinél. Mind azért s mind hogy Isten naponként Erdélyben gyarapítja, s tovább is, kívánom, gyarapítsa az apostoli egyedül idvezítő római szent hitet, dicsértelessék az ÜR JÉZUS KRISZTUS érette.

Vége

EGY KIS KÉRDÉS:

Kérdheti valaki: Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgot, az kiket látunk, hogy ma is úgy folynak, az mint írod, s mi szükség volt aztot leírni?

FELELET:

Nézd meg, negyvenkilenc esztendőől fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fenn leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitesd el magaddal, az következő negyvenkilenc esztendő, az míg elfoly, ha úgy foly az erdélyi dolog az nájmódi, újmódi, rosszmódi szerint, mint folyt az eltölt negyvenkilenc esztendő alatt, azokban, az melyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat, az mint csak most is folynak az dolgok; azért Isten tudja, ír-e utánam valaki, vagy sem; azért írák le, hogy midőn azok is lassan-lassan elmúlnak, mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az nájmódi mellett való koldusságáról.

Ismét s meg ismét: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus R. Amen.

Venerare memoriam, imitare pietatem. Gallucius, Part. I. Lib. X.

JEGYZETEK

A XVIII. század második fele már úgy érdeklődött Apor kézírata iránt, hogy több jó-rossz másolatáról tudunk, amelyek közül egy hiányos-rossz jelenleg a marosvásárhelyi Telekitékában, egy a gyulafehérvári Batthyaneumban, egy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található. Nyelvi és tartalmi hűség szempontjából Kazinczy Gábor ezt az utóbbit találta a leg-hitelesebbnek, ezt adták ki 1863-ban, s azóta is ezen az alapon készítik az újabb kiadásokat (Wildner Odön, 1927; Tóth Gyula, 1972). Az 1972-es szövegen csak az a lényeges változtatás történt, hogy a kiadó a tévesen Cserei Mihálynak tulajdonított részleteket teljesen az alapszövegbe ágyazta, s úgy adta ki. A félreértés abból származott, hogy Cserei, mint Apor principálisa, valóban javítgatta a kéziratot, mivel egyes eseményeket, személyeket jobban ismert.

Apor életével Balló István foglalkozott, iratait és levelezését Szádeczky Lajos tette közzé.

Kötetünk Kazinczy Gábor 1863-as kiadása alapján készült (*Altorjai b. Apor Péter Munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. Monumenta Hungariae Historica. II. oszt. II. köt.).

NÉVMUTATÓ

Alvinci Péter (1570-1634) – egyike a barokk ellenreformáció legkiemelkedőbb vallási íróinak. Pázmány Péter komoly ellenfelének tekintette.

I. *Apafi* (Apaffi) *Mihály* (1632-1690) – Erdély hitbuzgó, de erélytelen és szeszélyes fejedelme. Politikája siettette Erdély Habsburg-megszállását. Halálával megszűnt a két nagyhatalom közti egyensúly politikája, amely egy századon át nyugalonban tartotta az országot. Felesége, az erélyes Bornemiszsa Anna sol~ gúnyolódásra adott alkalmat (így Szentpáli Ferenc az *Imago veritatis* c. pamfletjében; Apor ebből idéz).

II. *Apafi Mihály* (1676-1713) – választott fejedelem, hercegi címmel. A Habsburgok, önállósági törekvéseitől való félelmükben, Bécsbe internálták feleségestül, Bethlen Katával. Ott is haltak meg.

Apor István, altorjai (1638-1704) – királybíró, portai követ, az erdélyi katolikusok, különösen a jezsuiták híve, illetve támogatója. ügyeskedéseivel hatalmas vagyonra tett szert.

Bánffi (Bánfi) *Dénes* (Dienes), br. (1630 k. -1674) bár kora egyik politikai vezető egyénisége volt, ellenfeleinek sikerült kivégeztetniök.

Bánffi György (1660-1708) – Teleki Mihály és az öreg Apafi által kivégeztetett Dienes fia. Habsburg-pártiságát Bécs grófi titlussal és óriási vagyonnal jutalmazta. 1693-tól gubernátor. A Rabutinnaal való eset Klára leánya és Wesselényi István közti esküvő alkalmával történt 1700-ban.

Báthori Zsigmond... resignálta volna *Rudolphus* császárnak *Erdélyt* – utalás a XVII. század eleji erdélyi és Habsburg tárgyalásokra, amelyek szerint az ország függetlenségét a fejedelemség látszatfenntartásával Bécs biztosította volna.

Béldi Pál (1622 k. -1679) – háromszéki főkapitány, I. Apafi Mihály tanácsosa. Teleki Mihály politikai ellenfele volt; kivégezték.

Bethlen Kata, Arva, iktári, gróf – előbb gr. Haller László, majd gr. Teleki József felesége. A református vallás nagy támoga-

tója volt, irodalombarát és könyvtárszervező udvari papjával, Bad Péterrel együtt. Könyvei, amelyek számos ritkaságot, kéziratot tartalmaztak, az enyedi kollégiummal együtt elpusztultak. Önéletírása, a női lélek szenvedéseinek leírásával, egyike a XVIII. századi önéletrajzok legértékesebbjeinek.

Bethlen Miklós, betleni, gr. (1642-1716) Apáczai Csere tanítványa volt, majd külföldet járt. Kora egyik legműveltebb embere. Bár a Habsburgokat feltétlen támogatta, mégis börtönbe vetették; ott is halt meg. Önéletírása a századforduló politikai, társadalmi életének magas szellemi szintű bemutatása.

Csáky László, keresztszegi, gróf (1640-1708) Doboka vármegye főispánja. Ő végezteti ki Bánffy György apját, Bánffy Dénest.

Csepregi– minden bizonnyal *Cs. Turkovics Mihály* kolozsvári kálvinista lelkészt említi, akit a magyar irodalomtörténet mint M. Kis Miklós egyik ellenfelét ismeri.

Cserei Mihály, nagyajtai (1667-1756) – Apor P. jó ideig szolgálatában állt, iratait használta, sőt egy időben a *Metamorphosis* egyes részleteit egyenesen Cs.-nek tulajdonították, mivel kiemelkedő *Históriát* írt a korabeli nemesség életéről.

Galeottus (*G. Marzio*, 1427-1497) - I. Mátyás király mesélő kedvű olasz történetírója. Számos anekdotikus történetet jegyzett fel a királyról; gyűjteménye a nemesség kedvelt olvasmánya volt.

Gyulaffi László, rátóthi (1699-1754) – felesége unitárius volt. Habsburg-párti nemesúr, Udvarhelyszék főkapitánya, utóbb Erdély udvari kancellárja. Vele kihalt a család férfiága.

Haller János, id. (1626 k. -1697) – főispán, fejedelmi tanácsos. *Hármas história* c. fordítását M. Tótfalusi Kis Miklós adta ki.

Haller János, ifj. (1740-1793 k.) – csákigorbói birtokos, György és Borbála fia. Br. Wesselényi Miklóssal való összetűzése révén irodalmi figura lett.

Hevenesi (Hevenyesy) Gábor, jezsuita (1656-1715) történeti munkája mintegy 140 kötetre terjed.

Homonnai Bálint – felső-magyarországi főúr, a XVI. század elején Rákóczi Zsigmond dal szemben trónkövetelő.

jezsuiták – az ellenreformáció élharcos gárdája, amely a XVI. sz. közepétől sokszor erőszakosan beleszólt a politikai-társadalmi élet irányításába. Erdélybe Báthori István és

Kristóf hozta be; a XVII. sz. elején (1603-ban) a kolozsvári polgárok erőszakkal kitelepítették (de – Aporral ellentét. ben – nem ölték meg) őket. Sokszor volt menedékük Kolozsmonostor.

Jósika familia régi baronátussága – utalás arra, hogy még Báthori Zsigmond idején felemelkedett a család (XVI. sz. vége).

Kálnoki Sámuel, köröspataki, királybíró – 1694-től a Bécsben működő erdélyi kancellária vezetője, Apor Péter apósa.

Kemény János (mh. 1747 ko) – János az 1661-ben elesett fejedelem fia, aki apja örökségeért szinte egész vagyonát elpörölte. Kemény László gr. (1709-1774) egy ideig gubernátor, de az udvar a határőrség felállítására körüli ellenállásáért lemondatta. Kemény Simon br. (1736 k. -1799) főispán, a kolozsvári kollégium főgondnoka.

Leopoldus császár (1640-1705) – Erdély meghódítója, egyébként korlátolt szemléletű politikus.

Naláczy István (1632-1702) – I. Apafi Mihály bizalmasa, fejedelmi udvarmester, tanácsos, Hunyad m. főispánja, a kor politikai életében jelentős szerepet játszott.

Pázmány Péter (1570-1637) – bíboros, esztergomi érsek, a XVII. századi vallási élet és a korabeli irodalom legerőteljesebb alakja. A Pázmány névvel kapcsolatban Apor az I. István király idejében betelepedett német lovagokra, a Hunt-Pázmányokra gondolhat.

Pekri Lőrinc, gr. (mh. 1709) — előbb a Habsburgok buzgó híve, majd II. Rákóczi Ferenc tábornoka; hadjáratai tehetségtelennek mutatták.

Petki család – udvarhelyszéki ősnemesi család; két ága közül a derzsiek sok ismert szellemi embert, politikust mutathattak fel. Az Apor által említett eset teljesen valószínűnek látszik.

Rabutin, J. L. de Bussy (1642-1717) – francia származású Habsburg császári tábornagy. Szebeni székhelyéről irányította szinte teljhatalommal Erdély sorsát; a Rákóczi-szabadságharc menetét hadmozdulatai jelentősen befolyásolták (különösen dunántúli hadjárata).

Rákóczi Ferenc motusa – felkelése (1703-1711), amelyben sok főnemes is részt vett; többek közt Apor Péter is belebonyolódott. Helyzetét később nehezen tisztázta.

református franciskánusok – a XV. sz.-ban szigorúbb szabályzatra tért (ún. obszerváns) reformált szerzetesekről van szó, akik Csíksban, Marosszék katolikus vidékén a reformáció idején is tartották magukat. Az enyhébb szabályzatot kedvelőket *minoritáknak* nevezték, akik a XVII. sz. elején kapták a Kézdivásárhely melletti kantai iskolát.

Sárossi János, pókai (1640 k. -1710 k.) – mozgékony politikus: ítélőmester, gub. tanácsos, az unitáriusok védelmezője. Egy darabig Rabutin labancjai közé állt, ezért börtönt viselt (1702), de a bécsiek kiszabadították. Ő dúdolta: „dínomdánom, holnap bizony bánom-bánom” II. Apafi M. esküvőjén, előre látva II. Apafi M. sorsának tragikus alakulását.

Száva Mihály (mh. 1729) -a Habsburgok hízelkedő híve, karrierrista pénzügyi hivatalnok. Pénzügyi visszaélései miatt a kurucok letartóztatták.

Székely László, id., borosjenői (1644-1692) Teleki Mihály kancellár barátsága révén nagy karriert futott be. Főpostamester, tanácsúr, főispán, a Tábla elnöke, tartományi főbiztos volt.

Székely Mózes veszedelme Brassónál – Apor a törökkel és a havasalföldi Radu vajdával vívott ütközetére és 1603-ban bekövetkezett halálára utal.

Szentpáli Ferenc (1651-1713) – vagyonos vízaknai királybíró. Terjedelmes, különösen I. Apafi Mihályt és feleségét is támadó verses paszkvillusát az 1670-es évek elején szerezte, amikor még udvari szolgálatban volt.

Teleki Mihály, széki (1634-1690) – kisnemesi családból (borosjenői) emelkedett a XVII. század végi Erdély teljhatalmú politikai, gazdasági irányítójává. Fő célja Erdély Habsburg-uralom alá juttatása volt. Ellenfeleit (Bánffy Dienes, Béli Pál) eltétette útjából. A trónkövetelő Thökölyvel és török segélycsapataival vívott zernyesti ütközetben felkaszabolták.

gr. Veterányi (Veterani, 1630-1695) – commendáns generális, császári titkos tanácsos, tábornagy, 1692-től kezdve Erdélyben a császári csapatok kedvelt parancsnoka.

Wesselényi (Vesselényi) Pál, br. (1657-1694) a Magyarországra bujdosott kurucok vezére, a nemesi szabadsághozgalmak vezetője, kevés sikerrel (70-es évek).

Zápolyai (Szapolyai) János – I. János király (1526-1541), a Habsburgok nagy ellenfele. A köznemesség nagy vagyonában bízva választotta királlyá, de politikája inkább a töröknek kedvezett.

Zrinyi Adám – Miklós, a költő és hadvezér fia, maga is katonember, akit Lipót 1681-ben a délmagyarországi rész főbiztosává nevezett ki. A török elleni véres szalánkeméni csatában esett el 1691-ben.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

ab anno – évtől kezdve

Acerrimus propugnator fidei romano-catholica – a római katolikus hit legkeményebb védelmezője

adequál, adaequal – egyenlővé tesz, egyenlít

ad vias causas testált – kegyes célokra hagyott

ad vivum – mintha élő lenne

Agnus Dei – Isten báránya (Jézus szertartásban, ábrázolásban használt jelképe)

allapatréta – olasz: olla podrida – rothadt fazék; itt: idegen étel, poncsolék

alma natio saxonicalis – a jóságos szász nép

amnistialis gratia – kegyelem, amnesztia

appertinentia – hozzátartozás

Approbata – itt: 1653-ban, II. Rákóczi György által jóváhagyott törvénygyűjtemény

aquavita – pálinka, lepárolt alkoholféleség

árkos – ív (papír)

armalist impetrál – nemesi címet kér

bagazia – 1. kék vászon; 2. lepelszoknya-féle

baxaméta – táncfajta

berzseny (börzsöny) – 1. alkörmös, illetve ennek bogyoiból készült vörös festék; 2. vörös festékfajta

boncs – lófarkból álló fűrt, rojtos cafrang (1. török lándzsa)

bonumi – javai, jószágai

botos – cipőszerűen szabott posztó- vagy más vastagabb anyagból készült lábbeli

bulya vászon – török vászon

bustya (bestye) – vadállati, kegyetlen

castrum doloris – ravatal

Compilata – az Approbaták jóváhagyása után hozott törvények gyűjteménye (1645-1669)

consumál – elfogyaszt, megeszi összegez

contignatio – emelet, padlás

controvertál – perel, vitatkozik, faggat

cum recreatione – szórakozásképpen
darabant – közösségeknek vagy magánszemélyeknek rendfenn-
 tartói, sőt katonai szolgálatot teljesítő magánszemélyek vagy
 közösségek
de propaganda fide – a hittérítés érdekében
devotio – odaadás, tisztelet, fogadalom
die bus Rogationum – törvényt napokon, amikor a panaszokat az
 ítélő fórum elé terjesztették (király, vajda, királybíró, megye-
 gyűlés stb. elé)
emptor – vásárló
essekura – nem kurvafi
erat ping vis simus vitulus et rarissimus titulus – volt tekintélyes
 vagyon és kisebb címkérség
Et haec meminisse juvabit – egykor talán öröm lesz gondolni
 ezekre
excurrál – kiszalad, kitér
ex speciali gratia – különös kegyből
fajlandis, land is – finom, vékony angol posztó
feitubák – pipadohány (ném. Pfeifftabak)
fellajtár – ném. Vorreiterből: kocsikísérő (más: fullajtár)
firkol – fickándozik
fiscalis falu – a császári kincstár által kezelt falu
folnagy – falunagy, bíró
foszlán – ujjatlan, kivágott
fundationalis – alapító levél
gelezna – 1. állati írha; 2. bőrrel bélelt női felsőruha
glasz wein – pohár bor (ném. Glas Wein)
haec vir – férfi, de latin nőnemű mutatónév mással, tehát „nő-
 férfi”
hic faemina – asszony, de hímnemű mutatónévmással, tehát „fér-
 fi-asszony”
hopmester – (ném. Hofmeister) udvarmester, ispán, intéző
hurit – harsányan szól, uszít valakit
inter privatos religionis respectus – nem vették zokon a más
 vallását
islóg – ingre varrott, rézből készült boglár, csillagocska; lószér-
 számot is díszített
járai hólyagos csupor – kidudorodásokkal díszített rézmű

juxta statum et conditionem – állása és feltétele szerint
kamuka – damaszkuszi kockás ruhaszövet
kapornya – ételizesítő cserje terméke (a kapor régi formája: mint szederje, eperje stb.)
karafina – italtartó edény, palack, korsó
kártya – itt: vízhordó és -tartó faedény
kell-e kávé – szójáték a latin cave -„vigyázz” szóval (hagyd abba, óvakodj)
késefa – a négyesfogat elülső lovainak hámfája
konc – száz ív
kredencia – szekrény, amelyben üvegedényt tartottak; de kölcsönről vett nyugtát is jelölhet
kukrejt – zsályamártás
légely – cseber, vízhordó faedény
limitál – az országgyűlés sok alkalommal szabályozta az árakat (artikulusokkal – cikkelyekkel limitálta)
lódíng – nyakba vethető löpor- vagy tölténytartó táska
lófő – a székelység társadalmilag és gazdaságilag legfőbb rétege, amely lovai számától függően teljesített katonai szolgálatot – vagyoni alapon viszont vezető szerepet töltött be a közügyekben
lust os szájú – csúfszájú
majc – finom kelmeféleség
malecontentus – túlbúzgó
manumittál – felszabadít (pl. jobbágyot)
markalf – az elnevezés a világszerte ismert furfangos paraszti mesehős, a bibliabeli bölcs Salamon királyon mindig felülkerekedő Markalf nevéből származik
Mausoleum regum Hungariae – magyar királyok képes gyűjteménye
minevét – (fr. minét) menuette
monstrantia – szentség(vivő)
(véres) muszuly – 1. szövetfajta; 2. ráncba szedett széles szegélyű szoknya
pantalér (pantallér) – puskaheveder
pasquillus – tréfás vers
petymet – kis fejű, vörhenyes szörméjű állat
plága lapocka – veréshez használt lapátszerű büntetőeszköz

poltura – ld. susták
polyéka – húsból vagy májból készült becsinált leves
porta triumphalis -diadalkapu
praeter propter – megközelítőleg, körülbelül
praecedentia-kivánás – elsőbbségre törtetés, tolakodás
prebenda -juttatás, szolgáltatás
proportionale – egyenletesen, arányosan
proscribáltat – száműzet
raritás – ritkaság
ráró – sólyomféle ragadozó madár, (kerecsen)
rása – félfinom lenvászon
rationalisták – számtisztek
resurrectio – föltámadás
resuscitálták – feltámasztották, újra előhozták
reverentiát tevén – tisztelegvén
rozsolis – édes, fűszeres szeszes ital
röstöl – húst pirít, kiránt
sáfrányos leves – erősen sárga színű fűszerrel készült leves; pecsétje kitörülhetetlen nyomot hagyott a ruhán, terítőn
silgrod – teknősbékapáncél
snej – puskaalkatrész
sollicitálta – sürgette, ingerelte
statusol, praesidense -a nemesi rend elnöke; általában ő vezette le az országgyűléseket
succedálván penig Bocskai István és Rákóczi Zsigmond – következőn pedig a trónon...
super lát – eredetileg magasra függesztett tárgyat, fennhéjázó beszédet jelöl; itt: függöny
supplicatio – kérvény, kérést tartalmazó hosszabb-rövidebb fogalmazvány
susták, poltura – a XVII-XVIII. században forgalomban lévő érc aprópénz (susták=2 garas v. 6 krajcár)
szeptet – bőrrel bevont láda
szirony – vékony, hántolt vessző
tanórok – kerített, füves rét; itt: nagy helyiség állattartásra
táré – taréj
tekel glaz -fedeles pohár (ném. Deckelglas)
töröksíp – a tárogató korabeli neve

tricesimarum arendator – harmincadbérő

tubákpíxl – dohányosszelence

űszely berzseny – ld. berzseny

Venerare memoriam, imitare pietatem – tisztelni az emlékezetet,
utánozni a szívjóságot

venerabile – itt: szent ostya

vont – huzagolt

TARTALOMJEGYZÉK

APOR PÉTER ÉS MŰVE	4
METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE	15
METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE	16
ELSŐ CIKKELY	16
OKA EZEN ÍRÁSNAK	16
MÁSODIK CIKKELY	16
AZ TITULUSOKRÓL	16
HARMADIK CIKKELY	20
AZ VENDÉGSÉGRŐL ÉS EBÉDRŐL ÉS VACSORÁRÓL	20
NEGYEDIK CIKKELY	29
A FEJEDELEM EBÉDIRŐL ÉS VACSORÁJÁRÓL	29
ÖTÖDIK CIKKELY	34
A RÉGI ERDÉLYNEK KÖNTÖSIRŐL	34
HATODIK CIKKELY	44
AZ ERDÉLYIEK RÉGI NYÁJASSÁGÁRÓL ÉS UTAZÁSÁRÓL ...	44
HETEDIK CIKKELY	50
MICSODA SZEKEREKEN JÁRTAK MAGOK RÉGEN AZ	
ERDÉLYIEK	50
NYOLCADIK CIKKELY	53
MIKÉPPEN RAKTÁK MEG S MIKÉPPEN JÁRTANAK AZ LEÍRT	
KOCSIKON, HINTÓKON AZ RÉGI MAGYAROK	53
KILENCEDIK CIKKELY	59
AZ RÉGI ERDÉLYIEK LAKADALMIRÓL ÉS HÁZASSÁGIRÓL ..	59
EMLÉKEZETES LAKADALOMRÓL VALÓ TOLDALÉK, AZ	
MELY VOLT GYALU VÁRÁBAN AZ 1702-DIK	
ESZTENDŐBEN	71
TIZEDIK CIKKELY	77
AZ RÉGI ERDÉLYIEK TEMETÉSIRŐL	77
TIZENEGYEDIK CIKKELY	84
AZ ERDÉLYI RÉGI TISZTESSÉGEKRŐL	84
TIZENKETTŐDIK CIKKELY	87
AZ ERDÉLYI RÉGI ESKÜVÉSRŐL ÉS SZITKOZÓDÁSRÓL,	
ALÁZATOSSÁGRÓL	87
TIZENHARMADIK CIKKELY	91
AZ KATOLIKA RELIGIORÓL	91

<i>EGY KIS KÉRDÉS:</i>	106
<i>FELELET:</i>	107
JEGYZETEK	108
NÉVMUTATÓ	109
SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK	114
TARTALOMJEGYZÉK	119

A könyv szerkesztője: Salamon Anikó

Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A megjelenés éve: 1978. Alak: 54X84/24

A nyomás kezdete: 1978. IX. 20.

Példányszám: **11300+20+200** kötve

Papír: 63 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 6,73

Nyomdai ívek száma: 7,67

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára: 894 511-3, kis
könyvtárak számára: 894511

Tiparul executat sub comanda nr. 247/1978, la Întreprinderea
Poligrafică „Crișana” stro Moscovei nr. 5, Oradea Republica
Socialistă Romania